เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีพัชรินท
บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี
ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ 7

923.1593
ส 229ส

หอสมุดแห่งชาติ
9 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

สำนักงาน กรม

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗

พิมพ์เนื่องในโอกาส

จัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบรอบร้อยปี

ของ

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

ด้วยอภินันทนาการ

923.1593
d232d

คำนำ

วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗ เป็นวันพระราชสมภพครบรอบร้อยปี ของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดประทานทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท เพื่อจัดงานฉลองเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการซึ่งมี ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธานกรรมการ จึงได้กำหนดจัดงานฉลองขึ้น ณ บริเวณโรงเรียนเสาวภาและโรงเรียนสวนกุหลาบ ระหว่างวันที่ ๑ ถึงวันที่ ๔ มกราคม ๒๕๐๗ และได้มอบให้กรมศิลปากรรวบรวมและคัดเลือกเรื่องราว เกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ จัดพิมพ์เป็นหนังสือให้ชื่อว่า "เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗"

กรมศิลปากร จึงได้มอบให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กับกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินงานในการรวบรวมต้นฉบับ และหม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล ได้ทรงรับภาระคัดลอกเรื่องราวส่วนมากที่ตีพิมพ์ในเล่มนี้จากเอกสารในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ส่วนพระราชประวัตินั้น หม่อมเจ้าหญิงสิบพันพารเสนอ โสณกุล ได้ทรงเรียบเรียงประทานมา ข้าพเจ้าจึงมอบหมายให้ นางสาวกุลทรัพย์ ชื่นรุ่งโรจน์ หัวหน้าแผนกอักษรศาสตร์และวรรณคดี กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้รวบรวมคัดเลือกจัดเตรียมต้นฉบับ พร้อมทั้งจัดหาพระบรมรูป ตลอดจนจัดพิมพ์ขึ้นรวมเป็นเล่มเดียวกัน แต่แบ่งเรื่องไว้เป็น ๓ ภาค คือ

ภาคที่ ๑ พระราชประวัติ และ จดหมายเหตุเรื่อง สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ภาคที่ ๒ พระราชกรณียกิจ

ภาคที่ ๓ พระราชดำรัส และ พระราโชวาท

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ที่ได้นำมาตีพิมพ์ในเล่มนี้ คัดเลือกมาเฉพาะส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์ท่าน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นพระกรุณาคุณและพระเกียรติคุณอันสูงส่งอยู่อีกมาก ยากที่กุลสตรีจะปฏิบัติได้เสมอเหมือน การที่คณะกรรมการได้จัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบรอบร้อยปี และจัดให้พิมพ์หนังสือขึ้นเผยแพร่พระเกียรติคุณในโอกาสนี้ด้วย จึงนับว่าเป็นการเชิดชูและเสริมสร้างพระราชอิสริยยศให้ปรากฏเป็นเกียรติ อันควรสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง.

กรมศิลปากร

๒๘ ธันวาคม ๒๕๐๖

คำชี้แจง

ข้าพเจ้าได้เริ่มค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชจริยานุวัตรในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ อย่างจริงจัง เมื่อข้าพเจ้าได้รับเลือกให้เป็นนายกสมาคมนักเรียนเก่าราชินี ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ ในการนี้ นอกจากจะได้รับความรู้จากที่อื่น ๆ แล้ว ท่านผู้หญิงเสงี่ยมพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้มีความกรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าอ่านพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ซึ่งทรงมีไปพระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ครั้งยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ด้วย ในงานรื่นเริงเพื่อหารายได้ให้แก่สมาคมนักเรียนเก่าราชินี ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ ข้าพเจ้าจึงขออนุญาตเชิญพระราชหัตถเลขาฉบับลงวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๕ ไปลงไว้ในสูจิบัตร เพราะพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ แสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้า ฯ ที่ทรงมีอยู่แก่โรงเรียนราชินี และแก่การศึกษาของประเทศไทยโดยเฉพาะด้วย

เมื่อเดือน มิถุนายน ศกนี้ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา ฯ ได้มีพระดำรัสให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าเพื่อทรงหารือเรื่องการฉลองวันพระราชสมภพครบรอบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ และทรงขอร้องให้ข้าพเจ้ารับร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการจัดงาน เนื่องจากข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งซึ่งเคยได้รับพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งข้าพเจ้าก็มีความยินดีที่จะได้มีส่วนฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ แม้เป็นส่วนน้อยที่สุด

ในการประชุมกรรมการจัดงานเป็นครั้งแรกในเดือน กรกฎาคม นั้น ได้หารือตกลงกันว่า จะมีการพิมพ์หนังสือเรื่องที่เนื่องด้วยพระราชประวัติ และพระราชจริยานุวัตรออกจำหน่ายในงานเป็นการเฉลิมพระเกียรติ และเพื่อนำรายได้ตั้งเป็นทุนสมเด็จพระศรีพัชรินทราฯ ข้าพเจ้าได้รับมอบให้เป็นกรรมการเจ้าหน้าที่ในแผนกนี้ จึงขอร้องให้ปลัดกระทรวงศึกษาธิการรวบรวมเรื่องโรงเรียนต่าง ๆ ที่ได้รับพระมหากรุณาในพระองค์ และอธิบดีกรมศิลปากรรวบรวมพระราชประวัติกับพระราชกรณียกิจ เฉพาะอย่างยิ่งตอนที่ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ส่วนข้าพเจ้าเองได้ขออนุญาตหม่อมหลวงบ้องมาลากุล นำพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีมาพิจารณาและเลือกเฟ้นออกตีพิมพ์เฉพาะตอนที่สมควรจะเปิดเผยได้ รวมเป็นหนังสือที่คณะกรรมการจัดงานจะพิมพ์ขึ้นในงานนี้ ๓ เล่มด้วยกัน

ท่านผู้ที่ได้อ่านพระราชประวัติและพระราชหัตถเลขาที่เชิญมาพิมพ์เป็นเล่มนี้ จะแลเห็นได้อย่างชัดแจ้งถึงพระปรีชาสามารถตลอดจนพระราช-จริยานุวัตรของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ และจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใฝ่พระราชหฤทัยที่จะให้เมืองไทยและคนไทยมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นอย่างทกขณะ ในส่วนที่เกี่ยวกับการอบรมพระราชโอรสนั้นเล่า ก็ทรงห่วงใยและทรงกวดขันเป็นอย่างมาก ทรงปรารถนาที่จะให้พระราชโอรสทรงรับการเลี้ยงดูอย่างบุคคลธรรมดาแบบประชาธิปไตยให้มากที่สุด ทรงสนับสนุนให้พระราชโอรสทรงมีคารวะต่อผู้ใหญ่ แม้ผู้นั้นเป็นแต่เพียงสามัญชน ซึ่งวิญญูชนที่ได้อ่านพระราชประวัติและพระราชหัตถเลขาเหล่านี้ คงจะมีความภูมิใจที่ชาติไทยของเรานี้ ได้มีบูรพชนผู้ได้บำเพ็ญกรณียกิจเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติมาแล้วเพียงใด นับตั้งแต่ขัตติยราชนารีอันสูงศักดิ์ตลอดจนข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีหน้าที่บริหารงานของชาติ

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ หม่อมราชวงศ์เทวาธิราช ป. มาลากุล ผู้เคยรับราชการเป็นกรมวังในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เป็นอย่างสูงที่ได้กรุณาตรวจสอบต้นฉบับพระราชหัตถเลขา และให้ความคิดเห็นอันมีค่ายิ่งตลอดจนรับเป็นผู้เขียนเชิงอรรถให้ตามคำขอร้องของข้าพเจ้า และขอขอบคุณหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่รับเป็นผู้เขียนคำนำ ซึ่งทำให้หนังสือพระราชหัตถเลขา ฯ นี้เป็นที่น่าสนใจยิ่งขึ้นเป็นอันมาก ทั้งขอขอบคุณท่านปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่ได้รวบรวมเรื่องโรงเรียนในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ขอขอบคุณท่านอธิบดีกรมศิลปากร ที่ได้รวบรวมพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระราชดำรัสขึ้นเป็นเล่ม รวมเรียกว่า หนังสือ "เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ" ข้าพเจ้าหวังว่าท่านผู้ที่ได้มีหนังสือเหล่านี้ไว้เป็นสมบัติ คงจะพอใจทั่วกัน.

ดุษฎี มาลากุล

ประธานกรรมการจัดพิมพ์หนังสืองานฉลองพระราชสมภพครบร้อยปี ฯ

๑๖ ธันวาคม ๒๕๐๖

สารบาญ

หน้า

คำนำ (ก)

คำชี้แจง ก

ภาคที่ ๑ พระราชประวัติและจดหมายเหตุเรื่อง สมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
พระราชประวัติ .... (๑)
รายงานการประชุมเสนาบดี พิจารณาเรื่องตั้งผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน ๑
แบบคำสัจจาธิษฐาน ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ จะทรง ๑๐
แบบคำสัจจาธิษฐาน ซึ่งที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการจะถวาย ๑๐
พระราชปฏิญาณ ๑๑
หมายธรรมการ ๑๓
ร่างหมายธรรมการ ๑๔
สำเนาพระบรมราโชวาท พระราชทานสมเด็จพระนางเจ้า
พระบรมราชินีนาถ ๑๗
พระบรมราโชวาท พระราชทานราชเลขานุการ ๒๔
พระบรมราโชวาท สำหรับกระทรวงวัง ๓๑
พระบรมราโชวาท สำหรับกระทรวงธรรมการ ๓๔
พระบรมราโชวาท สำหรับกรมราชเลขานุการ ๓๕
พระบรมราโชวาท สำหรับกรมอาลักษณ์ ๓๖
จดหมายเหตุเรื่อง ส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เสด็จยุโรปครั้งแรก ๓๗
รายงานการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๑ .... ๗๑
รายงานการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๓๔ .... ๙๔
รายงานการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๓๕ .... ๑๐๒
รายงานการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๓๖ .... ๑๑๐

หน้า

ภาคที่ ๒ พระราชกรณียกิจ

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ๑๒๑
ข่าวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศยุโรป ๒๔๑
เสด็จพระราชดำเนินโรงทหารเรือ ๒๕๑

ภาคที่ ๓ พระราชดำรัส และพระราโชวาท

พระราโชวาท พระราชทานนักเรียนทนส่วนพระองค์ ไป
ศึกษาวิชา ณ ประเทศญี่ปุ่น ๒๕๕
คำกราบบังคมทูล ในการเบิดโรงเรียนเบญจมราชูทิศ ๒๕๗
พระราชเสาวนีย์ตอบ ๒๕๙
พระราชเสาวนีย์ ในการเบิดโรงพยาบาลบัญจมาธิราชอุทิศ ๒๖๑
คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ของพระบรมวงศานุวงศ์
ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๕๐ พรรษา ๒๖๓
พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ ๒๖๖
คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ของข้าทูลละออง
ธุลีพระบาท ๒๖๗
พระราชดำรัสตอบข้าทูลละอองธุลีพระบาท ๒๗๑
คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ของพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการฝ่ายใน ๒๗๒
พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ๒๗๓
คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ของข้าทูลละออง
ธุลีพระบาท ๒๗๔
พระราชเสาวนีย์ตอบข้าทูลละอองธุลีพระบาท ๒๗๖
พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าพระยายมราช เรื่องเบิดรูป
นางพระธรณีท่ออุทกทาน ๒๗๗
คำกราบบังคมทูล ของเจ้าพระยายมราช ในการเบิดรูป
นางพระธรณีท่ออุทกทาน ๒๗๗

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และ

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ภาคที่ ๑

พระราชประวัติ

และ

จดหมายเหตุ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

พ.ศ. ๒๔๘๐

พระราชประวัติ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาเปี่ยม (ซึ่งในรัชกาลที่ห้าได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดา และในรัชกาลที่หกเป็นสมเด็จพระปิยมาวดีศรีพัชรินทรมาตา) ในการสมโภชเมื่อประสูติได้ครบเดือนหนึ่ง พระองค์ได้รับพระราชทานพระนามว่า พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี และมีคาถาพระราชนิพนธ์ภาษามคธพระราชทานพรอีกด้วย เหมือนดังพระราชโอรสธิดาพระองค์อื่น ๆ ในรัชกาลนี้ คาถานี้ว่าดังนี้

"โสภาสุทฺธสิริมตี อิติ นาเมน วิสฺสุตา
โหตุ มยฺหำ อยำ ธีตา ปิยมาย สุปุตฺติกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ เสฏฺฐา ยสสฺสินี
สพฺพทาเยว นิทฺโทสา อุปฺปสยฺหาว เกนจิ
อุทฺทธา มหทฺธนา โภค วตี พหูหิ เอณฺชิตา
ปีตุโน มาตุยาจาปี สพฺพทา รกฺขตำ ยสำ
สุหิตา โหตุ ภาตูนำ ภคินีนญฺจ สาธุกำ
พุทฺธา ทิวตฺถวานุภาโว สทาตำ อภิรกฺขตุ"

มีคำแปลพระคาถานี้ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแปลเป็นภาษาไทย ถวายไว้แต่ก่อนนานแล้วดังนี้

"ขอธิดาของเรา ซึ่งเป็นบุตรีอันดี ของเปียมคนนี้ จงปรากฏโดยนามว่า โสภาสุทธสิริมดี (เสาวภาผ่องศรี) เถิด ขอเธอจงมีสุขและไม่มีโรค มีอิสริยยศประเสริฐสุด ปราศจากโทษ อันใคร ๆ อย่าข่มเหงได้ทุกเมื่อ จงเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์ใหญ่ มีโภคสมบัติมาก อันคนเป็นอันมากนิยมนับถือ ขอเธอจงรักษาเกียรติยศของบิดามารดาไว้จงทุกเมื่อ จงทำนุบำรุงพี่น้องชายหญิงอันดี ขออานุภาพพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จงรักษาเธอทุกเมื่อ เทอญ"

ท่านผู้หลักผู้ใหญ่เล่ากันมาว่า สมเด็จ ฯ ทรงมีพระปัญญาเฉียบแหลมมาแต่ยังทรงพระเยาว์ แต่บางทีก็ดื้อมาก เช่นเวลาทรงพระอักษรก็ไม่ยอมทรงอ่านดัง ๆ เลย พระอาจารย์อ่านถวายไปเท่าใด ท่านก็ทอดพระเนตรตามไปเฉย ๆ พระอาจารย์ไม่อาจทราบว่าสามารถทรงได้เพียงไหน จึ่งต้องไปร้องทุกข์ต่อเจ้าจอมมารดา ครั้นเจ้าจอมมารดาทูลต่อว่า ก็ตรัสว่า "ฉันอ่านได้แล้ว" เจ้าจอมมารดาบังคับให้ทรงอ่านให้ฟัง ก็ได้จริงดังที่ตรัสมา พระองค์เป็นพระราชธิดาที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระเมตตามาก ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่องความทรงจำของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า เมื่อเสด็จทรงพระราชยานประพาสในที่ใด ๆ ก็โปรดให้สมเด็จ ฯ ประทับบนพระเพลาคู่กับพระองค์เจ้าสว่างวัฒนา (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าในรัชกาลปัจจุบัน) ถ้าไปทางไกลหน่อย ก็ประทับที่ซอกพระขนอง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตเสียเมื่อพระองค์มีพระชันษาเพียง ๕ ปี ครั้นเมื่อมีพระชันษาได้ ๑๓ ปี ได้เสด็จเข้าพระราชพิธีโสกันต์ พร้อมด้วยพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๔ อีก ๕ พระองค์ อาทิ คือ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา

นริศรานุวัดติวงศ์) ครั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดเป็นการพิเศษ คือมีกระบวนแห่รอบนอกด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ ได้ทรงกล่าวไว้ในพระราชประวัติของพระองค์ ที่พิมพ์ไว้ต้นหนังสือแจกงานพระ-บรมศพว่า

"ในปลายรัชกาลที่ ๔ นั้น ยังหาได้มีที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ดีเสมอเหมือนอย่างทุกวันนี้ไม่ และพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ซึ่งทรงชำนาญในการอักษร เคยเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของเจ้านายชั้นหลังนั้น ก็สิ้นพระชนม์ไปเสียหมดแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ จึงมีโอกาสที่จะทรงศึกษาเล่าเรียนได้น้อยนัก แต่หากว่าทรงมีพระวิริยพระปัญญามากตั้งแต่ประสูติมาเดิมแล้ว และพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงเมตตากรุณา ใช้สอยติดตามเสด็จมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงเห็นทรงฟังพระกระแสรับสั่งและการงานในพระราชสำนักมาก อีกทั้งได้ทรงพระอุตสาหะหมั่นฟังหมั่นถามเล่าเรียน หมั่นเขียนหมั่นตริตรองตามวิสัยบัณฑิตยชาติ จึงได้ทรงทราบสรรพวิชาอันควรจะทราบได้ ถ้าแม้จะไม่ดีกว่า ก็เสมอเหมือนผู้ที่มีความรู้และศึกษาเล่าเรียนอย่างดีแล้วได้

ความข้อนี้ มีพยานที่จะให้เห็น ปรากฏชัดในลายพระราชหัตถ์ที่ทรงไว้เป็นอันมาก กับทั้งในราชการบ้านเมืองอันสำคัญที่สุด ซึ่งได้ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในเวลาซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ย่อมปรากฏชัดเจนแก่คนทั้งปวงทั่วหน้ากันแล้ว ทรงพระปัญญาสามารถที่จะวินิจฉัยราชการได้ทั่วไป แม้ที่สุดในข้อสำคัญ ๆ ซึ่งเกิดมีความเห็นแตกต่างกันในระหว่างเจ้ากระทรวงทบวงการ

นั้น ๆ ก็ยังทรงพระราชวินิจฉัยได้แต่โดยสำนึกพระองค์ให้เป็นที่พอใจกันได้ทั่วหน้าแล้ว และมิให้เป็นที่เสียประโยชน์ราชการอย่างหนึ่งอย่างใดได้เลย”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประดิษฐานพระองค์ไว้ในตำแหน่งพระมเหสี มีพระอิสริยยศเป็นลำดับมา คือ เป็นพระนางเธอเสาวภาผ่องศรี แล้วเป็นพระนางเจ้า ฯ พระวรราชเทวี ต่อมาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครราชเทวี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสยุโรป ได้ทรงสถาปนาพระองค์เป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ โดยฐานะที่ทรงเป็นพระราชมารดาของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในรัชกาลที่หก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระองค์เป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี และทรงมอบการปกครองภายในพระบรมมหาราชวังถวายเป็นสิทธิ์ขาดแก่พระองค์ ต่อมายังถวายพระเกียรติในทางทหาร คือทรงเป็นพันโทผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพันเอกพิเศษแห่งกรมทหารม้าที่ ๕ นครราชสีมา

สมเด็จ ฯ ได้ทรงรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ฝ่ายในชั้นที่ ๑ ทุกอย่าง ตั้งแต่ในรัชกาลที่ห้ามาแล้ว และได้ทรงดำรงตำแหน่งมหาสวามินีแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในด้วย (ตำแหน่งนี้มีหน้าที่กำหนดตัวผู้ที่สมควรได้รับพระราชทานตราขึ้นถวายเพื่อทรงพิจารณา ได้เลิกไปแล้วภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๕) ในรัชกาลที่หก เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นสูงสุด คือ มหาวชิรมงกุฎขึ้น ก็ได้ถวายแด่พระองค์เป็นปฐม

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ทรงเครื่องเต็มยศ สายสะพายมหาจักรีบรมราชวงศ์

สำหรับสตรี(๑) พระองค์ยังได้ทรงรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ฝ่ายในของต่างประเทศอีกหลายประเทศ

สมเด็จ ฯ ได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจอย่างน่าสรรเสริญ ในฐานะพระมเหสีของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ทรงตั้งมั่นอยู่ในราชธรรมจรรยา มีพระราชหฤทัยกว้างขวางเพียบพร้อมด้วยพระเมตตาและกรุณาคุณเป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย แม้จะมีความฉนเฉียวบ้างในบางขณะบางกรณี ก็มิได้พยาบาทผูกแค้นอยู่นาน จึงมีผลที่บางคนเคยมีใจชิงชังพระองค์มาก่อนแล้วกลับกลายเป็นผู้จงรักภักดีในที่สุดก็มีอยู่มาก อนึ่ง พระองค์ยังทรงมีพระญาณวิเศษ อาจหยั่งทราบได้ในความจงรักภักดี หรือคุณสมบัติบางประการของผู้ที่มิได้ขวนขวายเผ้าแหนหรือพยายามวิ่งเต้นหาความชอบแต่เฉพาะพระพักตร์อันใดนัก ข้อนี้ก่อให้เกิดความจงรักภักดีมั่นคงต่อพระองค์ยิ่งขึ้น ในจิตใจของผู้ที่เห็นคุณค่าในน้ำพระราชหฤทัยอันเที่ยงธรรมนั้น

สำหรับพระราชสวามีนั้น พระองค์ทรงเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขได้โดยแท้จริง ดังจะเห็นได้หลายทาง เช่นทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างสมบูรณ์ในยามประชวรพระองค์ก็คะเนพระอาการได้ถูกต้อง และถวายการพยาบาลให้เป็นที่พอพระราชหฤทัย ในการประชวรครั้งสุดท้ายนั้น เมื่อได้เห็นพระอาการแม้ในระยะเริ่มแรกก็ทรงทราบทันทีว่าหนัก ก่อนที่หมอจะทราบว่าพระวักกะไม่ทำงานและพระบังคนเบาเป็นพิษเสียอีก ทั้งนี้น่าจะเป็นด้วยทรงมีพระหฤทัยจงรักภักดีผูกพันมั่นคงอยู่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในพระราชดำรัสเมื่อพระราชทานเหรียญราชินีแก่ผู้โดยเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปคราวแรก (พ.ศ. ๒๔๔๐)

---

(๑) เมื่อถวายนั้น สมเด็จ ฯ เสด็จสวรรคตแล้ว โปรดให้เชิญเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ วางบนพานตั้งไว้หน้าพระโกศ

พระราชดำรัสของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อพระราชทานเหรียญราชินี(๑)

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐

" เรามีความขอบใจท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประพาสประเทศยุโรปครั้งนี้เป็นอันมาก ถึงว่าการเสด็จยุโรปครั้งนี้มิใช่ไปทัพศึกก็จริง แต่เมื่อคิดถึงระยะทางที่ไกลและกันดารทั้งภยันตรายต่าง ๆ ซึ่งอาจจะมีจะเป็นได้ด้วยโลกธาตุและเหตุอื่น ๆ และที่สุดเมื่อคิดว่าพระองค์และพระบรมสุขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นสิ่งสำคัญของชาวเราและบ้านเมืองของเราเพียงใด ก็ย่อมแลเห็นได้ว่าหน้าที่ระวังเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเวลาที่เสด็จไปครั้งนี้เป็นการสำคัญมาก ที่ท่านทั้งหลายได้ติดตามเสด็จไปพิทักษ์รักษาและสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และได้อุตส่าห์รักษาการตามหน้าที่เรียบร้อยตลอดมาจนเสด็จกลับคืนพระนครครั้งนี้ ชื่อว่า เป็นความชอบ ความดี และเป็นเกียรติยศแก่ท่านทั้งหลายอันสมควรจะสรรเสริญยิ่งขึ้น ในส่วนตัวของเรานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะเข้าใจได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเปรียบดุจดวงชีวิตของเรา ที่ท่านทั้งหลายได้ช่วยกันพิทักษ์รักษาสนองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเป็นสุขสำราญตลอดทางกันดาร จนเสด็จกลับคืนพระนครฉะนี้ ก็เหมือนหนึ่งท่านทั้งหลายได้ช่วยบ้องกันชีวิตของเราตลอดมา จึงขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก

เมื่อเราระลึกถึงคุณของท่านทั้งหลายที่มีแก่เราดังว่ามานี้ จึงได้สร้างเหรียญราชินีขึ้นโดยเฉพาะ และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตใน

---

(๑) เหรียญราชินีเป็นเหรียญทำด้วยเงินห้อยแถบสีฟ้า ด้าน ๑ มีอักษรพระนามย่อ ส.ผ. อีกด้าน ๑ มีอักษรบรรทัดบนว่า พระราชทาน บรรทัดล่างว่า ร.ศ. ๑๑๖ เหรียญนี้ใช้ประดับอย่างเดียวกับเหรียญที่ระลึกงานพระราชพิธีต่าง ๆ ของหลวง

ภาพที่ ๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานเลี้ยงข้าราชการ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน

๑. พระที่นั่งอัมพรสถาน ๒. พระที่นั่งอนันตสมาคม ๓. พระที่นั่งวิมานเมฆ ๔. พระที่นั่งอภิเษกดุสิตมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่จะได้ให้แก่ท่านทั้งหลายในเวลานี้ จงรับไว้ประดับกายเป็นที่ระลึกถึงที่เราขอบคุณท่านทั้งหลายในครั้งนี้สืบไปทุก ๆ คน เทอญ"

ไม่ว่าผู้ใดในโลกนี้ จะเป็นบิดามารดากับบุตร หรือเป็นสามีภรรยากัน หรือเป็นญาติพี่น้องเพื่อนฝูงกัน หรือแม้เป็นแต่เพียงบ่าวกับนายก็ตาม ถ้ารู้ใจกัน เข้าใจกันดี ไม่ต้องมีการอธิบายอะไรกันมาก ก็ย่อมคบกันได้ยั่งยืนมั่นคงและสนิทสนม สมเด็จฯ ทรงเป็นผู้รู้พระราชอัธยาศัยของพระสวามีเป็นอย่างดียิ่ง ดังที่เล่ากันอยู่มาก เช่นว่าอาจหยิบของถวายได้ตามพระราชประสงค์โดยเกือบมิต้องมีพระราชดำรัสสั่ง และสามารถทรงสนทนากันได้ทุกเรื่องไปให้เป็นที่เพลิดเพลินพระราชหฤทัย พระองค์จึงเป็นที่ "ชอบพระราชอัธยาศัยไว้วางพระราชหฤทัย และทรงพระเมตตากรุณาอย่างยิ่งที่สุด หาที่เปรียบเทียบมิได้" ดังปรากฏอยู่ในพระราชประวัติต้นหนังสือแจกงานพระบรมศพของพระองค์ ตลอดจนเนื้อความของหนังสือเรื่องนั้นเอง(๑)ก็เป็นพยานอยู่

พระคุณสมบัติที่เด่นอีกอย่างหนึ่งของสมเด็จฯ ที่พระราชสวามีทรงยกย่องมาก คือ สุจริตธรรม ข้อนี้ปรากฏในพระราชนิพนธ์หลายแห่ง และในตอนท้ายแห่งพระราชดำรัสที่พระราชทานในการสโมสรสันนิบาต เพื่อประกาศกระแสพระบรมราชดำริและพระราชกำหนดแห่งการเสด็จยุโรป พร้อมทั้งแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ก็มีว่า

---

(๑) พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ฯ ล ฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมา กรมศิลปากรได้ให้พิมพ์แจกในงานศพอีกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยแบ่งพิมพ์เป็น ๒ ภาค

"เราได้สั่งให้พระอัครราชเทวีรักษาราชการในหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ ด้วยการปฏิบัติอธิษฐานน้ำใจให้ตั้งอยู่ในความสัตย์ธรรมอันประเสริฐ ซึ่งเป็นธรรมอันพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงปฏิบัติอธิษฐานในพระราชหฤทัย มิให้อคติทั้ง ๔ ประการมาครอบงำในสันดานได้ ให้มีความกรุณาปรานีและตั้งใจทะนุบำรุงทั่วไป ในพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในและสมณพราหมณาจารย์ ประชาราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร และอารีตั้งใจเป็นธรรมต่อชนทั้งหลาย อันจะมายังพระนครนี้ และรักษาสัญญาทั้งปวงอันได้ทำไว้แล้ว ดุจเราได้ประพฤติต่อท่านทั้งหลาย ๒๙ ปีมาแล้วนั้น

เราหวังใจว่า ด้วยความสุจริตอันมีอยู่แล้วในสันดานแห่งพระอัครราชเทวี และด้วยความจงรักภักดีที่เธอมีต่อตัวเรา (เธอ) คงจะประพฤติตามที่เราหวังใจ และที่เราได้แนะนำนี้ทุกประการ"

สมเด็จฯ ทรงมีพระราชโอรสธิดา คือ

๑. สมเด็จเจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย พ.ศ. ๒๔๒๑–๒๔๓๐ ในรัชกาลที่หก ทรงสถาปนาเป็น กรมพระเทพนารีรัตน์

๒. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ สวรรคต พ.ศ. ๒๔๖๘

๓. สมเด็จเจ้าฟ้าชายตรีเพชรุตมธำรง พ.ศ. ๒๔๒๔–๒๔๓๐

๔. สมเด็จเจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พ.ศ. ๒๔๒๕–๒๔๖๓

๕. สมเด็จเจ้าฟ้าชายศิริราชกกุธภัณฑ์ พ.ศ. ๒๔๒๘–๒๔๓๐

๖. สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์ในวันที่ประสูติ พ.ศ. ๒๔๓๐

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ประทับท่ามกลางพระราชโอรส และพระราชธิดา ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๔๔๐

๗. สมเด็จเจ้าฟ้าชายอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา-
พ.ศ. ๒๔๓๒–๒๔๖๗

๘. สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
พ.ศ. ๒๔๓๕–๒๔๖๖

๙. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสติ พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงราชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ สละราชสมบัติ พ.ศ. ๒๔๗๗ สวรรคต พ.ศ. ๒๔๘๔

ใคร ๆ ที่ได้รู้จักพระราชโอรสของพระองค์แม้แต่เพียงเล็กน้อย ย่อมเห็นพ้องต้องกันอยู่ว่า ทุกพระองค์มีพระนิสัยซื่อสัตย์สุจริต ตรงไปตรงมา ไม่มีลักษณะ "เค็ม" เลย หากจะมีข้อใคร่ติอยู่บ้างก็ตรงที่ว่า สมเด็จ ฯ ทรงสนิทสนมกับพระราชโอรสบางพระองค์น้อยเกินไป

สมเด็จ ฯ ทรงมีพระราชนัดดา คือ

๑. สมเด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจลจักรพงษ์ ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

๔. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนทธวัช ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

ส่วนกิจการที่สมเด็จ ฯ ได้ทรงจัดทำสำหรับบ้านเมืองนั้น ที่สำคัญที่สุดเห็นจะเป็นการรักษาพระนครใน พ.ศ. ๒๔๔๐ สมัยนั้นการปกครองแผ่นดิน

ขึ้นอยู่กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกอย่าง ถ้าพูดอย่างปัจจุบันสมัย ก็คือ ทรงเป็นทั้งพระมหากษัตริย์ทั้งนายกรัฐมนตรี รวมอยู่ด้วยกัน เมื่อต้องแทนพระองค์ สมเด็จ ฯ ก็ต้องทรงสละเวลาและความสุขสำราญส่วนพระองค์ให้แก่ราชการเป็นอันมาก จริงอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งคณะที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการไว้ด้วย (มีสมาชิก ๕ ท่าน) แต่ภาระหนักก็ตกอยู่แก่พระองค์เป็นส่วนมาก ซึ่งภาระทั้งนี้พระองค์มิได้เคยทรงศึกษาหรือฝึกหัดให้ทำมาก่อนเลย นอกจากจะทราบเรื่องอยู่บ้างโดยที่เป็นผู้ไว้วางพระราชหฤทัยใกล้ชิดสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ราชการที่ต้องทรงวินิจฉัยและสั่งก็มีอยู่มาก ไหนยังงานในด้านสังคมอีกเล่า พระองค์เสด็จประทับในที่ประชุมคณะเสนาบดี เสด็จออกให้ผู้มีราชการเฝ้า เสด็จเป็นประธานในพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากกว่าในปัจจุบันนี้มาก ถึงเทศกาลกฐินก็ต้องเสด็จไปพระราชทานพระกฐินหลวง แม้จนกระทั่งเมื่อเกิดเพลิงไหม้ในพระนครก็ได้เสด็จไปเป็นประธานในการดับเพลิงด้วย ทุก ๆ วันในเวลาเย็น เสด็จลงสวนศิวาลัย เพื่อร่วมทรงสนทนาเล่นหัวกับพระราชวงศ์และข้าราชการฝ่ายในบางทีก็สรงน้ำกันในสระ โปรดให้ช่างสตรีเข้าไปฉายรูปในการเสด็จลงเวลาเย็น ๆ นี้ส่งไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์ในพระราชหฤทัยว่า ทางนี้มีความสุขสำราญดีอยู่ทั่วกัน ครั้นค่ำลงก็ทรงพระอักษรอยู่จนดึก เพราะนอกจากหนังสือราชการที่ต้องทรงวินิจฉัยโดยลำพังแล้ว ยังมีลายพระราชหัตถ์ส่งไปทูลเกล้า ฯ ถวายอยู่แทบจะทุกวัน ในระหว่างที่แทนพระองค์อยู่นี้ ได้ทรงจัดการต่าง ๆ ขึ้นใหม่ก็มาก เช่นวางระเบียบในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ต้องทรงรับภาระอันหนักนี้อยู่เป็นเวลาถึง ๘ เดือนเศษ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จคืนสู่พระนครแล้ว ก็มีการสมโภชรับเสด็จต่อมาอีกเกือบจะทุกวันเป็นเวลาร่วม ๒ เดือน ซึ่งสมเด็จ ฯ ทรงมีส่วน

เสด็จไปร่วมด้วยเสมอ จึงมีผลที่พระอนามัยเสื่อมโทรมลงอย่างหนัก ต่อมาถึงกับประชวรอยู่พักใหญ่ ถึงแม้พระอาการประชวรจะคลายลงในที่สุด แต่พระอาการบรรทมหลับยากก็ยังติดพระองค์อยู่ตลอดมา ในระยะเวลา ๖-๗ ปี ของตอนท้ายแห่งรัชกาลที่ห้า การเฝ้าแหนสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เป็นไปเช่นก่อน ๆ นี้

สวนผู้ทรงราชการนั้น จะเป็นพระบรมวงศานุวงศหรือข้าราชการก็ตาม เมื่อประจักษ์ในพระราชหฤทัยว่าเป็นผู้มีความสามารถ หรืออุตสาหะพยายามแล้ว ย่อมทรงพระกรุณาอนุเคราะห์เป็นอันดี บางท่านก็ได้รับพระราชทานทรัพย์สินเงินทองที่บ้านหรือไร่นานับเป็นร้อย ๆ ไร่ก็มี เป็นต้นว่าวังวรดิศนั้น สมเด็จ ฯ ได้ตรัสชวนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เข้าร่วมกันพระราชทานพระราชทรัพย์ ให้สร้างตำหนักขึ้น และพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่ดินบางส่วนด้วย ครั้นเมื่อเสด็จ ฯ ไปในการขึ้นวัง สมเด็จ ฯ ก็ยังได้พระราชทานเงินเพิ่มเติมอีก เป็นส่วนสำหรับสร้างบ้าน เจ้าจอมมารดาผู้ใดป่วยไข้ล้มตาย หรือจะทำการสมรสหรือโกนจุกบุตรหลาน สมเด็จ ฯ ก็พระราชทานพระราชานุเคราะห์เสมอ มากบ้างน้อยบ้าง ตามฐานานุรูป บุตรธิดาของท่านที่กล่าวมานี้ก็ทรงอุปถัมภ์บำรุงด้วยประการต่าง ๆ ที่ทรงเลี้ยงไว้ในพระราชฐานก็มีมาก พระองค์ทรงพระกรุณาจัดให้ได้เล่าเรียนทั่วถึงกัน ที่ส่งไปเรียนยังต่างประเทศก็หลายราย จนได้กลับมาทำราชการ เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองก็มีจำนวนไม่น้อย เช่น พระองค์เจ้าวิวัฒนชัย ก็เป็นนักเรียนในทุนเล่าเรียนของสมเด็จ ฯ เมื่อเสด็จไปศึกษายังต่างประเทศ

สมเด็จ ฯ ทรงมีลักษณะที่เด่นอีกอย่างหนึ่ง คือความกล้า สิ่งใดที่ทรงเห็นว่าดีแล้ว พระองค์มิได้ย่อท้อหวั่นไหวที่จะทรงสนับสนุนหรือจัดทำขึ้น

ทั้งนี้เป็นการนำทางที่ดียิ่งสำหรับสตรีเพศ ซึ่งในสมัยนั้นยังอยู่ในระบอบเก่าอย่างเคร่งครัด พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มใช้การผดุงครรภ์และการพยาบาลอย่างแบบใหม่ เมื่อประสูติพระราชโอรสธิดา เลิกการบรรทมเพลิง (อยู่ไฟ) ซึ่งใช้กันมาแต่สมัยโบราณ คนชั้นสูงก็เกิดความนิยมค่อย ๆ เลิกตามไป พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ประชาชนพลเมืองทั้งหลายจะยังไม่เลิกวิธีเก่าได้ จนกว่าจะมีนางพยาบาลและผดุงครรภ์แบบใหม่เพียงพอ จึงทรงเป็นพระธุระในการจัดส่งเด็กหญิงไทย ๔ คน · ให้ไปเรียนวิชานี้ในประเทศอังกฤษตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ เพื่อมาเผยแพร่แก่มหาชนต่อไป แต่เผอิญครั้งนั้นในประเทศอังกฤษยังไม่ยอมให้เด็กหญิงเรียนการพยาบาลก่อนมีอายุครบ ๒๕ ปี เด็กไทย ๔ คนเรียนวิชาเบื้องต้นจบแล้ว ยังจะต้องรออีกหลายปี เป็นการเปล่าประโยชน์ จึงกลับมาโดยมิได้เรียนการพยาบาลและผดุงครรภ์ ถึงกระนั้นก็ได้ไปสอนหนังสือในโรงเรียนสุนันทาลัย และสอนพิเศษแก่กุลธิดาบางท่าน รวมทั้งพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยบางพระองค์ ส่วนเรื่องการพยาบาลและผดุงครรภ์นั้น สมเด็จ ฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช เมื่อผู้ใดเรียนจบตามหลักสูตร ก็ได้รับพระราชทานเครื่องมือเครื่องใช้ในการนี้เป็นรางวัล แล้วยังได้โปรดให้ประกาศแก่คนทั้งหลาย ให้ทราบทั่วไปในคุณประโยชน์ของการผดุงครรภ์แบบใหม่นี้ ให้อ้างพระนามด้วยว่า พระองค์เองก็ได้ทรงใช้อยู่เสมอ และเมื่อหญิงคนใดเข้าไปคลอดบุตรในโรงพยาบาล และใช้วิธีแบบใหม่นี้ก็พระราชทานเงินทำขวัญ ๔ บาท[๑] พร้อมทั้งเบาะและผ้าอ้อมแก่ทารกด้วย ๑ ชุด เพื่อชักจูงคนทั้งหลายให้เกิดความนิยม เพราะสมัยนั้นความนิยมในการรักษา

---

(๑) เงิน ๔ บาท ครั้งนั้นมีค่าเป็นเงินเดือนได้เดือนหนึ่ง หมอมเจ้าที่เกศากันต์แล้วยังได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๔๐ บาท ต่อเมื่อกำพร้าพระบิดาจึงจะได้ปีละ ๔๘ บาท

พยาบาลแบบใหม่ยังมีน้อยนัก โรงพยาบาลยังต้องใช้แพทย์แผนโบราณร่วมอยู่ด้วย ในหลักสูตรของโรงเรียนแพทย์ ก็ต้องมีวิชาแพทย์แผนโบราณอยู่ด้วยต่อมาอีกนาน นอกจากนี้เมื่อหญิงไทยได้จัดตั้งสภาอุณาโลมแดงขึ้นเพื่อช่วยรักษาพยาบาลทหารและประชาชนพลเมืองที่ต้องบาดเจ็บ เนื่องในการที่บ้านเมืองเราเกิดพิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) นั้น ก็ได้ตกลงกันเชิญเสด็จให้สมเด็จ ฯ ทรงเป็นสภานายิกาของสภานี้มาแต่แรกตั้ง ได้ทรงจัดการในเรื่องนี้เป็นอันดี ถึงรัชกาลที่หกสภานี้เปลี่ยนมาเป็นสภากาชาด สมเด็จ ฯ ได้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาต่อมา จวบจนเสด็จสวรรคตลง รวมเวลาทั้งสิ้น ๒๖ ปี แม้เรื่องเล็กน้อยเช่นการขัดพื้นขาวสำหรับสตรีไทยก็น่าจะเรียกได้ว่า พระองค์ทรงเป็นผู้นำทางขึ้นก่อน (แต่ก่อนนี้ ชาวตะวันออกส่วนมากอมหมากกันจนฟันดำทั้งหญิงทั้งชาย ในประเทศไทยนี้ผู้ชายได้เลิกไปก่อน แต่ฝ่ายหญิงพึ่งจะเลิกในตอนปลายรัชกาลที่ห้า นอกจากบางคนที่ได้ไปต่างประเทศนาน หรือที่สมาคมคบหากับชาวต่างประเทศมาก แต่ก็เป็นส่วนน้อย)

สมเด็จ ฯ ทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ได้ทรงทะนุบำรุงโดยการบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เสมอมิได้ขาด ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อสร้างเจดียวัตถุ มีพระพุทธรูปและพระธรรมคัมภีร์เช่นพระไตรปิฎกสยามรัฐในรัชกาลที่ห้า ทรงสร้างพระวิหารสมเด็จที่วัดเบญจมบพิตร และทรงปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ ทั้งในพระนครทั้งในหัวเมืองในพระราชอาณาจักร แม้พระพุทธเจดียฐานนอกพระราชอาณาจักรก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์ด้วย กับได้ถวายนิตยภัตแก่พระสงฆ์บางองค์ ถวายข้าวสารเป็นอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุสามเณรทั้งพระอารามอีกหลายพระอาราม

รวมทั้งค่าน้ำประปา ค่ากระแสไฟฟ้า และค่าชำระบัดกวาดรักษาพระอารามบางแห่งอีกด้วย

ในส่วนสาธารณประโยชน์นั้น พระองค์ได้ทรงสร้างสะพานพระราช-เสาวนีย์ริมทางรถไฟสายเหนือเชื่อมถนนศรีอยุธยาให้ติดต่อกันตลอด เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุครบ ๕๘ พรรษา ต่อมายังโปรดให้สร้างนางพระธรณีให้น้ำเป็นอทกทาน ที่หัวมุมสนามใกล้สะพานผ่านพิภพลีลา กับทั้งโรงพยาบาลบั๋ญจมาธิราชอุทิศที่พระนครศรีอยุธยา และบ่อน้ำสาธารณะที่หัวหิน เป็นต้น

อนึ่ง พระองค์ทรงตระหนักแน่ในพระราชหฤทัยว่า ความเจริญของบ้านเมืองย่อมอาศัยความที่ได้ศึกษาเล่าเรียนอันดีทั้งชายและหญิง แต่โรงเรียนสำหรับเด็กชายนั้น ทางรัฐบาลได้จัดตั้งไว้มากแล้ว จึงได้ทรงบริจาคพระราช-ทรัพย์ส่วนพระองค์ให้ตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น เริ่มด้วยโรงเรียนเสาวภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่อมายังได้โปรดให้จัดตั้งขึ้นอีก เช่น โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ (อยุธยา) ราชินีบูรณะ (นครปฐม) สำหรับเด็กชายมีโรงเรียนวิเชียรมาตุที่ตรังแห่งหนึ่ง โรงเรียนที่ได้กล่าวนามมานี้พระราชทานไว้แก่กระทรวงธรรมการ (คือกระทรวงศึกษาธิการบัดนี้)

ส่วนโรงเรียนราชินีนั้น สมเด็จฯ ได้โปรดให้จัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๗ โดยทรงเป็นพระธุระในทุกสิ่งทุกอย่างอย่างใกล้ชิด เงินเดือนครูและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ก็เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานมา ในชั้นต้นโรงเรียนนี้ตั้งอยู่ที่ตึกแถวมุมถนนอัษฎางค์และถนนจักรเพชร ปากคลองตลาด ซึ่งเป็นทรัพย์ส่วนพระองค์ของท่าน ต่อมาได้ย้ายไปตั้งที่ท่าช้างวังหน้า ริมแม่น้ำเจ้าพระยา (ขณะนี้เป็นสำนักงานของ UNICEF) ถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ จึงได้

มาอยู่ในสถานที่ซึ่งเคยเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย คือโรงเรียนราชินีบัจจุบันนี้ โดยสมเด็จ ฯ ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ได้มาอาศัย ณ ที่นั้น ถึงรัชกาลที่หก จึงได้รับพระราชทานเป็นสิทธิ์ มีเนื้อที่กว้างยาว ๔,๔๕๖ ตารางวา รวมทั้งสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ด้วย

สมเด็จ ฯ ได้ทรงอุปการะแก่โรงเรียนราชินีเป็นพิเศษ จนตลอดพระชนมชีพของพระองค์ ในชั้นต้นเมื่อคนทั้งหลายยังมิได้นิยมให้เด็กหญิงเข้าโรงเรียน พระองค์พระราชทานพระราชานุเคราะห์ส่งเสริมความนิยม โดยส่งพระราชวงศ์และเด็กหญิงในราชสำนักของพระองค์ หรือในข่ายพระกรุณาให้เข้าเรียนในที่นี้ ทรงจัดรางวัลอันมีค่าพระราชทานแก่เด็กที่ประพฤติดีที่สุดในโรงเรียนรางวัล ๑ ที่หมั่นเรียนที่สุดรางวัล ๑ ที่เรียนดีได้คะแนนสูงสุดในชั้นประโยคมัธยมรางวัล ๑ ที่เรียนดีได้คะแนนสูงที่สุดในชั้นประโยคประถมรางวัล ๑ ผู้ที่เรียนจบหลักสูตรของโรงเรียนทุกคน ได้รับพระราชทานเข็มกลัดอักษรพระนาม **"เสาวภา"** ครูทุกคนได้รับพระราชทานเข็มกลัดอักษรพระนาม **"เสาวภาผ่องศรี"** ตลอดจนเจ้าหน้าที่ในกระทรวงธรรมการ ที่มาเกี่ยวข้องในกิจการของโรงเรียน ก็ได้รับพระราชทานด้วย รางวัลทั้งนี้ พระองค์เสด็จมาพระราชทานอยู่หลายปี บางทีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จด้วย ครั้นต่อมา เมื่อพระอนามัยเสื่อมโทรมลง เสด็จไม่ได้ พระราชโอรสก็เสด็จแทน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยได้เสด็จมาหลายครั้ง รวมทั้งเมื่อสมเด็จ ฯ เสด็จสวรรคตแล้วด้วย

อนึ่ง สมเด็จ ฯ ได้ทรงรับสมเด็จเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร พระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี มาทรงอุปถัมภ์บำรุง เยี่ยง

พระราชธิดาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ โปรดให้ศึกษาเล่าเรียนจนสามารถหลายทาง เช่นศึกษาภาษาต่างประเทศดีจนใช้การได้เป็นต้น สมเด็จ ฯ ได้ทรงอบรมให้นิยมยินดีในอุดมคติอย่างเดียวกับพระองค์เอง ทูลกระหม่อมจึงทรงรับภาระอุดหนุนการศึกษาอย่างแข็งขัน ได้เป็นที่พึ่งของโรงเรียนราชินีแทนพระองค์สมเด็จ ฯ ต่อมาจนตลอดพระชนมชีพของพระองค์ ได้ทรงรับทอดจัดรางวัลพระราชทานเหมือนดังที่สมเด็จ ฯ เคยพระราชทานนั้น จวบจนมีผู้นิยมเข้าโรงเรียนแพร่หลาย นอกจากนี้แล้วยังได้ทรงสละทรัพย์ส่วนพระองค์จัดสร้างโรงเรียนราชินีบนขึ้นอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จ ฯ และให้สร้างโรงเรียน "สหายหญิง" ขึ้นที่เมืองสระบุรี ต่อมาพระราชทานที่บ้านแห่งหนึ่งที่ถนนเพชรบุรี แก่กระทรวงธรรมการ เพื่อจัดเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู คือโรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ เป็นเหตุให้ประชาชนคนไทยได้มีการศึกษาดีขึ้นอีกส่วนหนึ่ง

ในตอนปลายแห่งรัชกาลที่ห้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพญาไทขึ้นเป็นที่ทำการเพาะปลูกอย่างแบบฝรั่ง รวมทั้งมีการเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่ดกของฝรั่งด้วย เป็นการเริ่มแรกที่มีขึ้นในประเทศไทย โปรดให้สร้างพระตำหนักหลังย่อม ๆ สำหรับเสด็จไปประทับแรมหลังหนึ่ง(๑) กับตำหนักสำหรับข้าราชบริพารฝ่ายในพักอีกหลังหนึ่ง มีพระราชดำรัสชวนให้สมเด็จ ฯ เสด็จไปประพาสที่นั้นเนือง ๆ เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยมาก ถ้าเป็นฤดูทำนาสมเด็จ ฯ มักเสด็จไปในตอนเช้า ทรงดำนากับพระราชวงศ์ฝ่ายในจนถึงกลางวัน ทรงพักสรงน้ำแล้วเสวยพระกระยาหารที่โรงนา (อยู่ฝั่งตรง

---

(๑) พระตำหนักนี้ ในรัชกาลที่หกเมื่อจะทรงสร้างพระที่นั่งพิมานจักรี ฯ ล ฯ ได้โปรดให้รื้อไปปลูกไว้ที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (วชิราวุธวิทยาลัยบัดนี้) ครั้นถึงรัชกาลที่เจ็ด พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเงินแก่โรงเรียน เป็นค่าพระตำหนักนี้ ซึ่งพระองค์โปรดให้รื้อไปปลูกไว้ที่วัดราชาธิวาส

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

กำลังทรงดำนาข้าว ที่ทุ่งนาพญาไท

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ทรงฉายร่วมกับพระราชโอรส และพระราชนัดดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

ยืนจากซ้าย
๑. สมเด็จเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสิมา
๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๓. สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

นั่งจากซ้าย
๔. สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์
๖. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้ามกับพระตำหนัก) ในเวลาเย็นเสด็จไปประชุมกันที่ตำหนักญี่ปุ่น ซึ่งอยู่ในเขตพระตำหนักที่ประทับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงรถไฟฟ้าขับเองมายังที่นี้ ทรงสนทนากันอยู่จนเวลาค่ำ จึงเสด็จกลับ บางทีสมเด็จฯ ก็ประทับแรม ณ พระตำหนักบ้าง พร้อมด้วยเจ้านายบางพระองค์ ซึ่งเป็นที่ชอบพระราชอัธยาศัย คือพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน พระองค์เจ้าแขไขดวง พระองค์เจ้าพวงสร้อยสองค์ (ทั้งสามพระองค์นี้เป็นพระราชธิดาในรัชกาลที่สี่) ครั้งนั้นพญาไทยังเป็นที่เงียบสงบ อยู่นอกเขตสัญจรไปมา อากาศก็ดีเป็นที่สบายมาก (ปัจจุบันนี้สถานที่นี้เป็นโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปยังพญาไทเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ถึงวันพุธโปรดให้เชิญเสด็จสมเด็จฯ ขึ้นไปจากที่ประทับสวนสี่ฤดู (อยู่ตรงข้ามฝั่งคลองกับพระที่นั่งอัมพรสถาน) เพราะเริ่มทรงพระประชวร มีพระราชดำรัสว่า " ฉันเรียกแม่เล็กมามอบให้เป็นเจ้าของไข้ " สมเด็จฯ จึงมิได้เสด็จกลับมาที่ประทับ นอกจากครู่เดียวในวันศุกร์ (หรืออาจเป็นวันพฤหัสบดีก็ได้) พอถึงเวลา ๒๔ นาฬิกา ๔๕ นาที วันเสาร์ที่ ๒๒ ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ข้าหลวงเชิญเสด็จสมเด็จฯ ทรงพระเก้าอี้หามกลับมายังสวนสี่ฤดู พระองค์ประชวรพระวาโยจนไม่รู้สึกพระองค์

ตอนบ่าย วันที่ ๒๓ ตุลาคม สมเด็จฯ โปรดให้จัดเครื่องสรงน้ำพระบรมศพ มีพร้อมตลอดจนของที่น่าจะมีอยู่บนพระที่นั่งแล้ว เช่นสบู่และผ้าซับพระองค์ แต่ละอย่างเชิญวางบนพานทอง ให้หม่อมเจ้าในราชสำนักของพระองค์ช่วยกันเชิญขึ้นไปบนพระที่นั่งอัมพรสถาน เพื่อใช้ในการนี้ เมื่อ

เจ้าหน้าที่ได้สรงน้ำพระบรมศพ ทรงเครื่อง และเชิญลงสู่พระบรมโกศแล้ว ก็เชิญพระบรมโกศแห่ไปประดิษฐานยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ในวันนั้นเจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน อพยพกันไปในพระบรมมหาราชวังหมด แต่สมเด็จฯ เสด็จในวันรุ่งขึ้น เพราะยังประชวรอยู่ ครั้นเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว พระองค์เสด็จไปประทับที่พญาไท โปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน กลับคืนไปอยู่สวนดุสิต เว้นแต่ผู้ที่สมัครอยู่ในพระบรมมหาราชวังต่อไป

ระหว่างรัชกาลที่ห้า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสที่ใดในราชอาณาจักร สมเด็จฯ ก็ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนฝ่ายในทุกครั้ง แม้นอกพระราชอาณาจักร หากเป็นทวีปอาเซีย พระองค์ก็ได้โดยเสด็จหลายคราว เช่นประเทศชวา มลายู เป็นต้น ครั้นถึงรัชกาลที่หก เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเสด็จกลับมาถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อ แพทย์หลวงถวายคำแนะนำให้สมเด็จฯ เสด็จพระราชดำเนินไปส่ง เป็นการประพาสทางทะเลเพื่อให้ทรงพระสำราญขึ้นด้วย เพราะพระองค์มีพระโรคาพาธมารบกวนบ้าง เนื่องจากวิปโยคทุกข์ในการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น จึงได้เสด็จไปยังประเทศอินโดจีน คือญวน และกัมพูชาบางจังหวัด ซึ่งครั้งนั้นอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส และเมืองฮ่องกงด้วย รวมระยะเวลาที่เสด็จ ๔๐ วัน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกราบถวายบังคมลาที่ฮ่องกง แล้วเสด็จต่อไปยังทวีปยุโรป โดยผ่านทางไซบีเรีย

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ทรงฉายร่วมกับ

เจ้าจอมมารดาชุ่ม และ คุณหญิงชลยุทธ์โยธิน

ในคราวเสด็จประพาสชวา พ.ศ. ๒๔๓๙

ในการเสด็จครั้งนั้น ใช้เรือพระที่นั่งมหาจักรีเป็นราชพาหนะ มีเรือสุครีพเป็นเรือรักษาการณ์ตามเสด็จ มีพระบรมวงศ์โดยเสด็จ ๔ พระองค์รวมทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ (แต่ยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหลวง) ซึ่งเสด็จในฐานะเสนาบดีต่างประเทศด้วย แม้ว่าจะได้กำหนดไปว่าการเสด็จนี้ไม่เป็นทางราชการ แต่เมื่อไปถึงเมืองใด ก็มีการรับเสด็จทางราชการอย่างสมพระเกียรติยศ

ต่อมา ยังมีการเสด็จประพาสภายในพระราชอาณาจักรอีกหลายครั้ง เช่น ประพาสจังหวัดฝ่ายเหนือเป็นต้น ครั้งนี้ได้เสด็จไปโดยขบวนเรือจูงรอนแรมตามระยะทางในลำแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังจังหวัดนครสวรรค์ก่อน แล้วเสด็จทางรถไฟไปจังหวัดอุตรดิตถ์ เพื่อทรงนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดพิษณุโลก เพื่อทรงนมัสการพระพุทธชินราช ซึ่งได้โปรดให้ประกอบการพระราชพิธีสมโภชด้วย ต่อจากนั้นได้กลับมายังนครสวรรค์ แล้วเสด็จโดยขบวนเรือแม่ปะ ไปตามลำน้ำพิงถึงจังหวัดกำแพงเพชร แล้วจึงเสด็จคืนสู่พระนคร ในปลายปีเดียวกันนี้ ได้เสด็จประพาสนครราชสีมา พิมาย และลำน้ำแควบ่าสัก จนถึงตำบลหินซ้อน นอกจากนี้ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ มีจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ระหว่างฤดูร้อนเสด็จแปรพระราชสำนัก ไปประทับแรมตามต่างจังหวัด เช่น สมุทรปราการ สมุทรสาคร และหัวหิน ระหว่างเวลาที่ประทับที่หัวหิน ได้เสด็จประพาสจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ครั้งหนึ่ง ในคราวหน้าน้ำ โดยปรกติมักเสด็จไปบางปะอินและอยุธยาแทบทุกปี ประทับที่พระราชวังบางปะอินบ้าง ที่ตำบลบ้านแป้งบ้าง และที่ตำหนักเกาะลอยอยุธยาบ้าง

ในการเสด็จพระราชดำเนินไปยังที่ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาข้างบนนี้ ไม่ว่าจะเป็นการเสด็จประพาส หรือเป็นการแปรพระราชสำนัก ย่อมเพื่อ

พระราชสริรสุข ตามคำแนะนำของแพทย์หลวงเป็นเบื้องต้นก็จริงอยู่ แต่ผลที่แท้จริงหาได้มีเพียงเท่านั้นไม่ เพราะว่าถ้าเสด็จไปยังที่แห่งใด พระองค์ก็ทรงพระเมตตา พิจารณาสอดส่องทุกข์สุขของประชาชนไปด้วยเสมอ ถ้าควรจะทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชานุเคราะห์ได้สถานใด เป็นไม่ละเว้นที่จะทรงปฏิบัติ เช่น ในการศึกษาเล่าเรียน การบำบัดโรคภัย การบำรุงวัดวาอาราม และอุปถัมภ์พระภิกษุสามเณร การบำรุงถนนหนทาง ตลอดจนเมื่อเกิดภัยต่างๆ เช่น ทุพภิกขภัย ก็พระราชทานแจกข้าวสาร ตำบลใดขาดน้ำบริโภค ก็โปรดให้ขุดบ่อสร้างสระน้ำ บีใดหนาวจัดก็พระราชทานผ้าห่ม ตำบลใดขาดยาบำบัดโรคภัยต่างๆ ก็พระราชทานพระราชทรัพย์ซื้อยามาแจก ฉะนั้น การเสด็จพระราชดำเนินไปถึงที่ใดย่อมนำความร่มเย็นไปสู่พสกนิกร

อนึ่ง ในรัชกาลที่หก เมื่อถึงฤดูแล้งปลายบี มักจะมีการซ้อมรบของทหารในต่างจังหวัดแทบทุกบี ในการซ้อมรบนั้น สมเด็จฯ มักเสด็จไปประทับรวมอยู่ด้วยกับทหารแทบทุกครั้ง เช่นที่ราชบุรี และในจังหวัดอยุธยาที่ตำบลบ้านม้า เป็นต้น วันใดซึ่งเป็นวันที่จะมีรายการน่าดู ก็เสด็จประทับรถไฟไปทอดพระเนตรถึงที่ประลองยุทธ์ ครั้นเสร็จการแล้ว เวลามีการสวนสนามและการเลี้ยงใหญ่ในค่าย ก็เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรและประทับร่วมเสวยพระกระยาหารกับทหารด้วย พระองค์ทรงมีความห่วงใยในทุกข์สุขของทหารเป็นอันมาก เมื่อเสด็จไปในการประลองยุทธ์ครั้งใด ก็พระราชทานของแจก มีบุหรี่ ไม้ขีดไฟ น้ำแข็ง ยาอุทัย และอาหารบางชนิดเสมอ ถ้ามีทหารต้องรับอุบัทวันตราย ก็ทรงห่วงใยคอยถามอาการและผลแห่งการรักษาพยาบาลบางทีก็พระราชทานแพทย์หลวงไปช่วยด้วย

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในชั้นเดิมทรงมีพระสรีรานามัยดีมาก แต่ต่อมาบรรทมหลับยาก ดังได้กล่าวมาแล้ว ทั้งพระบังคนเบามีไข่ขาวด้วย

เนื่องจากพระวักกะไม่เป็นปรกติ ครั้นเมื่อพระชนมายุบรรจบ ๔ รอบล่วงมาแล้ว ประกอบทั้งทรงประสบวิปโยคทุกข์เมื่อตอนสิ้นรัชกาลที่ห้า ก็มีพระโรคาพาธมารบกวนบ่อย ๆ พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด เป็นเหตุให้พระกำลังลดถอยน้อยลงทุกที ปีหลัง ๆ ถึงกับทรงพระดำเนินโดยลำพังพระองค์ไม่ได้ ในกลางปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ประชวรไข้ติด ๆ กันหลายครั้ง ครั้งที่สุดได้เริ่มประชวรเมื่อเวลาเที่ยงวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ไข้นั้นเกิดแต่พิษในพระอันตะกำลังพระหทัยทนพิษไข้ไม่ได้ เสด็จสวรรคตที่พระตำหนักพญาไท เวลา ๗.๕๐ นาฬิกา วันที่ ๒๐ ตุลาคมนั้นเอง

ในตอนสาย ได้เชิญพระบรมศพ ไปสู่ที่ประทับของพระองค์ในพระบรมมหาราชวังเป็นการภายใน บ่ายวันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ ได้ถวายสักการะสรงน้ำพระบรมศพที่พระที่นั่งบรมราชสถิตมโหฬาร แล้วเชิญพระบรมโกศแห่ไปประดิษฐานบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และมีประกาศให้ประชาชนชาวไทยไว้ทุกข์ถวาย จนกว่าจะเสร็จการถวายพระเพลิง ระหว่างนั้น ได้มีการพระราชกุศลถวายตามบูรพราชประเพณี ครั้นถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ จึงได้เชิญพระบรมศพไปสู่พระเมรุมาศกลางท้องสนามหลวง และถวายพระเพลิง แล้วเชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ส่วนพระสรีรางคารนั้น บรรจุในพระบัลลังก์ของพระสัมพุทธพรรณี (รัชกาลที่ห้า) ในพระอุโบสถวัดราชาธิวาส กรุงเทพ ฯ.

หม่อมเจ้าสิบพันพารเสนอ โสณกุล

รายงานการประชุมเสนาบดี
พิจารณาเรื่องตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินระหว่างเสด็จยุโรป
พ.ศ. ๒๔๓๙

เสนาบดีที่เข้าประชุม

วันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ ๒๙

เสด็จประทับพร้อมด้วยที่ประชุมเสนาบดีในพระที่นั่งราชปรีดีหฤทัย

เวลา ๔ ทุ่ม มีผู้มาประชุม

กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์(๑)

กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ(๒)

กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์(๓)

กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ(๔)

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา(๕)

เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ์(๖)

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย(๗)

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์(๘)

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี(๙)

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ต้นสกุล กฤดากร

(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ ต้นสกุล เทวกุล

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ ต้นสกุล สวัสดิกุล

(๔) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ต้นสกุล ดิศกุล

(๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ต้นสกุล โสณกุล

(๖) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ต้นสกุล จิตรพงศ์

(๗) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ต้นสกุล ไชยันต์

(๘) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

(๙) เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

พระราชปรารภ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า ทรงขอแจ้งแก่ที่ประชุมเสนาบดี โดยทางราชการ ในการที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปตามที่ได้ทรงพระราชดำริไว้นานแล้วนั้น แต่ประโยชน์ในการเสด็จยุโรปนี้อย่างไรไม่จำต้องกล่าว เวลาที่เสด็จไปนั้นนานหลายเดือน จึงทรงพระราชดำริเห็นสมควรที่จะมีริเยนศี(๑) เพื่อให้ราชการดำเนินไปมิให้เป็นการขัดข้องคั่งค้าง การนี้ได้ทรงหารือเจ้านายเสนาบดีบางท่านแล้ว แต่การที่ยังไม่ได้ทรงหารือเสนาบดีทั่วไปนั้น เพราะทรงมีอำนาจที่จะทรงเลือกตั้งริเยนต์ได้ตามพระราชหฤทัยทรงเห็นชอบ แต่ถึงดังนั้นก็ไม่ได้ทรงเลือกโดยลำพังย่อมทรงเลือกโดยพระราชประสงค์จะให้เรียบร้อยให้ราชการทั้งปวงดำเนินไปและให้คนทั้งปวงเป็นที่นับถือวางใจ จึงต้องทรงหารือเสนาบดีบางคน ผู้ที่จะเป็นริเยนต์ในเวลานี้ที่ทรงมีบรรดาศักดิ์ใหญ่ก็คือ สมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์(๒) และสมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช(๓) แต่การที่จะให้เป็นความสะดวกเรียบร้อยนั้น มีผู้กราบทูลแนะนำว่าสมควรที่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวีควรจะดำรงตำแหน่งนี้ เพราะเป็นพระราชชนนีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ซึ่งจะได้ดำรงราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป ดีกว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์นั้น ทรงพระราชดำริเห็นเป็นข้อที่ควรพึงได้ จึงทรงพระราชดำริตกลงเห็นชอบ แต่เช่นนี้ก็ยังเป็นการยากไม่เฉพาะแต่เมืองนี้ ด้วยการที่ผู้หญิงจะเป็นผู้ปกครองนั้นเป็นการลำบาก เพราะความสนิทสนมในเจ้านายข้าราชการจะให้

---

(๑) Regency ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

(๒) สมเด็จเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ต้นสกุล จักรพันธุ์

(๓) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงได้รับสถาปนา เป็น สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เป็นเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นชายไม่ได้ ย่อมเป็นทางที่ผู้ไม่ชอบจะกล่าวครหา จำต้องคิดตั้งพระราชกำหนดเพื่อจะสกัดกั้นความไม่ชำนาญหรือที่ใจอ่อนของผู้หญิง เพื่อให้คนทั้งปวงทราบกำหนดพระราชอำนาจและเป็นที่นับถือ จึ่งได้โปรดเกล้าให้ทำพระราชกำหนดขึ้น ให้เสนาบดีตำริตรวจตรา มีข้อใดที่ควรแก้ไขเพิ่มเติมอย่างไรที่จะให้เป็นการสะดวกในเวลาที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครนี้ ก็ขอให้คิดให้ตลอด

แล้วพระราชทานร่างพระราชกำหนดให้กรมหมื่นสมมตอ่านครั้งที่ ๑ ตลอดแล้ว อ่านครั้งที่ ๒ เป็นข้อ ๆ ไป

การพิจารณาพระราชกำหนดทรงตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

พระราชปรารภเริ่มต้นของพระราชบัญญัติ ไม่มีที่แก้ไข

มาตรา ๑ นามพระราชบัญญัติ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๒ เวลาเสด็จไม่อยู่ ทรงตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี[๑] เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และมีที่ประชุมเป็นที่ปรึกษาด้วย ไม่มีที่แก้ไข

มาตรา ๓ ผู้ที่จะเป็นที่ปรึกษาทั้ง ๕ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๔ เวลามีเหตุสมเด็จพระนางเจ้าไม่ทรงสามารถ ให้บอกไปกราบทูล และให้ผู้มียศใหญ่ในที่ปรึกษาว่าการแทนพลาง ไม่มีที่แก้

มาตรา ๕ ว่าด้วยผู้เป็นที่ปรึกษามีเหตุไม่สามารถทำการ กรมหมื่นพิทย์[๒] สงสัยถึงองค์ประชุม มีพระกระแสว่าเป็นอันไม่ต้องกำหนดโครัม ไม่มีที่แก้

---

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

มาตรา ๖ อำนาจที่สมเด็จพระนางจะทรงทำการ ข้อ ๑. ไม่ให้ผิดต่อการรักษาพระบรมเดชานุภาพและราชธรรมประเพณี ข้อ ๒. ให้การบังคับราชการสำเร็จไปพร้อมด้วยที่ปรึกษา และให้ผู้เป็นที่ปรึกษา ๑ เสนาบดีเจ้ากระทรวง ๑ ลงนามในท้ายรับสั่งนั้นด้วย

กรมหมื่นนเรศรสงสัยถึงลักษณะข้อความที่จะทรงสั่งอย่างไรที่ต้องลงชื่ออย่างนี้ ปรึกษากันอยู่ช้านาน เพราะเหตุว่าถ้าลงไปหมดทุกสิ่งทุกอย่างจนกระทั่งสัญญาบัตรก็เป็นการพ้นเผือ ในที่สุดจึงตกลงว่า

การอันใดที่ปรึกษาตกลงอย่างไรก็มีรายงานจดอยู่แล้ว ตามข้อความในพระราชบัญญัตินี้ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระนางเจ้าทรงลงลายพระราชหัตถ์และให้ที่ปรึกษาและเสนาบดีลงนามในรายงานนี้แล้ว ราชเลขานุการเก็บข้อความเรียงเป็นพระราชหัตถเลขา หรือเป็นหนังสือรับพระราชเสาวนีย์ มีไปยังเจ้าหน้าที่นั้น ๆ ตามธรรมเนียมที่ได้ใช้อยู่ในออฟพีศหลวง

มาตรา ๗ โปรดเกล้า ฯ ให้พระองค์ประวิตร[๑]เป็นราชเลขานุการในสมเด็จพระนางเจ้า และเป็นเลขานุการในที่ประชุม ไม่มีที่แก้

มาตรา ๘ ให้กำหนดวันเวลาและที่ที่จะประชุม และให้กระทำสัจประชุมครั้งแรก ไม่มีที่แก้ เป็นแต่โปรดเกล้า ฯ ให้กรมหลวงเทวะวงศ์ร่างคำสัจจาธิษฐาน

มาตรา ๙ ผู้เป็นประธานในที่ประชุมผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระนางเจ้าทรงเป็น หรือทรงตั้ง หรือเป็นตามลำดับยศ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๐ การปรึกษาตามความเห็นต่างกัน ตกลงตามความเห็นข้างมาก ถ้ากึ่งกันสมเด็จพระนางเจ้าทรงตัดสิน ไม่มีที่แก้

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี

มาตรา ๑๑ ที่ประชุมทำข้อบังคับได้ แต่อย่าให้ขัดกับพระราช-บัญญัติ พระบรมราโชวาท ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๒ ที่ปรึกษาจะนำข้อราชการอะไรปรึกษาก็นำได้ เว้นแต่เรื่องการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ต้องเป็นการมีพระราชเสาวนีย์ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๓ ให้มีจดหมายเหตุ และอ่านตรวจแก้ และส่งทูลเกล้า ฯ ถวาย ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๔ สมเด็จพระนางเจ้าทรงตั้งตำแหน่งได้ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๕ สมเด็จพระนางเจ้าทรงถอดข้าราชการและเปลี่ยนตำแหน่งได้

มาตรา ๑๖ การปฏิบัติราชการต่าง ๆ ให้คงเป็นไปตามธรรมเนียม ถ้ามีความขัดข้อง สมเด็จพระนางเจ้าทรงพระราชวินิจฉัยในที่ประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และรัฐมนตรี ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๗ เปลี่ยนความมาตรา ๗ พระราชบัญญัติรัฐมนตรี ว่าด้วยพระราชบัญญัติที่ไม่ได้พระบรมราชานุญาต เป็นอันใช้ไม่ได้ เว้นแต่สมเด็จพระนางเจ้ามีพระราชหัตถ์ และลงนามที่ปรึกษาและเสนาบดี ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๘ สมเด็จพระนางเจ้าทรงเป็นประธานในที่ประชุมเสนาบดี และถ้าไม่ได้ประทับให้เลือกกันเป็น ราชเลขานุการเป็นผู้จดหมายเหตุ ไม่มีที่แก้

มาตรา ๑๙ สมเด็จพระนางเจ้าทรงรับเรื่องราวฎีกา หรือโปรดให้ราชเลขานุการ หรือเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมรับถวาย ไม่มีที่แก้

มาตรา ๒๐ ให้ประกาศให้ชนทั้งปวงประพฤติตามพระราชบัญญัติโปรดให้แก้จากสำนวนร่างเดิม เรียงใหม่เรียบร้อยแล้ว

เมื่ออ่านตรวจแก้พระราชบัญญัติตลอดแล้ว ตกลงเป็นพระราชบัญญัติ
นี้เป็นอันใช้ได้

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ตำรัสว่า ตามข้อความในพระ
ราชบัญญัตินี้ บางข้อจะต้องทรงอธิบายพระราชประสงค์ไว้มิให้เป็นที่เข้าใจผิด

กรมหลวงเทวะวงศ์[๑] กราบบังคมทูลว่า พระราชทานเป็นพระบรม
ราโชวาทไว้ก็เป็นอันใช้ได้

จึงมีพระกระแสพระราชทานอธิบายข้อความต่อไปนี้

พระบรมราโชวาท ไขความในพระราชกำหนด

ในมาตรา ๖ ว่าด้วยการที่จะทรงสั่งราชการอันใดอย่าให้สำเร็จไป
ก่อนปรึกษาหารือที่ประชุมของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ขอทรงไขข้อว่า
การอันใดที่เป็นการในพระองค์ และการในพระราชวัง และการในพระราช-
วงศ์ ถ้าจะรวบยอดคือตามกฎมนเทียรบาล เป็นต้นว่า มีการวิวาทกันใน
พระบรมมหาราชวังก็ดี หรือการฟ้องหากันด้วยข้อความอันมิควรจะเปิดเผย
เช่น หากันว่าทำเสน่ห์ หรือการที่พระราชวงศานุวงศ์วิวาทกัน และประพฤติ
การอันเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศก็ดี การเช่นนี้ให้สมเด็จพระนางเจ้าทรงมี
อำนาจที่จะสั่งให้ชำระไต่สวนและลงโทษได้ ไม่ต้องปรึกษาที่ประชุม เว้น
แต่การที่จะต้องรับพระราชอาญาเป็นมหันตโทษ จึงต้องปรึกษาก่อน

ในมาตรา ๙ ว่าด้วยกำหนดเวลาประชุมนั้น ให้กำหนดในเวลาเช้า
หรือบ่าย อย่าให้ประชุมกันในเวลากลางคืน เว้นแต่มีราชการสำคัญเร่งร้อน
มีขึ้น จะรอไปไม่ได้ จำเป็นต้องประชุมกลางคืน จึงให้ประชุมตามความที่มี
เหตุนั้น

---

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ

ในมาตรา ๙ ว่าด้วยการทรงตั้งผู้เป็นประธานในที่ประชุมแทนพระองค์นั้น ถ้าไม่เป็นการจำเป็นแล้วอย่าได้ทรงตั้ง ให้เสด็จออกไปประทับเองดีกว่า ถ้าไม่ได้เสด็จออกไปประทับ ให้ทรงตั้งผู้เป็นประธานเฉพาะตัวดีกว่าไม่ทรงตั้ง เว้นแต่การตามธรรมเนียม ไม่ต้องทรงตั้งก็ได้

ในมาตรา ๑๐ ว่าด้วยความเห็นที่ประชุมเป็นสองฝ่าย ให้ตกลงข้างมากนั้น ถ้ามีการอันใดที่ที่ประชุมเห็นโดยมาก..... แต่สมเด็จพระนางเจ้าไม่ทรงเห็นชอบด้วย จะทรงตัดสินไม่ได้เพราะอยู่ในฝ่ายน้อยดังนี้แล้ว ให้ทรงมีอำนาจที่จะของดการข้อนั้นไว้ เพื่อบอกไปกราบทูลก่อนได้ เว้นแต่การร้อนเร็วจะรออยู่ไม่ได้ หรือเป็นแต่การเล็กน้อย จึ่งให้ตกลงไปตามนั้น

ในมาตรา ๑๔ ว่าด้วยการทรงตั้งตำแหน่งที่เป็นตำแหน่งสำคัญ ถ้าได้ทรงรับคำแนะนำที่ประชุมให้ทรงตั้งคนใด ๆ แต่สมเด็จพระนางเจ้าไม่ทรงเห็นชอบด้วย ให้งดไว้บอกกราบทูลหารืออกไปได้ เว้นไว้แต่เป็นการร้อนและการจำเป็นก็ให้ทรงตั้งไปพลาง

ในมาตรา ๑๖ ว่าด้วยการที่ให้ทรงพระราชวินิจฉัยในที่ประชุมที่ปรึกษาราชการ หรือที่ประชุมเสนาบดีนั้น ราชการอันใดที่ไม่ใช่ราโชบายเป็นการตามธรรมเนียม เช่นคำตัดสินอนุญาตเครื่องอาวุธ ปล่อยนักโทษ อนุญาตแซงชั่นจ่ายเงิน เป็นต้น ดังนี้ ให้ทรงสั่งในที่ประชุมเสนาบดี

ถ้าการอันใดตกลงในที่ประชุมผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย จะทรงเรียกเสนาบดีมาประชุมพร้อมกันด้วยก็ได้

ถ้าหากว่าการอันใดที่ต้องพระราชประสงค์จะทรงปรึกษาเสนาบดีเจ้ากระทรวงก่อน ก็ให้รับสั่งให้หาเสนาบดีคนหนึ่งหรือสองคน เป็น ๒ หรือ ๓ ทั้งราชเลขานุการ มาทรงหารือเพื่อทรงสอบถามให้ทราบทางการถี่ถ้วนก่อนก็ได้

ให้ทรงมีอำนาจยกเงินค่าราชการค้างเก่า พระราชทานแก่ผู้ที่ถวายเรื่องราวขอ ตามวิธีที่ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานนั้น คือยกเงินค้างเก่าพระราชทานให้ แล้วยกเลกเบี็นไพร่หลวง ถ้าจะทูลขอเลกด้วยให้ส่งเงินค่าราชการอย่าให้ค้าง ถ้าค้างบีใด เลกต้องตกเบี็นไพร่หลวง

การจ่ายเงินพระคลังข้างที่ และแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน ให้สมเด็จพระ-นางเจ้าสั่งจ่ายและทรงแจกได้ ไม่ต้องปรึกษาที่ประชุม

การจ่ายเงินพระราชกุศล หรือบำเหน็จเล็กน้อย ให้สมเด็จพระนางเจ้าทรงจ่ายได้ ไม่ต้องปรึกษาที่ประชุม

เวลาไม่ทรงสบาย หมอกราบทูลแนะนำให้เสด็จประพาสเปลี่ยนอากาศโดยจำเบี็นก็เสด็จได้ ให้กรมหมื่นปราบ(๑) ตามเสด็จดูแลการทั้งปวง ให้ที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนคร

กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เวลาที่สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จประทับในที่ประชุมเสนาบดี ขอพระราชทานให้เสนาบดีกราบบังคมทูลรายงานการต่าง ๆ ได้

โปรดเกล้า ฯ ว่าไม่เบี็นการขัดข้องอันใด

แล้วพระราชทานพระกระแส เรื่องที่สมเด็จพระนางเจ้าจะทรงประพฤติพระราชกิจต่าง ๆ และเรื่องที่จะใช้พระนามพระราชลัญจกรเบี็นต้น

แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า กรมหลวงพิชิต(๒) กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ด้วยโรคภัยอะไรต่าง ๆ การที่กรมหลวงพิชิตทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมนี้

---

(๑) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

ก็เป็นการเคี่ยวเข็ญ และทรงอิดออดมาหลายครั้งแล้ว และที่กราบถวายบังคมลาออกดังนี้ ก็เป็นที่ทรงเสียดาย แต่มิรู้ที่จะทรงเหนี่ยวรั้งอย่างไรได้ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนี้เป็นตำแหน่งสำคัญ หาตัวใครเป็นก็ไม่ได้ กรมหลวงเทวะวงศ์และเจ้าพระยาอภัยราชา(๑) ทูลแนะนำพระองค์รพี(๒) ทรงพระราชดำริว่ายังอ่อนพระชนมายุอยู่ และศาลหัวเมืองก็กำลังจัดการอยู่ ที่จริงการจัดศาลหัวเมืองรวมอยู่ในยุติธรรมก็ดี แต่เวลานี้ก็ยังรวมไม่ได้ จะให้พระองค์รพีออกจากตำแหน่งสภานายกข้าหลวงพิเศษ ก็ไม่มีใครทำการต่อไป จึงทรงปรึกษากรมหมื่นดำรง ตกลงให้พระองค์รพีคงตำแหน่ง และให้คงขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ต่อจัดการเรียบร้อยแล้วจึงมารวมอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ในเวลานี้เป็นอันให้พระองค์รพีเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมด้วยเป็นข้าหลวงพิเศษด้วย

ที่ประชุมเห็นชอบตามพระกระแสแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหมื่นพิทย์ร่างประกาศออกในวันที่ ๓ มีนาคมนี้

มีพระกระแสถึงเรื่องกรมหลวงพิชิต กราบถวายบังคมลาออกจากเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว ได้โปรดเกล้า ฯ ดำรัสกับกรมหลวงพิชิตจะให้รับตำแหน่งสภานายกกรรมการฎีกา ก็ไม่ทรงรับ จะต้องโปรดให้กรมหมื่นนเรศร(๓) คงตำแหน่งต่อไป

กรมหมื่นนเรศรกราบทูลความลำบากขัดข้องในการที่มีการมากราชการจะคั่งค้าง ในที่สุดตกลงโปรดเกล้า ฯ ให้รับตำแหน่งต่อไปอีกปีหนึ่ง

---

(๑) กุสตาฟ โรลัง ยัคคมินส์

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ต้นสกุล รพีพัฒน์

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์

เพราะไม่มีใครที่จะเหมาะแก่ตำแหน่งในบัดนี้ กรมหมื่นนเรศรจะเลือกกรรมการเติมอีก หรืออย่างไร ก็ให้ไปตริตรอง

เสด็จขึ้นเวลา ๙ ทุ่ม

แบบคำสัจจาธิษฐาน ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ จะทรง

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกระทำคำสัตย์ปฏิญาณทูลเกล้า ฯ ถวายไว้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะกระทำการโดยเต็มกำลังที่สุด เพื่อรักษาราชการแผ่นดิน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ มอบให้ข้าพระพุทธเจ้า จนตลอดกาลสมัยอันทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นอยู่นั้น และจะกระทำการอันนี้ฉลองพระเดชพระคุณให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย กับทั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้จงรักภักดี และมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท กับมกุฎราชกุมาร[๑] อันเป็นรัชทายาทตามพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว โดยเดชะสัจจาธิษฐานอันนี้ ขอความสวัสดิมงคลจงมีแก่ข้าพระพุทธเจ้าเทอญ

แบบคำสัจจาธิษฐานซึ่งที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจะถวาย

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกระทำสัตย์สาบานทูลเกล้า ฯ ถวายไว้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลังที่สุด ในที่ประชุมแห่งผู้เป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อันทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ากระทำการจนตลอดสมัย อันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบบังคมทูลความเห็นตักเตือนอย่างดีที่สุด และจะรักษาพระราชอำนาจแห่งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรม

---

(๑) พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน ให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย กับทั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้จงรักภักดี และมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน กับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร อันเป็นรัชทายาทตามพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว โดยเดชะความสัตย์สาบานอันนั้น ขอความสวัสดิมงคลจงมีแก่ข้าพระพุทธเจ้า เทอญ ฯ

พระราชปฏิญาณ

ต่อหน้าพระสงฆ์เถรานุเถระ อันได้มาประชุมในพระราชพิธี ศรีสัจจปานกาล แห่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และที่ปรึกษา

ข้าพระเจ้า(๑)ขอปฏิญาณตนเฉพาะหน้าพระสงฆ์เถรานุเถระทั้งหลาย อันประชุมอยู่ ณ ที่นี้ ว่าการที่ข้าพระเจ้าคิดจะไปประเทศยุโรป ณ ครั้งนี้ ด้วยข้าพระเจ้ามุ่งต่อความดีแห่งพระราชอาณาจักร และด้วยความหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ตัวข้าพระเจ้าด้วย เพราะฉะนั้นข้าพระเจ้าตั้งใจจะรักษาตนให้สมควรแก่การที่เป็นเจ้าของประชาชนชาวสยามทั้งปวง จะรักษาเกียรติยศแห่งพระราชอาณาจักรอันเป็นเอกราชนครนี้ จนสุดกำลังที่ข้าพระเจ้าจะบ่องกันได้ และเพื่อจะให้เป็นเครื่องเตือนใจตัวข้าพระเจ้า และเป็นเครื่องเย็นใจแห่งผู้ซึ่งมีความรักใคร่มุ่งหมายความดีต่อข้าพระเจ้า ปราศจากวิตกกังวลให้ด้วยความประพฤติรักษาตัวข้าพระเจ้า ๆ จึงขอสมาทานข้อทั้งหลายที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. ข้าพระเจ้าจะไม่มีจิตยินดีน้อมไปในศาสดาอื่น นอกจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธรรมอันพระองค์ได้ตรัสรู้ชอบดีแล้ว กับ

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทั้งพระสงฆ์หมู่ใหญ่อันได้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นเลยเป็นอันขาด จนตราบเท่าสิ้นชีวิต

๒. การที่ข้าพระเจ้าไปครั้งนี้ แม้ว่าจะช้านานเท่าใดก็ดี ข้าพระเจ้าจะไม่ร่วมประเวณีด้วยสตรีใดจนกลับเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต

๓. ถึงแม้ว่าจะไปในประเทศซึ่งเขาถือกันว่า การให้สุราเมรัย ไม่รับเป็นการเสียกิริยาอันดี หรือเพื่อป้องกันโรคภัยอันเปลี่ยนอากาศ เป็นต้น ข้าพระเจ้าจะไม่เสพสุราเมรัยให้มึนเมาเสียสติ หรือแม้แต่มีกายวิกลเกินปรกติเป็นอันขาด

คำปฏิญาณสมาทานสามประการนี้ ข้าพระเจ้าได้ทำไว้เฉพาะหน้าพระสงฆ์เถรานุเถระอันได้มาประชุมในพระราชพิธีศรีสัจจปานกาล แห่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวัง วันที่ ๒๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ พระพุทธศาสนายุกาล ๒๔๓๙ พรรษา เป็นวันที่ ๑๐๓๕๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

(ลงชื่อขอม)

กรมหมื่น[๑] มาแสดงความวิตกขึ้น จึงทำเสียให้ปรากฏ ให้เขียนเสียเดี๋ยวนี้

---

(๑) คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

หมายธรรมการ

๙ ก.พ. ๑๑๕

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯถวายตัวอย่างที่จะประทับตราพระราชลัญจกร พระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นสามอย่าง อย่างตั้งกรมลงพระนามข้างต้น ประทับทั้ง ๔ องค์ ดูคับแคบ มีที่ขีนอักษรน้อย ถ้าลงพระนามข้างท้ายประทับสามองค์ค่อยมีที่มาก หรือยกองค์เล็กขึ้นไว้บนก็ยังมีที่ขีนอักษรกว้างขึ้นได้อีก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อย่างไหนจะได้รับพระราชทานให้เขียนตามนั้น

กับข้าพระพุทธเจ้ามาตรวจเรียงหมายธรรมการก็เกิดความสงสัยขึ้นด้วยพระนาม บรมราชินีนาถ มีพระบ้าง ไม่มีพระบ้าง ยังไม่ยุติ คือในร่างพระราชกำหนดใช้ว่าสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ ไม่มีพระทั้งนั้น ในร่างหมายพระสงฆ์ที่กรมหมื่นวชิรญาณ(๑)ทรงร่าง ท่านใช้ว่าสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และในแบบถวายพระพรที่มีพระนามเต็มท่านใช้ว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ไม่มีพระดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า ควรจะเติมให้มีพระทุกแห่งจะได้เป็นแบบ เพราะแต่เดิมใช้ว่าสมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวี ก็มีพระเป็นแบบอยู่แล้ว ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแล้ว จะได้รับพระราชทานแก้ให้เหมือนกันหมด

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ

[เจ้าพระยาภาสกรวงศ์]

---

(๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระราชกระแส

อย่างเอาดวงเล็กขึ้นบนเห็นจะดี แต่จะกีดเรื่องร้อยหูหรือไม่ ถ้าไม่กีดแล้วใช้ได้

เรื่องคำว่าพระนั้นฉันก็ได้นึกเอาไว้แล้ว การที่ไม่ได้ใช้พระนั้น เป็นด้วยฉันเขียนหนังสือไปถึงกรมหมื่นวชิรญาณ ไม่ได้ใช้พระ แหว่งไปเช่นนั้นเอง ท่านก็เลยใช้ตาม ให้แก้เสียให้ตลอดจนกระทั่งถึงหมายกรมวัง โปรแกรมงานวันที่ ๒๑

ร่างหมายธรรมการ

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้ทราบทั่วกันว่า ได้ทรงตั้งพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ดำรงในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ในเวลาเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้ สมควรที่จะมีธรรมเนียม ถวายอติเรก ถวายพระพรลา ถวายพระพรนำเทศนา ตามพระเกียรติยศให้เป็นแบบอย่างสืบไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งธรรมเนียมถวายอติเรก ถวายพระพรลาดังข้อความต่อไปนี้

๑. ถ้าพระสงฆ์เข้าไปในพระที่นั่ง ในพระบรมมหาราชวัง ในพระราชวัง ด้วยการพระราชพิธีก็ดี ด้วยการพระราชกุศลก็ดี ด้วยการเผ่าเป็น

พระเกียรติยศก็ดี ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ จะเสด็จออกหรือไม่เสด็จออกก็ดี ในเวลาเสด็จไม่อยู่ก็ดี ต้องถวายอติเรกแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เว้นไว้แต่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในเวลาทรงสำเร็จราชการต่างพระองค์ เสด็จออกแทนในเวลาเสด็จไม่อยู่ ให้ถวายอติเรกแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

๒. ถ้ามีการพระราชพิธี หรือการพระราชกุศลในที่อื่นจากพระที่นั่งแม้ในพระบรมมหาราชวังก็ดี มีการเสด็จพระราชดำเนินเป็นพระเกียรติยศในที่อื่นก็ดี ถวายอติเรกเฉพาะแต่เสด็จอยู่ถึงเวลาอนุโมทนา หรือเวลาพระสงฆ์จะกลับ นอกจากนี้ไม่ต้องถวาย

๓. ในเวลาเสด็จอยู่ในพระบรมมหาราชวังก็ตาม ในพระราชวัง ในพระราชฐาน ในค่ายหลวงก็ตาม เสด็จออกอยู่ถึงเวลาพระสงฆ์จะกลับอย่างเดียวจึงถวายพระพรลา แม้เสด็จอยู่ในที่ประทับแต่ไม่เสด็จออก หรือเสด็จขึ้นเสียก่อนก็ดี เสด็จที่อื่นจากที่ประทับก็ดี ไม่ต้องถวายพระพรลา

๔. ถ้าสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จในการพระราชพิธีหรือการพระราชกุศล ในเวลาทรงสำเร็จราชการต่างพระองค์ก็ดี ในเวลาอื่นก็ดี ประทับอยู่ถึงเวลาอนุโมทนา หรือพระสงฆ์จะกลับ ต้องถวายอติเรกแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ถ้าในพระบรมมหาราชวัง ต้องถวายพระพรลาด้วย เว้นไว้แต่เสด็จออกพร้อมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว

๕. คำถวายอติเรก ถวายพระพรลา ถวายพระพรนำเทศนา ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ให้ถวายดังแบบต่อไปนี้

คำถวายอติเรก

อติเรกวัสสสตๆ ชีวตุ
อติเรกวัสสสตๆ ชีวตุ
อติเรกวัสสสตๆ ชีวตุ
ฑีฆายุกา โหตุ อโรคา โหตุ
ฑีฆายุกา โหตุ อโรคา โหตุ
สุขิตา โหตุ ปรมราชินี
สิทธิกิจจๆ สิทธิกัมมๆ สิทธิลาโภ ยโส นิจจๆ
โสภาสุทธสิรีมตี ราชินยา ภวตุ สัพพทา

ขอถวายพระพร

คำถวายพระพรลา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานี้สมควรแล้ว { อาตมภาพทั้งปวง / พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง }

ขอถวายพระพรลา แด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภาร พระองค์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ขอถวายพระพร

คำถวายพระพรนำเทศนา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภาร พระองค์สมเด็จ

พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาใน.....พอเป็นปฏิการะฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระบัญญาบารมี แม้รับพระราชทานถวายวิสัชนาไป มิได้ต้องตามโวหารอรรถาธิบาย ในพระธรรมเทศนา ณ บทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระขันติคุณ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่ อาตม อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร

ให้สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้เข้าไปสู่ราชสำนัก ประพฤติให้ถูกต้องตามธรรมเนียมที่ทรงตั้งไว้นี้ทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๑ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

สำเนา พระบรมราโชวาท

พระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

พระบรมราโชวาท ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

ด้วยทรงพระราชดำริว่า ตามพระราชกำหนดตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ซึ่งได้ประกาศในที่มหาสโมสรสมาคม เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ นั้น บางมาตราควรจะไขข้อพระราชประสงค์ให้กว้างขวางขึ้น และพระราชประสงค์บางอย่างซึ่งทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะพระราชทานพระบรมราโชวาทไว้ต่างหาก

จากพระราชกำหนดนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราข้อพระบรมราโชวาทพระราชทานไว้ มีข้อความดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

ข้อ ๑. ตามในมาตรา ๕ แห่งพระราชกำหนดตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ว่า ถ้ามีภัยอันใดหรือเหตุอันใดเกิดขึ้นแต่ที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการ มากระทำการตามหน้าที่ไม่ได้แล้ว ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาไปตามเหตุที่บังเกิดขึ้น และให้คอยรับพระบรมราโชวาทสืบไปนั้น

เพื่อจะผ่อนผันมิให้เป็นความลำบากที่จะต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาในระยะทางอันไกล และคอยรับพระบรมราโชวาทนั้น จึงทรงแนะนำไว้ว่า ถ้าเพราะเหตุใดๆ ก็ดี ที่ปรึกษาราชการขาดไป ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์(๑) ไว้ในตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ไม่ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาพึ่งพระบรมราโชวาทก่อน แต่เมื่อได้ตั้งขึ้นเมื่อใด ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาไปให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้อ ๒. ในมาตรา ๖ แห่งพระราชกำหนดซึ่งออกนามมาแล้วนั้น ในข้อความซึ่งว่า การที่จะทรงสั่งราชการอันใด อย่าให้สำเร็จไปก่อนปรึกษาหารือที่ประชุมของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น

พระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นการไขข้อไว้ว่า การอันใดที่เป็นการในพระองค์ และการในพระบรมมหาราชวัง และการในพระราชวงศ์ ถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งเป็นการรวบยอดว่า คือ ตามกฎมนเทียรบาล เป็นต้น ว่าจะมีการวิวาทกันขึ้นในพระบรมมหาราชวังก็ดี หรือการพ้องหากันด้วย

---

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ถ้อยความอันมิควรจะเปิดเผย หรือการที่พระราชวงศานุวงศ์วิวาทกัน และประพฤติการอันเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศก็ดี การเช่นนั้น ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงมีอำนาจที่จะสั่งให้ชำระไต่สวนและลงโทษได้ ไม่ต้องปรึกษาในที่ประชุมแห่งที่ปรึกษาราชการของผู้สำเร็จราชการหรือที่ประชุมเสนาบดี เว้นไว้แต่ที่ทรงเห็นควรจะปรึกษาแต่เฉพาะผู้หนึ่งผู้ใด หรือหลายคน หรือจะปรึกษาที่ประชุมใดที่ประชุมหนึ่งก็ปรึกษาได้ ตามที่ทรงเห็นควร แต่ถ้าจะลงโทษด้วยพระราชอาญาอันเป็นมหันตโทษจึงต้องปรึกษาก่อน

ข้อ ๓. ในมาตรา ๗ แห่งพระราชกำหนดซึ่งได้ออกนามมาแล้วนั้น ให้ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม[๑] เป็นราชเลขานุการและเป็นเลขานุการในที่ประชุมปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินด้วยนั้น

ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมยังไม่ทรงคุ้นเคยในการที่จะจดรายงาน และจะเป็นการหนักแรงในการที่จะเรียบเรียงหนังสือราชการกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระยาศรีสุนทรโวหาร[๒] เจ้ากรมพระอาลักษณ์ เป็นผู้ชำนาญในราชการทางนี้ ความสามารถพอจะช่วยพระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมได้ ให้มีพระราชเสาวนีย์สั่งให้พระยาศรีสุนทรโวหาร ช่วยราชการพระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมเฉพาะในการจดรายงาน และเรียบเรียงใบบอกกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่พระยาศรีสุนทรโวหารไม่ได้เป็นองคมนตรี ควรจะให้สาบานในตำแหน่งใหม่นี้ด้วย

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี

(๒) พระยาศรีสุนทรโวหาร (กมล สาลักษณ์) ต่อมาเป็นพระยาศรีภูริปรีชา

ข้อ ๔. ในมาตรา ๘ แห่งพระราชกำหนดซึ่งได้ออกนามมาแล้ว ว่าด้วยกำหนดประชุมนั้น

ทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจะกำหนดประชุมในเวลาเช้า หรือบ่าย อย่าให้ประชุมในเวลากลางคืน เว้นแต่มีราชการสำคัญเร่งร้อนมีขึ้นจะรอไปไม่ได้ จำเป็นต้องประชุมเวลากลางคืน จึ่งให้ประชุมตามคราวที่มีเหตุนั้น

ข้อ ๕. ในมาตรา ๙ แห่งพระราชกำหนดซึ่งได้ออกนามมาแล้วว่าด้วยการทรงตั้งผู้เป็นประธานในที่ประชุมแทนพระองค์นั้น

ถ้าไม่เป็นการจำเป็นแล้วอย่าให้ทรงตั้งเลย ให้เสด็จออกประทับเอง ถ้าไม่เสด็จออกประทับ ให้ทรงพิเคราะห์ดูเรื่องที่จะประชุม ถ้าเป็นเรื่องสำคัญ ให้ทรงตั้งผู้เป็นประธานดีกว่า ถ้าเป็นกิจการตามธรรมเนียม ไม่ต้องทรงตั้งก็ได้

ข้อ ๖. ในมาตรา ๑๐ แห่งพระราชกำหนดซึ่งได้ออกนามมาแล้ว ว่าด้วยความเห็นที่ประชุมเป็นสองฝ่าย ให้ตกลงข้างมากนั้น

ถ้ามีการอันใดซึ่งที่ประชุมเห็นต้องกันโดยมาก แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่จะทรงตัดสินไม่ได้ เพราะอยู่ในฝ่ายข้างน้อย ดังนี้แล้ว ให้ทรงมีอำนาจที่จะของดการข้อนั้นไว้ เพื่อบอกไปกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อน และรอคอยฟังพระบรมราชวินิจฉัยได้ เว้นไว้แต่การร้อนเร็วซึ่งจะรั้งรอช้าไม่ได้ หรือเป็นแต่การเล็กน้อย จึ่งให้ตกลงไปตามฝ่ายข้างมากนั้น

ข้อ ๗. ในมาตรา ๑๔ แห่งพระราชกำหนดซึ่งออกนามมาแล้ว ว่าด้วยการทรงตั้งตำแหน่งข้าราชการทั้งปวงได้นั้น

ถ้าเป็นตำแหน่งสำคัญ ได้ทรงรับคำแนะนำที่ประชุมให้ตั้งคนหนึ่งคนใด แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถไม่ทรงเห็นด้วย ก็ให้ของดไว้ บอกไป

กราบบังคมทูลพระกรุณาหารือได้ เว้นไว้แต่ที่เป็นการร้อนและการจำเป็นจึงให้ทรงตั้งไปพลาง

ข้อ ๘. ในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชกำหนดซึ่งได้ออกนามมาแล้วว่าด้วยการที่ให้ทรงพระราชวินิจฉัยกิจราชการทั้งปวง ในที่ประชุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการ หรือที่ประชุมเสนาบดีนั้น

ราชการอันใดที่ไม่ใช่ราโชบาย คือทางดำเนินของทำนองราชการมีการต่างประเทศเป็นสำคัญ เป็นแต่ราชการตามธรรมเนียม เช่นการที่กระทรวงต่าง ๆ จะขออนุญาตแก้ไขการในกระทรวงเล็กน้อย ขอความเห็นชอบด้วยในเนื้อความที่จะมีท้องตราไปหัวเมืองตามที่มีแบบอย่างที่ควรเทียบเป็นบรรทัดอยู่แล้ว หรือคำพิพากษาศาลยุติธรรม หรือคำพิพากษาศาลรับสั่งศาลกรรมการ อนุญาตเครื่องอาวุธ ปล่อยนักโทษ อนุญาตเงินการจร และการประจำดังนี้ ไม่ต้องวินิจฉัยในที่ประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการก็ได้ให้ทรงสั่งในที่ประชุมเสนาบดี

ข้อ ๙. การอันใดซึ่งได้ปรึกษาตกลงในที่ประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการยังไม่เป็นที่แน่พระทัย จะทรงเรียกเสนาบดีมาประชุมพร้อมกัน เพื่อให้มีความเห็นมากคนขึ้นแล้วและแบ่งความเห็นมากและน้อยใหม่ก็ได้

ข้อ ๑๐. ถ้าการในกระทรวงใด หรือไม่ใช่การในกระทรวงก็ดี ต้องพระราชประสงค์จะให้เสนาบดี เจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้หนึ่งผู้ใดชี้แจงเรื่องหรือแสดงความเห็นเฉพาะตนถวายก่อนที่จะได้ทรงพระราชวินิจฉัยในที่ประชุมใดประชุมหนึ่ง ก็ให้รับสั่งให้หาเสนาบดีหรือเจ้านายขุนนางคนใดคนหนึ่งนั้น เป็นสองทั้งราชเลขานุการหรือมากกว่านั้น มาทรงสอบถามหรือหารือให้ทราบทางการณ์ถ้วนก่อนได้

ข้อ ๑๑. ด้วยในขณะนี้เป็นเวลาที่กระทรวงกลาโหมเรียกเร่งเงินค้างค่าราชการเลก ให้ทรงรับเรื่องราวซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจะทูลเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานยกเงินค่าราชการค้างเก่า ก็ให้ทรงมีอำนาจที่จะยกเงินค่าราชการนั้น พระราชทานได้ตามวิธีที่ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกพระราชทานมานั้น คือยกเงินค้างเก่าพระราชทานแล้ว ยกเลกเป็นไพร่หลวง หรือถ้าจะขอควบคุมเลกต่อไปก็ให้ส่งเงินค่าราชการ อย่าให้ค้าง ถ้าค้างปีใดให้ยกเลกนั้นเป็นไพร่หลวง

ข้อ ๑๒. พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงใช้จ่ายเงินพระคลังข้างที่ได้ตามที่ควรจะใช้ ไม่ต้องปรึกษาในที่ประชุมหนึ่งประชุมใด

ข้อ ๑๓. การจ่ายเงินกลางปี พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในตามเคย ให้ทรงสั่งจ่ายและแจกได้ ไม่ต้องปรึกษาที่ประชุมก่อน

ข้อ ๑๔. การจ่ายเงินพระราชกุศลหรือเงินบำเหน็จเล็กน้อย ซึ่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะจ่ายและจะพระราชทาน ก็ให้ทรงสั่งจ่ายได้ ไม่ต้องปรึกษาที่ประชุม

ข้อ ๑๕. พระบรมวงศานวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน มีกิจการซึ่งจะต้องออกไปจากพระบรมมหาราชวัง ด้วยการเยี่ยมไข้ก็ดี การรดน้ำศพเผาศพก็ดี ให้ทรงอนุญาตด้วยเซ็นลายพระหัตถ์ลงในท้ายใบซึ่งมหาดเล็กนำกราบทูลก่อนจึ่งจะไปได้ ถ้าไม่ทรงเห็นสมควรที่จะอนุญาตไม่อนุญาตก็ได้

ข้อ ๑๖. ถ้าเวลาไม่ทรงสบาย หมอกราบทูลแนะนำให้เสด็จประพาสเปลี่ยนอากาศ โดยจำเป็นก็เสด็จได้ ให้ที่ประชุมปรึกษาผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนคร

ข้อ ๑๗. ให้เสด็จออกรับแขกเมืองทั้งปวง มีถวายต้นไม้ทองเงิน รับพระราชสาสน์เป็นต้น เต็มตามแบบอย่างรับแขกเมืองทั้งปวง และให้เสด็จออกในการพระราชพิธีใหญ่ต่าง ๆ ทุกอย่างตามซึ่งจะได้กำหนดให้ไว้แก่กระทรวงวัง และโดยปรกติก็ให้เสด็จออกที่ประชุมปรึกษาราชการ และออกขุนนาง เสด็จประพาสทางบกทางเรือเนือง ๆ ตามแต่จะกำหนดและเป็นการสะดวกพระราชหฤทัย

ข้อ ๑๘. พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระราชทานตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ผู้ซึ่งสมควรจะได้รับพระราชทานได้

ข้อ ๑๙. พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน และซึ่งได้พระราชทานนั้น กำหนดให้ทรงใช้ดังนี้

๑. พระราชลัญจกรไอยราพต มีการที่ควรประทับก็ให้ประทับตามเคย

๒. พระราชลัญจกรพระราชเสาวนีย์องค์ใหญ่และองค์น้อย ประทับในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกร พระบรมราชโองการองค์ใหญ่และองค์น้อย

๓. พระราชลัญจกรนามกรุงองค์ใหญ่ ประทับแทนพระราชลัญจกรสยามโลกัคราช พระราชลัญจกรนามกรุงองค์น้อย คงใช้ในที่ควรประทับตามเดิม

๔. พระราชลัญจกรอักษรพระนามย่อ ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งมีกลีบบัวย่อ ประทับแทนพระราชลัญจกรมหาอุณาโลม และจะใช้ประจำผนึกด้วยก็ได้

๕. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการแผ่นดินองค์ใหญ่ ประทับในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรอามแผ่นดิน

๖. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการแผ่นดินองค์น้อย ให้ประทับหนังสือราชการ ในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรพระเกี้ยวองค์น้อย

๗. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการแผ่นดินประจำครั่ง ใช้ประจำครั่งหนังสือราชการ

๘. พระราชลัญจกรสำหรับพระองค์ ในสมเด็จพระบรมราชินีนาถองค์ใหญ่และองค์น้อย ให้ประทับในที่ซึ่งเป็นการในพระราชวงศ์และการในพระองค์

ข้อ ๒๐. ให้ลงพระนามในท้ายหนังสือบรรดาซึ่งเกี่ยวข้องด้วยการพระสงฆ์ว่า อิทังมยาราชินิยา โสภาสุทธสิริมติยา สยามวิชิเตรัชชังวิจารยันติยา เป็นอักษรขอม

พระบรมราโชวาทพระราชทานไว้ ณ วันที่ ๒๒ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๓๕๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระบรมราโชวาท

พระราชทานราชเลขานุการ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งเฉพาะพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม ซึ่งเป็นราชเลขานุการของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และผู้แทนเสนาบดีกระทรวงวัง ให้จัดการราชประเพณีทั้งปวงในเวลาซึ่งเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ ตามรูปแห่งพระบรมราโชวาท ซึ่งได้กำหนดเป็นข้อต่อลงไปดังนี้

๑. ตั้งแต่วันที่ ๒๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ไปจนถึงเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนคร และเวลาเสด็จกลับคืนยังพระนคร ให้ออกพระนามสมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวีเป็น ๓ อย่าง คือ

(๑) ว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

(๒) ว่า สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ

(๓) ว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ให้ใช้ตามประเภทแห่งการซึ่งควรใช้

ตั้งแต่เวลาเสด็จออกจากพระนครไป จนเวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระนคร ให้เพิ่มท้ายพระนามอีกว่า ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

๒. ในบัตรหมายและหนังสือราชการทั้งปวง ซึ่งเคยรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ให้ใช้ว่า รับพระราชเสาวนีย์ใส่เกล้าฯ

๓. คำที่จะกราบทูลทั้งปวง ให้ใช้ถ้อยคำเสมอกราบบังคมทูลพระกรุณา ยกเสียแต่คำที่มี “บรม” ให้ยกคำบรมนั้นเสีย เช่นคำว่า “พระบรมราชวโรกาส” ให้ใช้ว่า “พระราชวโรกาส” “พระบรมราชานุญาต” ให้ใช้ว่า “พระราชานุญาต”

๔. การเสด็จออกแขกเมือง มีรับต้นไม้ทองเงิน เป็นต้น ถ้าเสด็จออกพระที่นั่งจักรีองค์กลาง ให้ตั้งพระแท่นหน้าพระที่นั่งเศวตฉัตร ถ้าพระที่นั่งอื่นเช่นพระที่นั่งอมรินทร์ใช้พระแท่นเดิม ประกอบพร้อมด้วยเครื่องสูงและประโคมแตรฝรั่งอย่างเสด็จออกแขกเมือง ยกไว้เสียแต่มโหระทึก ถ้าเป็นแขกเมืองฝรั่งมีถวายพระราชสาส์นและสำแดงตราตั้ง เป็นต้น ให้รับอย่างเคยเสด็จออกเต็มตามแบบ

๕. การเสด็จออกขุนนางตามปรกติก็ดี หรือมีที่เสด็จไปแห่งใดก็ดี ให้ตำรวจแห่นำเต็มตามอย่างเสด็จพระราชดำเนิน คือตำรวจในและตำรวจใหญ่เข้ากระบวน และฝ่ายพระราชวังบวร ฯ สมทบด้วย ฝ่ายมหาดเล็กที่เป็นกระบวนตามก็ให้ตามเต็มหน้าที่ ส่วนที่เฝ้าในตำแหน่งก็ให้คงนั่งในตำแหน่งเหมือนอย่างเช่นเสด็จออกขุนนาง ท้าวนางเถ้าแก่ที่จะตามเสด็จพระราชดำเนินออก ให้มีแต่น้อยและให้นั่งเก้าอี้หรือยืน อย่าให้ไปหมอบตามอัธยาศัย

๖. กำหนดวันซึ่งควรจะเสด็จออกอย่างใดซึ่งจะกะเป็นแน่นั้น ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถกะปรึกษาให้ตกลงในที่ประชุม หรือตามที่จะเป็นที่พอพระทัย แต่คงให้มีออกขุนนาง ออกที่ประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการออกที่ประชุมเสนาบดี และมีการรับรอง คือเลี้ยงอาหารหรือเลี้ยงน้ำชาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายไทยหรือฝ่ายต่างประเทศได้ตามสมควรที่จะมี

๗. ได้อนุญาตไว้ให้เสด็จประพาสทางรถทางเรือเนือง ๆ ตามที่จะไปได้ หรือจะเสด็จไปเยี่ยมโรงเรียน โรงพยาบาล พระราชอุทยานแห่งใด ๆ ก็ตาม ในเวลาเสด็จเช่นนั้น ให้พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมตามเสด็จในรถพระที่นั่งหรือเรือพระที่นั่งด้วยทุกครั้ง แล้วให้กรมหมื่นปราบปรปักษ์ พระยาอภัยรณฤทธิ์(๑) พระยาอนุชิตชาญไชย พระยาเทเวศร์วงศวิวัฒน์(๒) พระยามหามนตรี(๓) พระยาชลยุทธ์โยธินทร์(๔) พระยานรฤทธิ์ราชหัช(๕) ผู้ใด

---

(๑) พระยาอภัยรณฤทธิ์ (เวก ยมาภัย) ต่อมาเป็น พระยาอภัยราชา

(๒) พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ต่อมาเป็น เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์

(๓) พระยามหามนตรี ต่อมาเป็น พระยาอนุชิตชาญไชย

(๔) นายพลเรือจัตวา พระยาชลยุทธ์โยธิน (แอนเดร เดอริชลิว)

(๕) พระยานรฤทธิ์ราชหัตถ์ (ทองดี โชติกะเสถียร) ต่อมาเป็น พระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรี

ผู้หนึ่ง หรือ ๒ คน ๓ คน ตามเสด็จเหมือนอย่างเจ้าพนักงานกรมวังด้วย ถ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถมีพระราชประสงค์ หรือเป็นเวลาว่างราชการ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์(๑) หรือพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ตามเสด็จด้วยในรถและเรือพระที่นั่ง

๘. การพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งจะมีในระหว่างต่อไปนี้ คือการสรงน้ำพระสงกรานต์ ไม่ต้องเสด็จออก ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ(๒) ถวายไตรและสรงน้ำ พระแท่นสรงมุรธาภิเษกไม่ต้องตั้ง แต่การสาดมุรธาภิเษกควรจะมี เมื่อถึงวันเถลิงศกให้ส่งพระเต้าบรรดาที่ผู้หญิงจับได้เข้ามาให้สรงข้างใน การเลี้ยงข้าวแช่พระบรมวงศานุวงศ์ ถ้าจะโปรดให้เลี้ยงก็เลี้ยงได้ แต่จะเสด็จออกประทับโต๊ะหรือไม่นั้น แล้วแต่พระทัย ด้วยเป็นเวลาแรก ๆ อยู่ และให้เบิกอัฐมาถวายให้ทรงโปรยทานตามเคย จะทรงโปรยเองหรือให้พระเจ้าลูกยาเธอโปรยก็ได้ การสรงน้ำพระมหามณีรัตนปฏิมากร พระพุทธชินศรี และถวายสรงน้ำสมเด็จพระสังฆราช ให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จไปแต่สรงน้ำพระบรมธาตุ พระบรมอัฐิ ถ้าเสด็จได้ควรเสด็จ

๙. การพระราชพิธีจรดพระนังคัลและพืชมงคล ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี(๓) คงเป็นผู้เข้าพระราชพิธี แต่การที่จะรดน้ำเจิม ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ใดพระองค์หนึ่งทรง การวิสาขบูชาไม่ต้องเสด็จออก

๑๐. การจุดเทียนพรรษา ถ้าจะเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถวายพุ่มพระราชสมณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ หรือจุดเทียนพรรษา

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ต้นสกุล กิติยากร
(๒) สมเด็จเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา
(๓) เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

วัดพระเชตุพนด้วยก็ควร เว้นไว้แต่ถ้าจะไม่เสด็จก็ได้ ให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จแทน ทั้งวัดบวรนิเวศ วัดราชประดิษฐ วัดราชบพิธด้วย

๑๑. การหล่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ ทรงหล่อ

๑๒. การฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงถวายไตรและจุดเทียนเครื่องนมัสการ

๑๓. การเฉลิมพระชนมพรรษา ให้กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา[๑]ตั้งสัตยาธิษฐาน จุดเทียนเท่าพระองค์ เทียนพระมหามงคล ทั้งที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทั้งเทียนวัฒนะเทียนหายนะด้วย ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกถวายไตรและทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งไพศาลทักษิณ แต่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จก็ได้ แล้วให้เสด็จออกรับถวายชัยมงคลแทนพระองค์ ทั้งข้าราชการฝ่ายไทยและผู้แทนคอเวอนเมนต์ต่างประเทศ และพระราชทานเงินตราผ้าข้าราชการสูงอายุฝ่ายหน้าและฝ่ายในตามเคย

๑๔. การพระราชพิธีถือน้ำ ให้จัดอย่างถือน้ำไม่ได้เสด็จออกวัด ข้าราชการแต่งเครื่องขาว ถือน้ำวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามเคย แล้วเข้ามาถวายบังคมพระบรมอัฐิ ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกถวายบังคมพระบรมอัฐิ ณ พระที่นั่งสนามจันทร์ แล้วออกพระที่นั่งอมรินทร์ พระบรมวงศานุวงศ์ทรงเครื่องสี ถือน้ำในท้องพระโรง แล้วจึ่งให้เบิกข้าราชการเฝ้าถวายบังคมรายตัวตามแบบริเซบชั่น เสร็จแล้วจึ่งให้เสด็จขึ้นถือน้ำฝ่ายใน ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณตามเคย

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ต้นสกุล จันทรทัต

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

๑๕. พระราชพิธีสารทไม่ต้องเสด็จออก ให้พระเจ้าลูกเธอจุดเทียน

๑๖. การลอยพระประทีป ทั้งเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ไม่ต้องเสด็จลง แต่การทำบุญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรจะเสด็จออก

๑๗. การพระราชทานพระกฐิน หากว่าจะเป็นไปได้ ควรจะมี ๓ วัน คือ กระบวนรถวัน ๑ กระบวนราบวัน ๑ กระบวนเรือวัน ๑ ใช้อย่างกระบวนเสด็จพระราชดำเนินเต็มที่ ยกเสียแต่มโหระทึกในเรือคู่ชัก การทูลวัดและรับผ้าทรงพระ ใช้เจ้าพนักงานฝ่ายหน้าตามเคยก็ได้

๑๘. การพระราชพิธีฉัตรมงคล สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จออกในการสมโภช แต่ที่จะจุณเจิมเครื่องราชกกุธภัณฑ์นั้น ให้แต่พราหมณ์เจิม

๑๙. วันประชุมตราจุลจอมเกล้า สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า และถวายบังคมพระบรมรูป

๒๐. การพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปาวาย ให้เชิญเทวรูปมาถวายพระพรทรงบูชาตามเคย และเสด็จออกให้พราหมณ์ถวายอุลุบด้วย

๒๑. ถ้าหากว่ายังไม่เสด็จพระราชดำเนินกลับถึงพระนคร จนวันที่ ๑ เดือนมกราคม ซึ่งเป็นวันประสูติสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็ให้มีการ์เดน-ปาตีตามเคย สมเด็จพระบรมราชินีนาถต้องเสด็จออกสวนสราญรมย์

๒๒. การยกช่อฟ้าพระวิหารหลวง พระศรีสากยมุนี ซึ่งปฏิสังขรณ์ด้วยเงินพระคลังข้างที่ ถ้าจัดการพร้อมจะยกได้ในเดือนพฤษภาคม ให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จไปยก อย่าให้รอไว้ การอื่นจะค้างช้าไป

หน้าที่ราชเลขานุการ

๑. พระราชลัญจกรไอยราพตประจำแผ่นดิน เวลาไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร มีการที่ควรประทับก็ประทับได้

๒. พระราชลัญจกร พระราชเสาวนีย์องค์ใหญ่องค์น้อย ประทับในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรพระบรมราชโองการองค์ใหญ่องค์น้อย

๓. พระราชลัญจกรนามกรุงองค์ใหญ่ ใช้ประทับแทนพระราช-ลัญจกรสยามโลกัคราช พระราชลัญจกรนามกรุงองค์เล็กใช้ประทับตามเดิม

๔. พระราชลัญจกรอักษรพระนามย่อ ของสมเด็จพระนางเจ้า มีกลีบบัวรอบ ให้ประทับแทนพระราชลัญจกรมหาอุณาโลม และใช้ประทับครั่งประจำผนึกด้วย

๕. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการองค์ใหญ่ ประทับในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรอามแผ่นดิน

๖. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการองค์เล็ก ประทับในหนังสือราชการซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรพระเกี้ยวองค์น้อย

๗. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการประจำครั่ง ใช้ประทับประจำครั่งหนังสือราชการ

๘. พระราชลัญจกรสำหรับพระองค์ ในสมเด็จพระนางเจ้าองค์ใหญ่และองค์น้อย ประทับในที่ซึ่งเป็นการในพระราชวงศ์และการในพระองค์ พระราชลัญจกร ๒ องค์นี้ ให้ส่งถวายมาไว้ข้างใน

๙. กระดาษพระราชหัตถเลขา ให้ใช้กระดาษพระบรมราชโองการให้พิมพ์เติมลงใต้ตราว่า พระราชเสาวนีย์

๑๐. ถ้าจะมีแขกเมือง หรือข้าราชการหัวเมืองมาเฝ้า ถ้าจะต้องมีพระราชดำรัสตอบคำกราบทูล ให้ราชเลขานุการคอยขอและตักเตือนให้กระทรวงต่างประเทศร่างมาถวาย และให้หารือไต่ถามเรื่องราวที่เกี่ยวข้องอันควรจะมีรับสั่งปราศรัยได้นั้น มากราบบังคมทูลให้ทรงทราบเรื่องราวเค้ามูลก่อน ถ้าเป็นแขกเมืองประเทศราช หรือข้าราชการหัวเมือง ให้ถามที่กระทรวงมหาดไทย

๑๑. ให้ราชเลขานุการมีเวลาเฝ้าทูลละออง ๆ เนือง ๆ หรือเสมอทุกวัน ตามแต่จะมีพระราชประสงค์. ถ้าราชการอันใดที่จะรับสั่งให้ไปไต่ถามหรือปรึกษาหารือด้วยราชการแก่ผู้ใด ควรเป็นการเปิดเผย หรือเป็นการลับก็ให้อุตส่าห์ทำการในหน้าที่นั้นด้วยความระวัง อย่าให้เสียราชการและเสียพระราชประสงค์อันดีได้

๑๒. ถ้าจะมีราชการอันใดซึ่งเป็นความลับ ที่จะต้องกราบทูลดังนี้ ควรจะจดหมายก็ให้จดหมาย ถ้าจะให้เป็นการชัดเจนดี จะเฝ้าแต่เฉพาะตัวก็ได้ ถ้าดังนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องมีท้าวนางเถ้าแก่ มีแต่หม่อมเจ้าถนอมผู้เดียวก็ได้

พระบรมราโชวาท พระราชทานไว้แต่วันที่ ๒๖ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๓๖๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระบรมราโชวาท
สำหรับกระทรวงวัง

๑. ให้ออกพระนามสมเด็จพระนางเจ้าว่า สมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ในเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ และต่อไปให้ออกพระนามว่า สมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ

๒. บัตรหมายทั้งปวงให้ใช้รับพระราชเสาวนีย์ใส่เกล้า ฯ

๓. รับสั่งทั้งปวงให้เรียกพระราชเสาวนีย์ คำกราบทูลทั้งปวงให้ใช้เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน ยกเสียแต่คำที่มี "*บรม*" ให้ยกบรม เช่นพระบรมราชวโรกาส ให้ใช้ว่า พระราชวโรกาส พระบรมราชานุญาต ให้ใช้ว่า พระราชานุญาต

๔. การเสด็จออกแขกเมืองรับต้นไม้ทองเงินเป็นต้น ให้จัดเหมือนอย่างเสด็จออกทุกอย่าง ให้ตั้งพระแท่นหน้าพระที่นั่งเศวตฉัตร ประโคมแตรฝรั่ง ยกเสียแต่มโหระทึกไม่ประโคม

๕. เสด็จออกแขกเมืองฝรั่ง รับพระราชสาส์นเป็นต้น ให้จัดเต็มตามแบบ

๖. เสด็จออกตามปรกติใน ๗ วัน ถ้าจะเป็นไปได้ ให้เป็นไปดังนี้ เว้นแต่วันพระ

วันอาทิตย์	เสด็จทรงรถประพาส
วันจันทร์	เว้น ไม่เสด็จออก
วันอังคาร	มีประชุมรัฐมนตรี ไม่เสด็จออก
วันพุธ	เสด็จออก มีการเลี้ยงน้ำชา
วันพฤหัสบดี	เสด็จออกประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน
วันศุกร์	เสด็จออกขุนนาง
วันเสาร์	เสด็จออกประชุมเสนาบดี

๗. การสรงน้ำสงกรานต์ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ[๑] ทรงถวายไตรและสรงน้ำ

---

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา

๘. การรดน้ำสังข์พระราชพิธีจรดพระนังคัล ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทรงรด

๙. การพระราชพิธีถือน้ำ ให้จัดอย่างถือน้ำไม่ได้เสด็จออกวัด ขุนนางถือน้ำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จออกท้องพระโรง เจ้านายถือน้ำแล้วขุนนางเข้าเฝ้ารายตัว

๑๐. การหล่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธทรงหล่อ

๑๑. การเฉลิมพระชนมพรรษา และฉลองพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้า เสด็จออกทรงจุดเทียนนมัสการและถวายไตร

๑๒. เทียนข้างพระองค์ เทียนหายนะ เทียนวัฒนะ ให้กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชาทรงทำสัจจาธิษฐานและทรงจุด

๑๓. การถวายชัยมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จออกทรงรับทั้งไทยและฝรั่ง

๑๔. พระราชพิธีฉัตรมงคล สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จออกในการสวดมนต์เลี้ยงพระ เว้นแต่การเจิมเครื่องราชกกุธภัณฑ์ให้พราหมณ์เป็นผู้เจิม

๑๕. วันกำหนดพระราชทานตราจุลจอมเกล้า สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม และพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้า และเสด็จถวายบังคมพระบรมรูป

๑๖. การพระราชทานพระกฐิน เสด็จกระบวนรถวันหนึ่ง กระบวนราบวันหนึ่ง กระบวนเรือวันหนึ่ง ตำรวจให้แห่สมทบทั้งตำรวจในตำรวจใหญ่เรือดั้งใช้เต็มกระบวนอย่างพระราชวังบวร

๑๗. การแห่พระเป็นเจ้าพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปาวาย ให้เชิญเทวรูปมาถวายสมเด็จพระนางเจ้าทรงบูชา และเสด็จออกทรงรับ พราหมณ์ถวายข้าวตอก

พระบรมราโชวาท
สำหรับกระทรวงมหาดไทย

๑. ศุภอักษร ให้ใช้เริ่มต้นว่า ศุภอักษร ฯ ผู้ภักดีบำเรอพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ

๒. ท้องตราหัวเมืองมลายู ใช้ขึ้นต้นว่าสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ รับพระราชเสาวนีย์พระบาทสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์พระบาทสมเด็จ ฯ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ

๓. ท้องตราเมืองชั้นใน ใช้แต่พระนาม สมเด็จพระนางเจ้าบรมราชนนาถ ซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ หรืออ้างแต่พระราชเสาวนีย์ตามลักษณะที่เคยใช้พระนาม และอ้างพระบรมราชโองการ

พระบรมราโชวาท
สำหรับกระทรวงธรรมการ

๑. ให้ออกหมายให้พระสงฆ์ปฏิบัติในพระราชสำนัก ด้วยการถวายอติเรกถวายพระพรลา ตามข้อความที่พระราชทานไว้

๒. การเสด็จพระราชทานพระกฐิน ๓ วัน กระบวนรถวันหนึ่ง กระบวนราบวันหนึ่ง กระบวนเรือวันหนึ่ง

พระบรมราโชวาท
สำหรับกรมราชเลขานุการ

๑. พระราชลัญจกรไอยราพต ประจำแผ่นดิน เวลาไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร มีการที่ควรประทับก็ประทับได้

๒. พระราชลัญจกร พระราชเสาวนีย์องค์ใหญ่ องค์น้อย ประทับในที่ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกร พระบรมราชโองการองค์ใหญ่ องค์น้อย

๓. พระราชลัญจกรนามกรุงองค์ใหญ่ ใช้ประทับแทนพระราช-ลัญจกรสยามโลกัคราช พระราชลัญจกรนามกรุงองค์เล็ก ใช้ประทับตามเดิม

๔. พระราชลัญจกรอักษรพระนามย่อ ของสมเด็จพระนางเจ้ามีกลีบบัวรอบ ใช้ประทับแทนพระราชลัญจกรมหาอุณาโลม และใช้ประทับครั้งประจำผนึกด้วย

๕. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการองค์ใหญ่ ประทับในที่ซึ่งเคยประทับ พระราชลัญจกรอามแผ่นดิน

๖. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการองค์เล็ก ประทับในหนังสือราชการ ซึ่งเคยประทับพระราชลัญจกรพระเกี้ยวองค์น้อย

๗. พระราชลัญจกรผู้สำเร็จราชการประจำครั้ง ใช้ประทับประจำครั้งหนังสือราชการ

๘. พระราชลัญจกรสำหรับพระองค์ ในสมเด็จพระนางเจ้าองค์ใหญ่ องค์น้อย ประทับในที่ซึ่งเป็นการในพระราชวงศ์ และการในพระองค์

๙. กระดาษพระราชหัตถเลขา ใช้กระดาษพระบรมราชโองการ แต่ให้ตีพิมพ์ว่า พระราชเสาวนีย์ ที่ใต้ตราพระบรมราชโองการ

พระบรมราโชวาท
สำหรับกรมอาลักษณ์

๑. การลงพระนาม สมเด็จพระนางเจ้า ในใบซึ่งเกี่ยวข้องกับการวัด คือใบอนุญาตทูลลาบวช ให้เขียนว่า อิทังมยาราชินิยา ลายพระราชหัตถ์ โสภาสุทธะสิริมติยา เขียนสยามวิชิเต รัชชังวิจาระยันติยา ให้เขียนเป็นอักษรขอมตามเคย

๒. ใบวิสุงคามสีมาทั้งปวง ในเวลาเสด็จไม่อยู่ให้งดไว้ ไม่พระราชทาน

ลัญจกราภิบาล ตราจุลจอมเกล้า

๓. ถึงกำหนดพระราชทานตราจุลจอมเกล้า ให้ผู้ที่รับตระกูลได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้า หรือตติยานุจุลจอมเกล้า ตามพระราชบัญญัติ

จดหมายเหตุเรื่องส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จยุโรปครั้งแรก

พระราชปรารภ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจะเสด็จยุโรปครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๙[๑]

ในการที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปครั้งนี้ ได้มีพระบรมราชโองการไว้ให้ปรากฏเหตุที่เสด็จนั้นว่า

ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา ได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จไปทอดพระเนตรการต่างประเทศถึงเมืองใหญ่น้อย นอกพระราชอาณาเขต คือ ประเทศอินเดีย พม่า รามัญ ชวาทวีปและแหลมมลายูนับได้หลายครั้ง ได้ทรงตรวจตราเลือกสรรแบบแผนขนบธรรมเนียมราชการในบ้านเมืองเหล่านั้น ซึ่งเป็นการดี มีทางเจริญแก่บ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร นำมาจัดขึ้นในพระราชอาณาจักร ให้แลเห็นความเจริญได้แล้วก็หลายอย่าง ทรงพระราชดำริเห็นว่าการที่เสด็จประพาสเมืองต่างประเทศดังได้เสด็จมาแล้ว แม้เมืองเหล่านั้นเป็นแต่เมืองขึ้นของมหาประเทศซึ่งอยู่ในทวีปยุโรป ก็ยังเป็นเหตุให้เกิดการเจริญรุ่งเรืองแก่พระราชอาณาจักรได้เป็นอันมาก ถ้าเสด็จได้ถึงมหาประเทศเหล่านั้นเอง ประโยชน์ย่อมจะมีทวีขึ้นอีกหลายเท่า ทั้งที่จะได้ทรงตรวจตราแบบแผนราชการบ้านเมือง และจะได้ทรงวิสาสะคุ้นเคยกับพระ-

---

(๑) ตั้งแต่นี้ไปจนถึงหน้า ๗๐ ได้ตีพิมพ์เป็นเล่มแล้ว คือจดหมายเหตุเรื่องส่งเสด็จพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙. สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณอินทราชัย ครบศตมาห, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, พ.ศ. ๒๔๖๖, ๓๘ น. มีภาพประกอบเรื่อง ๓ ภาพ. และตีพิมพ์ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ ด้วย

มหากษัตริย์รัฐบาลแห่งนานาประเทศใหญ่น้อยในทวีปยุโรป เจริญทางพระราชไมตรีซึ่งมีต่อกรุงสยามให้เรียบร้อยรุ่งเรืองยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนด้วย ได้ทรงพระปรารภอยู่เช่นนี้เนืองนิตย์ ทั้งได้ทรงรับถ้อยคำอัญเชิญเสด็จ มาแต่พระมหากษัตริย์และเจ้านายต่างประเทศก็หลายคราว แต่หากพระราชธุระในราชการบ้านเมืองยังหนาแน่น ไม่มีโอกาสและเวลาพอจะเสด็จได้โดยสะดวก จึงได้ทรงยับยั้งการที่จะเสด็จทวีปยุโรปมา

บัดนี้ทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านเสนาบดีและที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เห็นว่าเป็นโอกาสสมควรจะเสด็จประพาสทวีปยุโรปได้ จึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้ตระเตรียมการทั้งปวง และให้แจ้งข่าวไปยังนานาประเทศ ที่จะได้เสด็จไปประพาสให้ทราบทั่วกัน ต่างประเทศก็ได้ตอบแสดงความยินดีที่จะรับเสด็จให้สมกับพระเกียรติยศทุกเมือง จึงได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กำหนดวันที่ ๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ เป็นวันพระฤกษ์ที่จะเสด็จออกจากพระนครไปประเทศทวีปยุโรป มีกำหนดเวลาประมาณ ๙ เดือนจะเสด็จกลับคืนสู่พระนคร

ในการที่จะเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าจะเสด็จไปนอกพระราชอาณาเขตนานวันกว่าที่เคยได้เสด็จคราวก่อน ๆ ถึงทุกวันนี้มีโทรเลขซึ่งอาจจะกราบบังคมทูลข้อราชการออกไปให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ในวันหนึ่งสองวัน และอาจจะรับกระแสพระบรมราชโองการได้โดยเร็วเหมือนกันเช่นนั้นก็ดี ก็ทรงพระปริวิตกอยู่ว่า บางทีข้าทูลละอองธุลีพระบาทและอาณาประชาราษฎรข้าขอบขัณฑสีมาทั้งปวง จะพากันเปลี่ยวเปล่าหรือเข้าใจผิดไปต่าง ๆ จะเป็นเหตุให้เสื่อมเสียราชการและให้ไพร่บ้านพลเมืองได้ความเดือดร้อน เพราะเหตุฉะนี้เมื่อได้ทรงปรึกษา

หารือพร้อมด้วยท่านเสนาบดีและที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เห็นพร้อมกันแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการพระราชพิธีสโมสรสันนิบาตประกาศกระแสพระบรมราชดำริ และพระราชกำหนด เพื่อมอบราชกิจการปกครองพระนครแด่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นพระราชมารดาแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดังต่อไปนี้

พระราชพิธีทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร

วันที่ ๒๐ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เจ้าพนักงานได้จัดการในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เชิญพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ ๑ กับพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลปัจจุบันนี้ และพระชัยเนาวโลหะ พระราชลัญจกรต่าง ๆ (ซึ่งจะพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์) ตั้งบนม้าหมู่ทางทิศตะวันออกด้านเหนือ ด้านใต้ตั้งพระที่นั่งอัษฎทิศนาวิมานสยามเทวราช ด้านเหนือตอนตะวันออกตั้งอาสนสงฆ์ ด้านใต้ตั้งพระราชบัลลังก์ ด้านตะวันตกตั้งเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์บนพระที่นั่งภัทรบิฐ หน้าพระที่นั่งภัทรบิฐตั้งพระแสงศรพรหมาสตร์ พระแสงศรอัคนิวาต พระแสงศรประไลยวาต พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงญี่ปุ่นเวียด พระแสงญี่ปุ่นผักทองเกลี้ยง และพระขรรค์หยกกับทั้งเครื่องพระราชพิธีสัจจปานกาลพร้อม ตอนตะวันตกด้านใต้ ต่อวิมานพระสยามเทวราช ตั้งเก้าอี้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ที่ได้รับพระราชทานพานทอง เผ้าทูลละอองธุลีพระบาท

เวลา ๔ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก โปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นประธานเข้าไปในพระที่นั่ง แล้วทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทรงศีล แล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สัตตปริตร พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ถวายอติเรก ถวายพระพรลา เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

วันที่ ๒๐ มีนาคม เวลาเช้าพระสงฆ์ ๒๐ รูปซึ่งเจริญพระพุทธมนต์วันก่อน รับพระราชทานฉันที่พระที่นั่งราชฤดี แล้วมาประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

เวลาเช้า ๔ โมง ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวี ขึ้นประทับพระราชบัลลังก์หน้าพระที่นั่งเศวตฉัตร พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือน และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามตำแหน่ง ชาวประโคม ๆ มโหระทึกแตรฝรั่ง ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานกระแสพระราชดำรัสว่า

พระราชดำรัสในที่ประชุม

พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีมนตรีมุขมาตย์ บรรดาที่ได้มาประชุมกันในสถานที่นี้

เราให้ท่านทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันในเวลานี้เพื่อจะแสดงความประสงค์ซึ่งเราได้มีความมุ่งหมายมาแล้วช้านาน เพื่อจะแสวงหาโอกาสที่จะได้ไปในประเทศยุโรป ด้วยความหวังใจว่าจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรของเราและตัวเราด้วย

บัดนี้เราเห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรและพร้อมด้วยความเห็นชอบแห่งผู้ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการทั้งหลายของเรา เราจึงได้กำหนดที่จะออกจากพระราชอาณาจักรของเราไปในเร็ว ๆ นี้

ก็การซึ่งเราจะไปครั้งนี้ เป็นระยะทางไกลและนานเวลา จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องคิดจัดการบ้องกันรักษาพระราชอาณาจักรนี้ ไม่แต่มิให้มีเหตุอันตรายเสื่อมทรามเท่านั้น จะต้องจัดการให้ราชการทั้งปวงดำเนินไปสม่ำเสมอการเปลี่ยนแปลงอันใดที่เราได้จัดแล้วหรือได้เริ่มขึ้นใหม่ ให้ดำเนินไปโดยดีตามความมุ่งหมาย เพื่อจะให้เป็นที่มั่นคงในการปกครองรักษา และระวังกิจสุขทุกข์ของราษฎรทั้งปวง ให้เป็นปรกติเช่นเวลาเราอยู่

เราจึงได้พร้อมด้วยที่ปรึกษาทั้งหลายของเรา ได้ตั้งขึ้นซึ่งพระราชกำหนดให้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เรา กับทั้งให้มีที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้นด้วย โดยความที่เราเห็นเป็นความชอบธรรม และโดยความแนะนำของที่ปรึกษาราชการอันเป็นที่วางใจทั้งหลายของเรา เราจึงได้ตั้งพระอัครราชเทวี(๑) ซึ่งเป็นพระราชมารดาของมกุฎราชกุมาร ผู้ซึ่งได้สืบราชสันตติวงศ์ต่อตัวเราไป ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญยิ่งอันนี้ ประกอบพร้อมด้วยท่านทั้งหลายอันเป็นที่ไว้วางใจอย่างยิ่งของเรา เป็นที่ปรึกษาราชการอันมีหน้าที่ได้กำหนดไว้ชัดเจนแล้วในพระราชกำหนด

เราทราบว่าท่านทั้งหลายย่อมมีความรักใคร่ซื่อตรงต่อตัวเรายิ่งนัก จึงเชื่อว่าท่านทั้งปวงคงจะเต็มใจพร้อมกันรับปฏิบัติประพฤติตามพระราชกำหนดซึ่งเราได้ตั้งขึ้นไว้แล้ว มีความนับถือรักใคร่พระอัครราชเทวี อันเราได้ตั้งไว้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เหมือนที่ท่านทั้งหลายมีความรักใคร่นับถือตัวเราเองนั้นจงทุกประการ

---

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

เราได้สั่งให้พระอัครราชเทวี(๑) รักษาราชการในหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ด้วยการปฏิบัติอธิษฐานน้ำใจ ให้ตั้งอยู่ในความสัตย์ธรรมอันประเสริฐ ซึ่งเป็นธรรมอันพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงปฏิบัติอธิษฐานในพระราชหฤทัย มิให้อคติทั้งหลายสี่ประการมาครอบงำในสันดานได้ ให้มีความกรุณาปรานี และตั้งใจทำนุบำรุงทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในและสมณพราหมณาจารย์ประชาราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร และอารีตั้งใจเป็นธรรมต่อชนทั้งหลายอันจะมายังพระนครนี้ และรักษาสัญญาทั้งปวงอันได้ทำไว้แล้ว ตุจเราได้ประพฤติปฏิบัติต่อท่านทั้งหลาย ๒๙ ปีมาแล้วนั้น

เราหวังใจว่า ด้วยความสุจริตอันมีอยู่แล้วในสันดานแห่งพระอัครราชเทวี และด้วยความจงรักภักดีที่เธอมีต่อตัวเรา คงจะประพฤติตามที่เราหวังใจและที่ได้แนะนำนี้ทุกประการ

บัดนี้เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายได้ทราบ เราจึงสั่งให้อ่านพระราชกำหนดซึ่งเราตั้งไว้แล้วนั้นในที่สมาคมอันอุดมนี้ ขอให้ท่านทั้งปวงได้ตั้งใจฟังด้วยกำหนดอันดี และประพฤติตามสืบไปทุกประการเทอญ

ครั้นจบแล้ว พระยาศรีสุนทรโวหาร(๒) เจ้ากรมพระอาลักษณ์ได้อ่านพระราชกำหนดว่า

พระราชกำหนดทรงตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินรักษาพระนคร

ศุภมัสดุพระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๓๙ พรรษา ปัตยุบันกาลจันทรคตินิยม จุลศักราช ๑๒๕๘ มักฎะสังวัจฉรผคุณมาส กาฬปักษ์ จตุตถีดิถี สุริยคติวิธี ลุรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ มีนาคมมาส

---

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

(๒) พระยาศรีสุนทรโวหาร (ถม ล สาลักษณ์) ต่อมาเป็น พระยาศรีภูริปรีชา

เอกวีสติมมาสาหคุณพิเศษ รวิวารบั่ญจะมรัชกาล เอกูนะติงสติมะสังวัจฉระ อัฏฐบั่ญญาสุตตระติสตาธิกะทะ สะสะหัสสิมทิวศเขตรปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตรวรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรม มหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มไหศวรรยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข ภายใต้ พระมหานพปฎลเศวตฉัตร เหนือรัตนบรรยงก์ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีรัฐมนตรีข้าทูลละอองธุลีพระบาท กระวีชาติราชบริพาร ฝ่าย ทหารพลเรือน เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบงกช โดยกำหนดตำแหน่งเบื้น อันดับกัน

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยทรงพระราชดำริ ถึงการที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสในทวีปยุโรป อันเบื้นสมัยที่จะไม่ได้ประทับอยู่ในพระราชอาณาจักรช้านานอยู่ ก็ปรากฏว่า เบื้นการจำเบื้นที่จะต้องจัดการให้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ไว้ ทั้งให้มีอำนาจคราวหนึ่ง เพื่อที่จะได้บั่ญญัติข้อบังคับสำหรับการทั้งปวงทั่วไป และเพื่อจะได้กระทำการทั้งหลายอันเบื้นพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินจะพึง ได้ทรงกระทำ สำหรับการปกครองรักษาพระราชอาณาจักรให้อยู่เย็นเบื้น ผาสุกสืบไปนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบั่ญญัติไว้ ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบั่ญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชกำหนดผู้สำเร็จ ราชการแผ่นดิน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

มาตรา ๒ ในระหว่างเวลาที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในกรุงสยามนี้ ให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ อันเป็นพระราชชนนีแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมารนั้น เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ กับทั้งให้มีที่ประชุมอันหนึ่งเป็นที่ปรึกษาด้วย

มาตรา ๓ ที่ประชุมอันเป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ให้มีจำนวนผู้เป็นที่ปรึกษาดังมีนามต่อไปนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ๑ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชา-นุภาพ ๑ และเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกูลกิจ ๑(๑) รวม ๕ ด้วยกัน

มาตรา ๔ ถ้าแม้ว่าจะมีเหตุอันใดอันหนึ่งซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์จะทรงประกอบพระราชกิจไปไม่ได้แล้ว ก็ให้รีบกราบบังคมทูลพระกรุณาเหตุการณ์อันนั้นไปให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยทางที่จะมีบอกไปได้อย่างเร็วที่สุด แล้วให้ผู้มียศยิ่งใหญ่ในผู้เป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น กระทำการอันเป็นหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ไปจนกว่าจะได้มีพระบรม-ราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นอย่างอื่นไป

มาตรา ๕ ถ้ามีเหตุชีวิตภัย พยาธิภัย หรือเหตุอื่น ๆ อันใดที่กระทำให้ผู้เป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอันกล่าวมาแล้วนั้นมากระทำการตามหน้าที่ไม่ได้แล้ว เมื่อเหตุนั้นไม่เป็นการอันควรที่จะรีบร้อนไป ก็ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ทรงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาไปตามเหตุที่เกิดขึ้นนั้นให้ทราบใต้ฝ่า

---

(๑) เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ โรลัง ยัคคมินส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป

ละอองธุลีพระบาทและคอยรับพระราชทานพระบรมราโชวาทสืบไป แต่ในระหว่างสมัยนี้ก็ให้ผู้เป็นที่ปรึกษาซึ่งยังเหลืออยู่อีกนั้นประชุมกันกระทำการของที่ประชุมต่อไป ถ้าเหตุนั้นเป็นการอันควรที่จะรีบร้อนแล้ว ก็ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงแต่งตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นที่ปรึกษาในตำแหน่งที่ว่างนั้น ๆ ไว้ได้คราวหนึ่ง และให้กราบบังคมทูลพระกรุณาไปเพื่อที่จะได้รับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในตำแหน่งนั้นเป็นอันเด็ดขาดสืบไป

มาตรา ๖ ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงประกอบการทั้งปวงอันเป็นพระราชกิจและพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินนั้น พร้อมด้วยที่ประชุมจนกว่าจะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนมายังพระมหานคร หรือจนถึงเวลาขณะใด ๆ ที่จะได้พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเป็นกำหนดอย่างอื่นจากที่ว่าไว้นี้ แต่การที่ทรงกระทำนั้นต้องให้อยู่ในข้อที่กำหนดไว้ท้ายมาตรานี้ด้วย

เพราะฉะนั้นบรรดาพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดกฎหมายข้อบังคับทั้งหลายก็ดี การถอดถอนหรือการแต่งตั้งยศตำแหน่งในราชการก็ดี คำสั่งที่จะให้จัดการไปตามคำตัดสิน หรือให้งดคำตัดสินของศาลก็ดี ของกระทรวงต่าง ๆ ก็ดี การยกโทษผู้กระทำผิดก็ดี และเมื่อว่าทั่วไป สรรพการอันใด ๆ ที่เป็นราชการแผ่นดินที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ได้ทรงลายพระราชหัตถเลขาและประทับพระราชลัญจกรไว้ ก็ให้ใช้ได้เสมอเหมือนกับที่ได้มีพระราชหัตถเลขาและประทับพระราช-ลัญจกรแล้วเหมือนกัน แต่การอันนั้นให้เป็นไปตามข้อที่กำหนดต่อไปนี้ คือ

ข้อ ๑ การที่กระทำนั้น ต้องไม่เป็นที่ขัดขวางหรือผิดต่อการรักษาพระบรมเดชานุภาพ และพระราชธรรมประเพณีให้ดำรงคงอยู่ก็ดี การรักษาแผ่นดินให้ดำรงคงเป็นอิสรภาพอันมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวอยู่ก็ดี กับทั้งการที่กระทำให้เต็มตามข้อความที่กรุงสยามได้มีสัญญาไว้แล้วนั้นด้วย

ข้อ ๒. การที่กระทำนั้นอย่างให้เป็นที่สำเร็จไปก่อนปรึกษาหารือที่ประชุมของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และไม่มีชื่อผู้เป็นที่ปรึกษาเป็นผู้รับสั่งแทนที่ประชุม ๑ กับชื่อเสนาบดีเป็นผู้รับสั่ง ๑ รวม ๒

มาตรา ๗ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมเป็นราชเลขานุการในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน และเป็นเลขานุการในที่ประชุม ผู้เป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินด้วย

เมื่อมีเหตุแก่ราชเลขานุการโดยมรณภัย พยาธิภัย หรือภัยอื่น ๆ ซึ่งไม่ให้กระทำการตามหน้าที่ได้แล้ว ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงตั้งแต่งผู้อื่นเป็นราชเลขานุการของพระองค์และของที่ประชุมที่ปรึกษานั้นด้วย

มาตรา ๘ ให้ที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินประชุมกันอย่างน้อยที่สุดอาทิตย์ละครั้ง ณ วันเวลาและที่อันได้กำหนดไว้ กับอีกทั้งให้ประชุมกันเนือง ๆ ตามการที่ปรากฏว่าจำเป็นเพื่อจะได้ให้ราชการแผ่นดินสำเร็จไปโดยฉับพลันด้วย ก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนินจากพระมหานครให้มีการประชุมสโมสรสันนิบาตเพื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ทรงกระทำสัจจาธิษฐานกับทั้งผู้เป็นที่ปรึกษาต้องกระทำสัตย์สาบานในการที่รับตำแหน่งนั้น ๆ ด้วย(๑) และในการชุมนุมครั้งแรกของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ให้ที่ประชุมปรึกษากันด้วยเรื่องอันใด

---

(๑) ดู แบบคำสัจจาธิษฐาน หน้า ๑๐

เวลาใดและที่แห่งใด อันจะควรเป็นกำหนด สำหรับชุมนุมอาทิตย์ละครั้ง เป็นธรรมเนียมนั้น แต่ต้องให้เป็นกำหนดอันสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์พระราชทานพระราชานุญาตแล้ว ให้ชุมนุมกันตามกำหนดนั้นต่อไป จนกว่าจะได้รับพระราชานุญาตให้เปลี่ยนจึงเปลี่ยนได้

การนัดประชุมพิเศษสำหรับชุมนุมนอกอัตรานั้น ราชเลขานุการต้องมีหมายนัดไปยังผู้เป็นที่ปรึกษารายตัว โดยที่มีพระราชเสาวนีย์หรือโดยที่มีคำขอของผู้เป็นที่ปรึกษาตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป เพื่อจะให้มีการชุมนุมนั้น การชุมนุมในอัตราอาทิตย์ละครั้งนั้น อย่าให้ต้องมีหมายนัดไปเลย

มาตรา ๙ ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงเป็นประธานในที่ชุมนุมผู้เป็นที่ปรึกษานั้นเนือง ๆ ตามที่จะทรงเห็นสมควร และเป็นการสะดวกแก่พระองค์ แต่เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถไม่ได้ประทับอยู่ในที่ชุมนุมแล้ว จะโปรดเกล้า ฯ มีลายพระราชหัตถเลขาให้ที่ปรึกษาผู้ใดเป็นประธานก็ได้ หรือถ้าไม่ได้มีพระราชเสาวนีย์ให้ผู้ใดเป็นประธานแล้ว ก็ให้ที่ปรึกษาผู้มียศอยู่ข้างหน้าก่อนนั้นเป็นประธาน

มาตรา ๑๐ บรรดาเรื่องการทั้งปวงที่ได้กล่าวขึ้นเพื่อปรึกษาหารือโต้ตอบกันในที่ชุมนุมนั้น ให้เป็นอันวินิจฉัยตกลงกันโดยความเห็นที่เห็นมากตัวกว่ากัน ถ้าเรื่องใดที่มีความเห็นเป็นอันก้ำกึ่งกันอยู่สองฝ่ายแล้ว ให้สมเด็จพระนางเจ้าหรือผู้ที่เป็นประธานในการชุมนุมนั้นตัดสิน อย่างใดก็ให้เป็นอันตกลงอย่างนั้น

มาตรา ๑๑ ที่ประชุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจะทำข้อบังคับบัญชาไว้สำหรับการชุมนุมนั้นเมื่อใด ๆ ก็ได้ แต่ข้อบังคับซึ่งว่านี้ ต้อง

ไม่ให้เป็นที่ขัดขืนต่อพระราชบัญญัตินี้ หรือพระราชบัญญัติพระบรมราโชวาทอื่น ๆ ที่ได้มีพระราชหัตถเลขาและประทับพระราชลัญจกรไปแล้ว

มาตรา ๑๒ ผู้เป็นที่ปรึกษานั้น จะขอหารือโต้ตอบกันในที่ชุมนุมด้วยข้อราชการเรื่องใด ๆ ก็ได้ แต่ถ้าเป็นเรื่องที่มีประสงค์หรือมีผลเป็นการอันจะต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์แต่ส่วนใด ๆ แล้ว ต้องเป็นการที่มีพระราชเสาวนีย์ให้ปรึกษาหรือโปรดเกล้า ฯ ให้ผู้ใดนำข้อความมากล่าวปรึกษา ผู้นั้นจึงจะขอปรึกษาหารือในเรื่องนั้นได้

มาตรา ๑๓ ให้มีจดหมายเหตุการประชุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินที่ได้กระทำการทั้งปวงนั้นให้เสมอ และเมื่อชุมนุมกันคราวใดให้อ่านจดหมายเหตุที่ชุมนุมครั้งคราวก่อนนั้น แล้วให้ยืนยันข้อความเดิมไว้หรือแก้ไขความเสียใหม่ตามที่เห็นสมควรแล้ว จึงให้กระทำการอื่น ๆ ต่อไป สำเนาจดหมายเหตุของการประชุมที่ล่วงไปอันได้คงรูปอยู่ตามเดิมหรือได้แก้ไขในที่ประชุมต่อเนื่องกันมาแล้ว ให้ราชเลขานุการส่งตามออกไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทุก ๆ ปักษ์ โดยทางที่จะส่งไปปราศจากอันตรายได้อย่างดีที่สุด ไม่จำเพาะว่าเป็นเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสอยู่ ณ แห่งใด ๆ ก็ให้ส่งไปเสมอ

มาตรา ๑๔ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงตั้งตำแหน่งสมณศักดิ์และเสนาบดี ข้าหลวงใหญ่ ผู้ว่าราชการในหัวเมืองทั้งปวง ผู้พิพากษาตระลาการและข้าราชการตำแหน่งอื่น ๆ ทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อที่จะให้มีตัวอยู่เต็มตำแหน่งในราชการตามข้อความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๖ แล้ว

ร.ม. 923.1593 ห32 ฉ 3737
ก.2290

มาตรา ๑๕ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อทรงเห็นเหตุพอสมควรแก่การปรากฏขึ้นแล้วและตามข้อความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๖ นั้นด้วยแล้ว จะโปรดเกล้า ฯ ให้ผู้ใด ๆ ออกเสียจากตำแหน่งราชการที่ผู้นั้น ๆ ได้กระทำอยู่ในตำแหน่งใด ๆ ภายในพระราชอาณาจักรนี้ก็ได้ ผู้ซึ่งออกจากตำแหน่งนั้น ๆ ก็ให้คงออกอยู่จนกว่าจะได้มีพระบรมราชกระแสต่อไป และในระหว่างเวลาที่ยังไม่ได้มีพระบรมราชกระแสนั้น ผู้หนึ่งผู้ใดที่ได้รับตำแหน่งอันสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ทรงตั้งแต่งไว้แล้ว ก็เสมอเหมือนกับผู้ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งแต่งไว้เหมือนกัน

มาตรา ๑๖ ในสมัยที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ภายในพระราชอาณาจักรนี้ ยกเสียแต่การที่ได้จัดเปลี่ยนแปลงไว้ในพระราชบัญญัตินี้แล้ว อย่าให้เปลี่ยนแปลงทางปฏิบัติราชการอันย่อมมีอยู่ในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับกระทรวงทบวงการต่าง ๆ ฝ่ายแพนกชำระกฎหมาย ฝ่ายแพนกธุรการ ฝ่ายตุลาการด้วย ถ้าจะมีหนังสืออย่างใด ๆ ก็ดี ที่เป็นความเห็นความคิดก็ดี ร่างข้อบังคับต่าง ๆ ก็ดี รายงานรายการต่าง ๆ ก็ดี เรื่องราวฎีกาและหนังสืออื่น ๆ ก็ดี ที่จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในสมัยเหมือนหนึ่งว่าได้เสด็จประทับอยู่ในพระมหานครนี้แล้ว ก็ให้นำหนังสืออย่างเช่นกล่าวมาเหล่านี้ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในสมัยที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสอยู่นอกพระราชอาณาจักรนี้เถิด

ข้อความใด ๆ ซึ่งจัดการให้เป็นที่ตกลงเรียบร้อยกันไม่ได้ในระหว่างเสนาบดีหรือกระทรวงต่าง ๆ ก็ดี ศาลต่าง ๆ ก็ดี กรมต่าง ๆ กรมใดก็ดี ให้นำข้อความนั้น ๆ ขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จ

ราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงพระราชวินิจฉัยโดยมีพระราชเสาวนีย์ในที่ประชุมเสนาบดีหรือในที่ประชุมปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน หรือในที่ประชุมทั้ง ๒ นี้พร้อมกันตามแต่จะสมควรแก่การอันนั้น

มาตรา ๑๗ ให้เปลี่ยนแก้ข้อความในมาตรา ๗ แห่งพระราชบัญญัติรัฐมนตรี รัตนโกสินทรศก ๑๑๓ นั้นดังนี้ ว่าห้ามไม่ให้คำปรึกษาที่ตกลงในรัฐมนตรีสภาแล้วและยังไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตนั้นเป็นอันใช้ได้ในเวลาที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร เว้นแต่ที่สมเด็จพระ-นางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ จะได้ทรงพระราชหัตถเลขา และประทับพระราชลัญจกรเป็นสำคัญไว้ กับทั้งมีนามผู้เป็นที่ปรึกษา ๑ เสนาบดี ๑ รวม ๒ เป็นผู้รับพระราชเสาวนีย์ด้วย ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๖ นั้นแล้วจึงใช้ได้

มาตรา ๑๘ ที่ประชุมเสนาบดีนั้น เมื่อชุมนุมกันเป็นการพิเศษหรือเป็นการตามธรรมเนียมก็ดี สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ต้องทรงประทับเป็นประธานในการที่จะปรึกษาวินิจฉัย เรื่องการอันเป็นประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน แต่เมื่อสมเด็จพระ-นางเจ้าไม่ได้ประทับอยู่ในที่ชุมนุมแล้ว ให้เสนาบดีผู้หนึ่งซึ่งได้เลือกกันขึ้นในที่ประชุมคราวนั้นเป็นประธานในการที่จะปรึกษาวินิจฉัยการที่ไม่สู้สำคัญ

ราชเลขานุการ หรือผู้แทนราชเลขานุการนั้น ให้กระทำการสำหรับที่ประชุมเสนาบดีด้วย และข้อความในพระราชบัญญัตินี้ที่ว่าด้วยการนัดหมายและการจดหมายเหตุของที่ประชุมผู้เป็นที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ให้ใช้ได้ในที่ประชุมเสนาบดีเหมือนกัน

มาตรา ๑๙ ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงรับเรื่องราวฎีกาจากราษฎรโดยเนือง ๆ ดังเช่นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รับอยู่เสมอ เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถจะเสด็จออกรับเองไม่ได้ จะโปรดเกล้า ฯ ให้ราชเลขานุการหรือเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม รับมาทูลเกล้า ฯ ถวายก็ได้ แล้วจะได้มีพระราชเสาวนีย์ให้ชำระหรือไต่สวนข้อความในฎีกานั้น และศาลใด ๆ หรือ ณ กรรมการกองใด ๆ ที่จะทรงตั้งขึ้นตามข้อความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๖ แล้วก็ได้ตามควร

มาตรา ๒๐ ให้เจ้ากระทรวงทบวงการ มีหมายประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ในกรุงและหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ให้บ่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎรผู้ได้พึ่งสำนักพระราชสมภารให้ทราบทั่วกันตลอดพระราชอาณาเขต ให้ประพฤติและกระทำตามพระราชกำหนดนี้ ให้เชื่อฟังและกระทำตามและช่วยอุดหนุนการทั้งปวง ที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ มีพระราชเสาวนีย์ให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปกระทำการนั้น ตั้งแต่วันที่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนคร ตราบเท่าถึงเวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนยังพระนคร หรือจนเวลาที่จะได้ทรงพระราชวินิจฉัย ให้กำหนดสืบไปภายหน้านั้นทุกประการเทอญ

ครั้นประกาศจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวรรต และทรงเจิม แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชลัญจกรสำหรับราชการและสำหรับพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับมาพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในเวลานั้นพระสงฆ์สวดชัยปริตถวายชัยมงคล

ชีพ่อพราหมณ์บันลือเสียงสังข์แตรบัณเฑาะว์ ชาวประโคมประโคมดุริยดนตรีครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถกราบบังคมทูลพระกรุณาสนองพระราชดำรัสในส่วนพระองค์ และแทนที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการแผ่นดินว่า

คำสมเด็จพระบรมราชินีนาถกราบบังคมทูล

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ไว้วางพระราชหฤทัยให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในเวลาที่จะทรงพระอุตสาหะเสด็จไปประพาสทวีปยุโรปเพื่อพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงราชการบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎรให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในครั้งนี้ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ราชการแผ่นดินเป็นสำคัญ การที่จะบังคับบัญชาย่อมเป็นภาระอันหนักและยากยิ่งกว่าการทั้งปวงเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าเป็นแต่สตรี ถึงว่ามีน้ำใจจงรักต่อราชการบ้านเมือง ซึ่งเป็นชาติภูมิของตนอยู่เป็นที่สุด ที่จะรับเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์บังคับบัญชาราชการบ้านเมืองก็ยังมีความวิตกอยู่เป็นอันมาก เพราะการก็ยาก ตัวก็ยังมิได้คุ้นเคยบังคับบัญชามาแต่ก่อน แต่ก็แลเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมอยู่ว่า ในครั้งนี้ทรงพระราชดำริพร้อมด้วยท่านเสนาบดีและข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดินเห็นว่า ข้าพระพุทธเจ้าสมควรจะรับสนองพระเดชพระคุณ เป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ทั้งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพระราชกำหนดขึ้นไว้เป็นบรรทัดทางที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ปฏิบัติรักษาราชการ ด้วยได้อาศัยความแนะนำของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งปวงที่มีความคุ้นเคยในราชการเป็น

การอุดหนุนกำลังข้าพระพุทธเจ้าอีกชั้นหนึ่ง และที่สุดตัวข้าพระพุทธเจ้าก็เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท แม้มีพระราชประสงค์จะให้สนองพระเดชพระคุณประการใด ถึงแม้การนั้นจะเป็นการยากลำบากแก่ข้าพระพุทธเจ้าสักเพียงใด หน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้าก็มีแต่อย่างเดียว แต่ที่จะต้องรับสนองพระเดชพระคุณตามพระบรมราชประสงค์ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพราะเหตุเหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้าก็เต็มใจรับสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในสมัยที่เสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งนี้ และจะรักษาราชการตามพระบรมราชประสงค์ โดยความซื่อสัตย์สุจริตเต็มกำลังและสติปัญญาของข้าพระพุทธเจ้าทุกประการ

แต่ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะรักษาราชการสนองพระเดชพระคุณในครั้งนี้จะสามารถให้ราชการบ้านเมืองเรียบร้อยอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงและสติปัญญาอุตสาหะของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งมีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและราชการบ้านเมือง ช่วยกันรักษาราชการตามหน้าที่โดยเต็มกำลังทั่วกัน

ถ้าการเป็นไปได้ดังนั้น และด้วยเดชะพระบารมีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ราชการบ้านเมืองก็พอจะหวังได้ว่าจะเรียบร้อยเจริญอยู่ได้ดังพระบรมราชประสงค์ ตลอดเวลากว่าจะเสด็จกลับคืนสู่พระนคร ขอเดชะ

คำพระบรมวงศานุวงศ์กราบบังคมทูล

แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์[๑] กราบบังคมทูลพระกรุณาสนองพระราชดำรัสแทนพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีว่า ขอเดชะ

---

(๑) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

โดยกระแสพระราชดำรัสแสดงพระบรมราชประสงค์ที่จะได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรป เป็นที่ทราบทั่วกัน ณ มหาสมาคมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาเฉพาะส่วนตัวและถือเอาฉันทานุมัติแต่พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีทั้งหลาย ที่จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความชื่นชมยินดีโดยพระมหากรุณาธิคุณอันได้ทำนุบำรุงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน เป็นอเนกประการ และทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรเป็นที่มั่นคงสืบมาถึงกาลบัดนี้ อาศัยพระปรีชาญาณและพระวิริยะอุตสาหะเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมรู้สึกซึมทราบอยู่ว่า ความยากเข็ญเป็นไปในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยลำดับมา ตลอดเวลาที่ราชการได้ดำเนินขึ้นสู่ทางเจริญเรียบร้อยถึงปานดังนี้ จะยิ่งยากฉันใดย่อมพ้นวิสัยที่จะรำพันให้สิ้นสุดได้ ใช่แต่เท่านั้น ยังมิได้ทรงทอดท้อพระราชหฤทัยที่ทรงพระราชดำริมุ่งหมายที่จะให้ทางราชการดำเนินสู่ความเจริญ

และบัดนี้ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะสู้ทรมานพระกาย เสด็จพระราชดำเนินฝ่ามัคคะทุเรศกันดาร โดยหวังต่อการอันเป็นคุณประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรในเบื้องหน้า และแม้ราชกิจที่จะพึงทรงพระปรารภในมรคาที่จะเสด็จพระราชดำเนินนั้นหนาแน่นอยู่ก็ดี ก็ยังมิได้ทรงลืมละพระราชวิตกรำพึงถึงพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ราษฎรทั้งปวงอันอยู่ภายหลัง จะมิได้มีที่พึ่งพำนักร่มเย็นเป็นสุขานุสุขดุจแต่ก่อนนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถอันเป็นพระราชมารดาแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ดำรงตำแหน่ง

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงประกอบราชกิจน้อยใหญ่อันเป็นพระราชกรณี เพื่อเป็นที่ร่มเย็นแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทราษฎรทั้งปวงทั่วไป พร้อมด้วยที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อันได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งขึ้นไว้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานกราบบังคมทูลสำแดงความยินดีพร้อมใจกันเห็นชอบโดยพระราชบริหารว่าเป็นการชอบธรรมอันสมควรยิ่งนัก ไม่มีท่าทางอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่าโดยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทราบพระราชอัธยาศัยในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ อันทรงประกอบด้วยพระกรุณาธิคุณเผื่อแผ่โอบอ้อมอารีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และประกอบไปด้วยพระปรีชาสามารถในราชกิจน้อยใหญ่ ปรากฏพระเกียรติคุณแก่น้ำใจของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่เป็นอันมากแล้ว เหตุฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีใจชื่นชมโสมนัสรู้สึกพระเดชพระคุณอันทรงพระมหากรุณาแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอันยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลถวายปฏิญาณว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมใจกันจะปฏิบัติและประพฤติตามพระราชกำหนดและกระแสพระบรมราชดำริ พระบรมราช-ประสงค์ทุกสิ่งทุกประการ และจะอุตสาหะเอาใจใส่ต่อราชการอันเป็นหน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายโดยกวดขัน เพื่อมิให้มีเหตุอันเป็นที่เคืองระคายพระบาทยุคล และตั้งใจสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรม-ราชินีนาถ ซึ่งจะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทั้งส่วนที่จะเป็นราชการแผ่นดินก็ดี และส่วนในพระองค์ก็ดี โดยสิ้นสุดกำลังและความสามารถของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงเป็นไปได้

ในที่สุดนี้ ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ถึงความระลึกถึงการอันใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะเสด็จพระราชดำเนิน ออกจากพระนครสู่

ประเทศทางไกลใช่ว่าแต่ที่ได้มีเวลากำหนดไว้ช้านานถึงบ่านนี้ และแม้ถึงการบ้องกันพระนคร อันได้ทรงพระราชดำริไว้รอบคอบแข็งแรงแล้วก็ดี ก็ยังมิพอที่จะบ้องกันความเยือกเย็นในใจของข้าพระพุทธเจ้าที่ถูกพัทธ์โดยได้เคยเฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เนืองนิตย์แล้วและเห็นห่างไป

ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนาคุณพระรัตนตรัย กับทั้งอำนาจแห่งความสัตย์อันเป็นสิ่งที่ประเสริฐในสกลโลก จงบันดาลให้ทรงพระเกษมสำราญบำราศสรรพอุบัทวันตรายตลอดมรรคาลัย พระราชปรารภและพระราชประสงค์อันใด ขอจงได้เป็นไปสำเร็จดังพระบรมราชประสงค์นั้นทุกสิ่งทุกประการ และจงอภิบาลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถอันจะทรงประกอบราชกิจน้อยใหญ่ ให้สำเร็จเป็นไปดังพระราชหฤทัยประสงค์ที่จะได้ฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกประการ และให้ทรงเสวยสุขเกษมสุขสำราญพระอิริยาบถ บำราศพระโรคอุบัทวันตราย สรรพราชศัตรูหมู่อมิตรทั้งหลาย จงพินาศแก่พระบารมีทุกทิศทุกทาง ตราบสมัยอันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จคืนสู่พระนคร ทรงทำนุบำรุงไพร่ฟ้าประชากรเกษมสำราญพระราชอาณาจักร แผ่ไพศาลเจริญรุ่งเรืองเป็นที่ตั้งแห่งความสุขขานุสุขของข้าพระพุทธเจ้าทงหลาย อนมุ่งหมายต่อพระบรมราชสมภารเป็นที่พึ่งพำนักสมดังมโนรถปรารถนา ดังได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาฉะนี้ ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ฯ ขอเดชะ

คำเสนามาตย์ราชเสวกกราบบังคมทูล

แล้วเจ้าพระยาภาสกรวงศ์[๑] กราบบังคมทูลพระกรุณาแทนข้าทูลละอองธุลีพระบาทว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

---

(๑) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

ข้าพระพุทธเจ้า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ซึ่งได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณตามหน้าที่ ทุกกระทรวงทบวงการ ได้รับพระบรมราชวโรกาสมาประชุมสโมสรสันนิบาต เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบรมนาถบาทยุคลในที่มหาสมาคมนี้ มีความปรีดาร่วมไมตรีจิตเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวด้วยกันกับข้าพระพุทธเจ้าโดยฉันทานุมัตรนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายคำปฏิญาณมหาสมาคมอันอุดมมงคลนี้ โดยที่ได้สดับพระราชดำรัสซึ่งเป็นพระบรมราชกระแสสุรสีหนาทพระราชทานพระบรมราชดำริราชประสงค์จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสในทวีปยุโรปอัสดงประเทศ โดยเหตุที่ได้ทรงพระราชปรารภรำพึงมาช้านาน หวังการให้เป็นคุณอัตถประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร และความดีที่จะเป็นผลสำเร็จในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เพื่อดำรงการปกครองพระราชอาณาจักรและบริรักษ์ประชาชาติให้ราชกรณียกิจดำเนินไปโดยสมานการ ดุจดังใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จสถิตประดิษฐานอยู่ในพระราชอาณาจักรนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความชื่นชมยินดี ขอพระราชทานพระบรมราชดำริพระราชประสงค์รับไว้เหนือเกล้าฯ ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยเป็นที่หมายในพระมหากรุณาเมตตาธิคุณอันปรากฏมาช้านาน ในการที่ได้ทรงทำนุกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายให้มีความสุขวัฒนาการเกษมสำราญ ตามคุณานุรูปโดยสมควร และทรงบำรุงสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรทั้งหลาย ให้อยู่เย็นเป็นผาสุกสวัสดิ์ บำราศภัยพิบัติขจัดทุกข์ ทั้งทรงผดุงพระราชอาณาจักรให้มีความเจริญเป็นหลักมั่นยืนยงคงแก่อิสราธิปไตยโดยพระบรมปรีชาญาณราชวิริโยบาย ทั้งในสมัยที่เกษมสันต์และการขับขันยากเข็ญประการใด ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงตั้งพระราชหฤทัยมั่นคงโดย

พระบรมราชอุตสาหะที่จะให้พระราชอาณาเขตและข้าขอบขัณฑสีมาสู่ความเจริญสุขเกษมสำราญเป็นเบื้องหน้า ในวาระนี้ ทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยจะเสด็จพระราชดำเนินผ่าคลื่นฝนลมนอกพระราชอาณาเขต ประพาสในทางทุเรศกันดารทรมานพระองค์ช้านาน โดยการที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองนิกรชนนั้น มีพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อนเหลือที่จะพรรณนา ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมใจกันขออัญเชิญผู้ซึ่งสิ่งซึ่งเป็นธรรมประธานในสกลโลก ทั้งไตรเทพอันศักดิ์สิทธิ์และสัตยาธิคุณ ซึ่งเป็นที่นับถืออันประเสริฐในพิภพนี้ จงได้แผ่ทิพยานุภาพเทพยฤทธิอภิบาลบำรุงพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระเกษมสำราญ นิราศไร้สรรพอันตรายอุบัทว์ทั้งหลาย จงอย่าให้มาพ้องพานพระบรมบาทและราชปริวารตลอดอวสานมรรคาลัย จนได้เสด็จพระราชดำเนินนิวัตยังพระราชธานี และบรรดาคุณความดีที่พระราชดำริบรมพระประสงค์ทรงพระปรารภอันใด ขอจงได้เป็นผลสำเร็จดังพระบรมราชหฤทัยทุกประการ

อนึ่งได้ทรงพระกรณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติตั้งพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศในที่มหาสมาคมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทราบเกล้า ฯ ชัดเจนในพระราชกำหนดนี้ ที่ทรงพระราชอนุสรวิจารณ์รำพึงถึงราชกิจการพระนครอาณาประชาราษฎรและพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง อันจะห่างไกลใต้ผ่าละอองธุลีพระบาทที่ได้พึ่งพำนักนี้ พระบรมเดชานุภาพร่มเย็นเป็นสุขเกษมสำราญอยู่นี้จะเป็นที่วังเวงใจ จึงได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ทรงเลือกสรรสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระยุพราชชนนี ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ดำรงพระราชอิสริยยศสนองพระองค์

ทรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พร้อมด้วยที่ประชุมปรึกษาสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ด้วย เพื่อให้เป็นที่ตั้งมั่นในการปรนนิบัติราชกิจพระนครทั่วไป ที่ได้เป็นพระราชประเพณีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงปกป้องคุ้มครองภัยพิบัติของพระบรมวงศานุวงศ์สมณชีพราหมณาจารย์ทวยราษฎรทั้งหลาย และพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ไม่ให้เป็นที่สะดุ้งสะเทือนหวาดเสียว ดจใต้ฝ่าละอองธลีพระบาทได้เสด็จประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร ให้พระราชกิจการปกครองดำเนินไปเป็นปรกติตามพระราชกำหนดและพระบรมราโชวาทที่ได้พระราชทานไว้ในสมเด็จพระบรมราชินีนาถและที่ปรึกษาสำเร็จราชการแผ่นดิน ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายตั้งใจสดับและประพฤติตามพระราชกำหนดอันนี้สืบไปนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงพร้อมเพรียงกัน มีความชื่นชมยินดีรับพระราช-กำหนดที่เป็นพระธรรมนูญ โดยพระบรมราชโองการอันชอบด้วยครองธรรม พระราชบรรพประเพณีไม่มีสิ่งที่จะเปรียบเทียบทานได้ และในการพิเศษยิ่งใหญ่อันนี้ ที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ มีพระราชมารยาทอัธยาศัย อันเป็นที่ปรากฏแก่มหาชนทั่วไปในสุขสมบัติ ประกอบไปด้วยพระเมตตากรุณาโอบอ้อมอารี เผื่อแผ่แก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และมีน้ำพระทัยแผ่ไปในประชาราษฎร ทรงพระวิริยะปรีชาสามารถในราชกรณียกิจ มีพระเกียรติคุณสมควรจะฉลองพระองค์ได้ทั้งที่ประชุมปรึกษาสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ที่ได้ทรงพระกรุณาเลือกสรรไว้ในตำแหน่ง ก็ประกอบด้วยความปรีชาสามารถรอบคอบในราชการภายนอกภายใน เป็นที่มั่นใจของข้าพระพุทธเจ้าหลาย ที่ได้ตั้งพระราชกำหนดและความเลือกสรรขึ้นไว้นี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบรมราชวโรกาสอำนวยพระพรถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โดยความโสมนัสปราโมทย์

ทั่วหน้ากัน ขอพระรัตนไตรยาคุณและเทพยเจ้าทั้งหลายอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือในแหล่งหล้า จงได้อภิบาลบำรุงรักษาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ให้ทรงพระเกษมสำราญสุขสวัสดิภาพบำบัดสรรพโรคาพาธอุบัทวันตราย และริปูหมู่ปรปักษ์ทั้งหลายจงพ่ายแพ้อย่าพ้องพาน สรรพราชกิจการพระนครน้อยใหญ่ที่จะได้ทรงประพฤติปฏิบัติฉลองพระองค์ จงเป็นผลสำเร็จดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ โดยความสัจจาธิษฐานถวายปฏิญาณของข้าพระพุทธเจ้าพร้อมเพรียงกันจะประพฤติตามพระราชกำหนด และพระบรมราโชวาทพระบรมราชประสงค์ทุกสิ่งทุกประการ และจะตั้งใจสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงประดิษฐานดำรงพระราชอิสริยยศ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ตลอดกาลสมัยที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะได้ปรนนิบัติราชการตามตำแหน่งหน้าที่สนองพระเดชพระคุณสืบไป โดยเต็มกำลังสติปัญญาและความสามารถของข้าพระพุทธเจ้าด้วยเกล้า ฯ ด้วยกระหม่อมขอเดชะ

พระราชพิธีถือน้ำกระทำสัตย์

ครั้นจบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบขอบใจตามสมควร และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระสงฆ์ถวายอติเรกสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเป็นพระฤกษ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ได้รับพระราชทานพานทอง กับข้าราชการที่เป็นเจ้าหน้าที่เข้าเฝ้า

ทูลละอองธุลีพระบาทในที่นั้น พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เข้าไปนั่ง ณ อาสนสงฆ์ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณพร้อมด้วยชีพ่อพราหมณ์ได้กระทำพระราชพิธีสัจจปานกาล หลวงราชมุนีอ่านแช่งน้ำคำโคลง และเชิญพระแสงศร ๓ องค์จุ่มในพระขรรค์หยก พระยาศรีสุนทรโวหารเจ้ากรมพระอาลักษณ์อ่านประกาศแช่งน้ำแล้ว พระสงฆ์สวดสัจคาถา ชาวประโคม ๆ ดุริยดนตรี พระสิทธิไชยบดีเชิญพระแสงลงจุ่มในน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถถวายปฏิญาณ พระสิทธิไชยบดีถวายน้ำพระพิพัฒน์ แล้วที่ปรึกษาถวายสัตยานุสัตย์สาบานและรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิญาณ(๑) แก่พระสงฆ์ที่จะทรงประพฤติในเวลาเสด็จยุโรปนั้นด้วยแล้ว พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จขึ้นเป็นเสร็จการพระราชพิธีเท่านั้น

ประกาศพระราชประสงค์ให้เจ้าหน้าที่รักษาการในเวลาเสด็จไม่อยู่

อนึ่ง ในการจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศยุโรปคราวนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ราชเลขานุการ ออกประกาศลงวันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการดังต่อไปนี้

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดี รัฐมนตรี และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้ทราบว่า

จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสในประเทศยุโรปในครั้งนี้ ทรงพระราชวิตกด้วยราชการทั้งปวง กลัวว่าบางเรื่องบางรายและบางกระทรวง

---

(๑) ดู พระราชปฏิญาณ หน้า ๑๑ – ๑๒

จะเป็นที่ขัดข้อง และเสื่อมทรามไป หรือการบางอย่างซึ่งจะได้คิดจัดขึ้นในกระทรวงนั้น ๆ ให้เป็นการเจริญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่จะคิดเห็นว่าเป็นเวลาเสด็จพระราชดำเนินไม่อยู่ ควรจำรั้งรอการที่จะจัดใหม่ไว้ ต่อเสด็จพระราช-ดำเนินกลับจึงค่อยเริ่มค่อยจัด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานกระแสพระบรมราชประสงค์มาให้ทราบว่า

๑. ขอให้เจ้ากระทรวงทั้งปวงมีความอุตสาหะตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณ ตรวจตราราชการในกระทรวงให้ราชการได้ดำเนินไปเสมออย่าให้เป็นที่เสื่อมทรามหรือติดขัดอันใดได้ ถ้าการขัดข้องประการใดก็ให้รีบเร่งนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูล สมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวี ซึ่งจะได้ทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ จะได้ทรงปรึกษาด้วยที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และเสนาบดีสภาวินิจฉัยและบังคับบัญชาราชการนั้นให้สำเร็จไปตามสมควร

๒. เจ้ากระทรวงผู้ใด หรือรัฐมนตรีผู้ใด เห็นว่าพระราชกำหนดกฎหมายบทใด ควรแก้ไข เปลี่ยนแปลงประการใดหรือจะตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งรัฐมนตรีทั้งปวงมีอำนาจตามพระราชบัญญัติตั้งรัฐมนตรีที่จะขอให้ปรึกษาได้นั้น ถ้าผู้ใดเห็นควรจะนำข้อความอันใดมาปรึกษา ก็อย่าให้คิดเห็นว่าไม่เป็นโอกาสที่สมควรจะกล่าวขึ้นด้วยไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร เมื่อเห็นควรปรึกษา ก็ให้นำข้อความกราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้า หรือจะขอปรึกษาในรัฐมนตรีสภาตามพระราชบัญญัติก็ได้ ขอให้อุตสาหะตริตรองการซึ่งควรจะแก้ไข พระราชกำหนดกฎหมายหรือตั้งขึ้น เรียบเรียงมาปรึกษาในรัฐมนตรีสภาเหมือนอย่างว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ในกรุงเทพ ฯ ฉะนั้น

๓. มีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงทราบราชการในกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่จัดการเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมให้ดีขึ้นนั้น ว่าได้คิดไว้ว่าในเวลาเสด็จพระราชดำเนินไม่อยู่นี้ จะได้จัดราชการในกระทรวงอย่างใดให้เป็นการเรียบร้อยดีขึ้น หรือเป็นการเจริญขึ้นในทางใดอย่างใดได้บ้าง กระทรวงใดตั้งใจจะจัดการอย่างใด ขอให้กราบบังคมทูลพระกรุณาเค้าโครงการที่จะจัดนั้นให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ก็จะเป็นเครื่องปลดเปลื้องพระราชกังวลในกิจราชการพระนคร และการซึ่งทรงเป็นห่วงด้วยสุขทุกข์แห่งประชาราษฎรนั้น

๔. อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กำชับทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีรัฐมนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ขอให้มีความอุตสาหะต่อราชการในหน้าที่ของตน ๆ อย่าได้ละเลยราชการตามตำแหน่งให้ขาดหน้าที่ขาดกำหนดไปได้ จะนับว่าเป็นผู้มีใจจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ช่วยฉลองพระเดชพระคุณปลดเปลื้องพระราชกังวล ให้เบาบางในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินจากพระมหานครไปในนานาประเทศ อันเป็นระยะทางไกล นับว่าเป็นความชอบความดีอันหนึ่ง ซึ่งได้กระทำไว้ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยความจงรักภักดีอย่างยิ่ง

ประกาศการขานพระนามสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

อนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม แทนเสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการออกประกาศลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ กำหนดแบบแผนแห่งถ้อยคำ ที่จะใช้ในส่วนราชการสืบไปให้ทั่วกันว่า

๑. ตั้งแต่วันที่ ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ ไปจนถึงเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนคร และเวลาเสด็จกลับคืนยังพระนคร ถ้าจะใช้บัตรหมายออกพระนาม สมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวีนั้น ก็ให้ใช้ได้เป็น ๓ อย่างดังนี้

๑. ว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

๒. ว่า สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ

๓. วา สมเด็จพระบรมราชินนาถ

ให้ใช้ตามประเภทแห่งการที่ควรใช้ ตั้งแต่เวลาเสด็จออกจากพระนครไปจนเวลาเสด็จกลับยังพระนคร ให้เพิ่มท้ายพระนามอีกว่า ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

๒. ในบัตรหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง ซึ่งเคยรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ให้ใช้ว่ารับพระเสาวนีย์ใส่เกล้า ฯ

๓. คำที่กราบทูลทั้งปวง ให้ใช้ถ้อยคำเสมอกราบบังคมทูลพระกรุณา ยกเสียแต่คำที่มี “*บรม*” ให้ยกคำ “*บรม*” นั้นเสีย เช่นคำว่า พระบรมราชวโรกาส ให้ใช้ว่าพระราชวโรกาส พระบรมราชานุญาต ให้ใช้ว่าพระราชานุญาต ให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททุกกระทรวงใช้หนังสือและคำพูดให้ต้องตามประกาศนี้เทอญ

ประกาศแบบหนังสือราชการ ที่จะใช้ในเวลาเสด็จไม่อยู่

และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการรับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศลงวันที่ ๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ ในเรื่องตราตำแหน่งราชเลขานุการว่า

ตราพระนารายณ์ยืนแท่น ตำแหน่งราชเลขานุการ จะได้ตามเสด็จพระราชดำเนินด้วย

ส่วนราชเลขานุการแห่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้ตราพระพรหมนั่งแท่น ซึ่งเป็นตราเสนาบดีกระทรวงมูรธาแต่ก่อนนั้น กว่าจะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระนคร

อนึ่ง ศุภอักษรและสารตราที่กระทรวงมหาดไทยเคยรับพระบรมราชโองการมีไปยังเจ้าหัวเมืองประเทศราชและข้าหลวงเทศาภิบาลนั้น ในเวลาเสด็จไม่อยู่ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้แบบดังนี้

๑. ศุภอักษร ให้ใช้เริ่มต้นว่า

ศุภอักษรบวรมงคลวิมลโลกย์มกุฎ วิสุทธิปรีชาปรมาภิชไสยในท่านอรรคมหาเสนาธิบดินทรนรินทรามาตย อันเป็นอุดมนารถมหาปธานาภิมุขมนตรี ผู้ภักดีบำเรอพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณบดินทรเทพยมหามกุฎบุรุษรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษบริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบรมราชธานีศรีสยามโลกย์พิไสย ประกอบไปด้วยไมตรีมีมธุรจิตรสนิทเสนหามายัง----

ด้วยมีพระราชเสาวนีย์ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า.....

๒. สารตราถึงหัวเมืองมลายู ใช้ขึ้นต้นว่า

สารตราเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ สมุหนายกอรรคมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยะปรากรมพาหุ รับพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฎบุรุษรัตนราชรวิวงษวรฑมพงษบริพัตรวรขัตติยราชนิกโรดม จาตรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศบรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า.....

๓. สารตราเมืองชั้นใน ใช้แต่พระนามสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ หรืออ้างแต่พระราชเสาวนีย์ตามลักษณะที่เคยใช้พระนาม และอ้างพระบรมราชโองการ เช่นว่า สารตราเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์สมุหนายกอรรคมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ ถึง.... ดังนี้เป็นตัวอย่าง

๔. ถ้าในที่ซึ่งควรจะใช้ทูลเบิกขึ้น สรวมชีพ ก็ทูลได้

เสด็จทูลลาสมเด็จพระอุปัธยาจารย์

วันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เสด็จพระราชดำเนินโดยรถพระที่นั่งพร้อมด้วยกระบวนทหารตำรวจ ขึ้นม้าแห่นำตามเสด็จไปประทับวัดราชประดิษฐ เสด็จพระราชดำเนินเข้าในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนนมัสการพระพุทธปฏิมากรและพระบรมอัฐิแล้ว ทรงประเคนเครื่องสักการบูชา

แด่สมเด็จพระสังฆราช[๑] และมีพระราชดำรัสแก่สมเด็จพระสังฆราช ในการที่จะไม่เสด็จประทับอยู่ในพระนครช้านานนั้น สมเด็จพระสังฆราชได้กล่าวคาถาถวายชัยมงคล และถวายอติเรก พระสงฆ์ฐานานุกรม ๘ รูปก็สวดคาถาถวายชัยมงคล แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับวัดบวรนิเวศวิหาร ประทับในอุโบสถ แล้วทรงจุดเทียนนมัสการพระพุทธชินศรี แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศวโรทัย[๒] สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร[๓] ซึ่งจะเสด็จออกไปทรงเล่าเรียนวิชา ณ ประเทศยุโรปนั้น

ทรงกล่าวคำแสดงพระองค์เป็นอุบาสกเฉพาะหน้าสงฆ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายเบญจางคิกนิกศีลและถวายโอวาท ในอุบาสกปฏิบัติแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ[๔] พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัตน[๕] ทรงกล่าวคำแสดงพระองค์เป็นอุบาสก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสประทานศีลและโอวาทเหมือนครั้งก่อน

แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาบนตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ แล้วทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทองน้อย แล้วทรงทอดผ้าไตรพระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์เสร็จแล้ว เวลายามเศษ เสด็จพระราชดำเนินกลับพระบรมมหาราชวัง

---

(๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
(๒) สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์
(๓) สมเด็จเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศร์
(๔) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร
(๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกจากพระนคร

วันที่ ๗ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาเที่ยงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศอย่างจอมพลทหารบก ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จพระราชดำเนินออกทางทวารกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการฝ่ายในเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ส่งเสด็จพระราชดำเนินที่ท้องพระโรงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้น แล้วเสด็จขึ้นทรงพระราชยานทองคำลงยาราชาวดี ห้อมล้อมพร้อมไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนนำตามเสด็จพระราชดำเนินตามตำแหน่งไปสู่ท่าราชวรดิษฐ เสด็จประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราชทูต อุปทูต และกงสุลผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เพื่อส่งเสด็จพร้อมกันอยู่ ณ ฝ่ายเหนือและฝ่ายตะวันตกตอนข้างเหนือ เจ้าคุณท้าวนางเถ้าแก่และหม่อมห้าม เจ้านายภรรยาข้าราชการ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทส่งเสด็จด้านตะวันตกตอนข้างใต้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสแสดงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ เพื่อให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่พระนคร มิได้ทรงมุ่งหมายเพื่อจะให้เป็นที่สำราญพระราชหฤทัย แล้วทรงมอบการพระนครให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทุกตำแหน่งทุกกระทรวงอุตสาหะรักษาราชการให้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยปรกติอย่าให้ติดขัดเสื่อมทราม แล้วมีพระราชดำรัสแก่ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ แสดงพระราชหฤทัยยินดีที่มาส่งเสด็จพระราชดำเนินนั้น และในการที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพบปะรัฐบาลในเมืองนั้น ๆ คงจะทรงได้รับความรับรองด้วยความยินดีทุก ๆเมือง เมื่อมีพระราชปฏิสันถารแก่ผู้ที่

มาส่งเสด็จตามสมควรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินสู่เรือพระที่นั่งจักรี พระสงฆ์ซึ่งอยู่บนพระที่นั่งชลังคพิมานและพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยก็สวดคาถาถวายชัยมงคล กองทหารถวายคำนับเป็นแตรสรรเสริญพระบารมี ทั้งที่ท่าราชวรดิษฐและบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี กรมทหารบกยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด กรมทหารเรือยิงปืนใหญ่ในเรือมกุฎราชกุมาร ๒๑ นัด เมื่อชักธงมหาราชขึ้น ณ เสาท้ายเรือพระที่นั่งเป็นสัญญา ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ประทับอยู่ในเรือพระที่นั่ง และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ บรรดาที่จะได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไป ทั้งจะได้ไปส่งเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองสมุทรปราการ ลงในเรือพระที่นั่ง พร้อมแล้วเคลื่อนเรือพระที่นั่งออกจากท่า พระสงฆ์สวดคาถาถวายชัยมงคลอีกครั้งหนึ่ง กองทหารก็ถวายคำนับเป็นแตรสรรเสริญพระบารมี และข้าราชการก็โห่ถวายชัยมงคลขึ้นพร้อมกัน แล้วแล่นเรือพระที่นั่งขึ้นไปกลับลำที่หน้าวัดเทวราชกุญชร กลับล่องลงมาตามลำแม่น้ำ เมื่อผ่านท่าราชวรดิษฐ พระสงฆ์สวดคาถาถวายชัยมงคล กองทหารถวายคำนับเป็นแตรสรรเสริญพระบารมี และข้าราชการก็โห่ถวายชัยมงคลพร้อมกันอีกคราวหนึ่ง เมื่อเรือพระที่นั่งล่องลงไปผ่านหน้าสถานที่ว่าการผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศและเรือค้าขายทั้งปวง ในที่เหล่านั้นก็ลดธงถวายคำนับตลอดทุกแห่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ประทับตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดี และข้าราชการผู้ใหญ่ ที่ตามเสด็จพระราชดำเนินไปข้างท้ายเรือพระที่นั่งจนเวลาบ่าย พอสมควรแก่เวลา จึงประทับโต๊ะเสวยกลางวันพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไปส่งเสด็จและจะได้ตามเสด็จพระราชดำเนินนั้น

ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมงเศษถึงเมืองสมุทรปราการ ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีก ๒๑ นัด ทอดสมอเรือพระที่นั่งที่หน้าป้อมผีเสื้อสมุทร พระราชทานเครื่องสักการบูชาไปนมัสการพระพุทธเจดีย์ตามเคยแล้ว ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พอน้ำขึ้นและควรแก่เวลา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วเสด็จออกจากเรือพระที่นั่งมหาจักรี ลงสู่เรือพระที่นั่งประทีปทัศนาการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินตามส่งเสด็จถึงเรือพระที่นั่งนั้นแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ไปส่งเสด็จทั้งปวง ก็กราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระหัตถ์ให้สัมผัส เมื่อเคลื่อนออกห่างจากเรือพระที่นั่งแล้ว ก็ถวายคำนับและโห่ถวายชัยขึ้นพร้อมกัน แล้วตามเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถมาสู่เรือพระที่นั่งสุริยมณฑล ชักธงราชินิกขึ้นที่เสาท้ายแล้ว ถอนสมอเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลแล่นไปผ่านเรือพระที่นั่งจักรี พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งไปส่งเสด็จพระราชดำเนินเหล่านั้นได้ถวายคำนับและโห่ถวายชัยพร้อมกัน แล้วเดินเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลกลับขึ้นมาตามลำแม่น้ำ เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๐ นาที เรือพระที่นั่งมหาจักรีถอนสมอออกจากหน้าเมืองสมุทรปราการเมื่อถึงหน้าป้อมพระจุลจอมเกล้า ป้อมยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ เรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา เวลาย่ำค่ำถึงร่องลึก น้ำยังขึ้นน้อยไม่พอข้ามสันดอนได้ ต้องทอดสมอรอน้ำอยู่จนเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง จึงได้ออกเรือพระที่นั่งต่อมา เวลา ๑ ยาม ๑๕ นาทีข้ามสันดอนแล้ว รอเรือพระที่นั่งส่งมิสเตอร์แอสตรอมพนักงานนำร่องกลับไปเรือครู่หนึ่ง เรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมาในอ่าวสยามตลอดคืน(๑)

---

(๑) ต่อจากนี้ไป เบื้นรายละเอียดในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป ซึ่งมีดีพิมพ์ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖

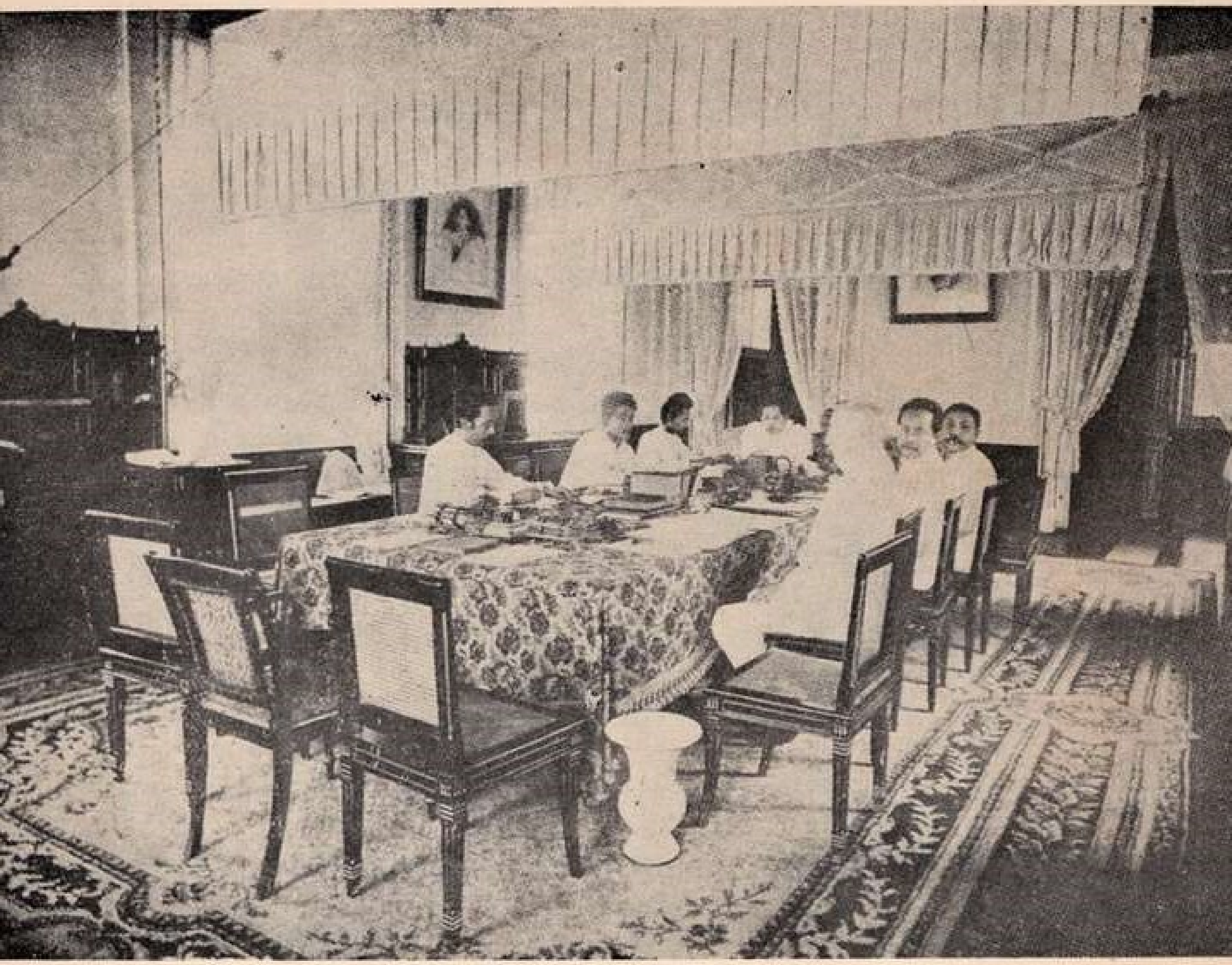

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ประทับสั่งราชการพร้อมด้วยคณะที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ซ้าย

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๒. พระยาศรีภูริปรีชา (กมล สาลักษณ์) เมื่อยังเป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี เมื่อยังทรงเป็นพระองค์เจ้าประวิตรวัฒโ

๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

๕. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๖. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ

๗. เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ โรลังค์ ยัคคมินส์)

รายงานการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๑

ณ วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

ณ ห้องประชุม ในพระบรมมหาราชวัง

กำหนดเวลาประชุมบ่าย ๓ โมง สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับเป็นประธานในที่ชุมนุม มีระเบียบวาระคือ

๑. กำหนดวันเวลา และที่ซึ่งจะเป็นที่ประชุม

๒. สัญญาบัตรและตราตั้งข้าราชการที่จะได้ทรงเซ็นพระราชหัตถเลขา และประทับตราพระราชลัญจกร

๓. คำพิพากษาโทษผู้ร้าย

๔. กระทรวงมหาดไทย ขอพระราชทานยกโทษริบภรรยาจีนอ่องต่อตีจีนหงอผันสุยตาย

๕. ขออนุญาตอาวุธ

๖. กระทรวงวัง ขอพระราชทานพระราชานุญาตให้กระทรวงนครบาลเบิกเงินหักส่งแทนเงินผลประโยชน์กองมหันตโทษที่ได้ใช้รองราชการไปสองราย

๗. กระทรวงยุติธรรม ขอพระราชทานพระราชานุญาตให้ศาลแพ่งสรรพากรชำระความมรดก พระพิศาลผลพานิช

๘. รายงานกรมหมื่นมหิศรตัดสินเปรียบเทียบความมรดกพระเจริญราชธน[๑]

---

(๑) พระเจริญราชธน (เท่ง เลาหเศรษฐี)

๙. เรื่องกรรมการศาลรับสั่งพิเศษกองที่ ๑ กับที่ ๒ พิพากษาความซ้ำเรื่อง แต่คำพิพากษาต่างกัน

๑๐. เรื่องจีนยกเบ่ง อำแดงหวิง ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา

๑๑. คำพิพากษาโทษพระยาสีหราชเดโชไชยกับพวกเมียนอ้ายโตตาย

๑๒. กระทรวงมหาดไทย ขอพระราชทานนายพินิจหุ้มแพร[๑] เป็นข้าหลวงรองมณฑลชุมพร

๑๓. กระทรวงกลาโหมขอเลื่อนตำแหน่งยศนายทหาร

การจร

ผู้ช่วยเลขานุการอ่านคำสาบานถวายและรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์แล้ว ได้เข้ารับราชการตามหน้าที่

๑. การในระเบียบวาระ เรื่องกำหนดวันเวลาและที่ซึ่งจะเป็นที่ชุมนุม

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้เป็นประธาน มีพระราชดำรัสว่า วันนี้เป็นวันประชุมแรกตามพระบรมราชโองการที่รับสั่งไว้ หม่อมฉันขอกราบทูลทุกพระองค์และขอแจ้งต่อท่านเจ้าพระยาอภัยราชาว่า การที่ทรงพระกรุณาโปรดยกย่องหม่อมฉันให้มีเกียรติยศเช่นนี้ และตั้งอยู่ในหน้าที่ดังนี้ เป็นการเกินแก่คุณความดีที่มีในตัวและเกินความสามารถของหม่อมฉัน แท้จริงการที่ได้ฉลองพระเดชพระคุณมาแต่ก่อนเป็นการส่วนผู้หญิง และอาศัยได้ทูลปรึกษาหารือทุกอย่าง ครั้งนี้เสด็จไม่อยู่ หม่อมฉันรู้สึกตัวว่า เหมือนตัวคนเดียวเปลี่ยวใจ ถึงจะมีญาติพี่น้องอันเป็นที่ไว้ใจก็ไม่เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงทราบน้ำใจ และมีเวลาที่ได้ทูลหารือ

---

(๑) นายพินิจหุ้มแพร (ปื่อ บุนนาค) ต่อมาเป็น พระยาศรีธรรมศุกราช

ได้ ไม่มีกำหนดเรื่องและกำหนดสมัย ทั้งน้ำใจก็เศร้าหมองด้วยการที่ต้องพรากจากกันไป ซึ่งยังไม่เคยพบเคยทนเลย ตั้งแต่ได้ฉลองพระเดชพระคุณมา ส่วนหน้าที่ซึ่งจะต้องทำนี้ก็เป็นการใหม่และใหญ่เหลือกำลังด้วย จึงเกิดความวิตกหนักใจเป็นอันมาก

แต่จะไม่รับฉลองพระเดชพระคุณก็ไม่ได้ ด้วยหม่อมฉันเห็นเองด้วยความรู้ชัดในใจว่า การที่เสด็จนี้เป็นการดีต่อพระองค์ และพระราชอาณาจักรเป็นแน่แท้ ถ้าบิดเบือนไปคงต้องได้ความลำบากพระราชหฤทัย หรือถ้าตามเสด็จไปก็คงจะต้องเป็นการอันหนัก ซึ่งจะต้องเป็นพระราชธุระ จึงสมัครอยู่และรับสนองพระเดชพระคุณตามแต่ที่พอจะทำไปได้

หม่อมฉันมีความหวังในความแนะนำของท่านซึ่งเป็นที่ปรึกษาอย่างเดียวเท่านั้น ว่าด้วยความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คงจะมีความเมตตาตัวหม่อมฉันผู้เป็นหญิง ไม่คุ้นเคยในทางราชการ และเป็นเวลาไม่สบายใจอย่างยิ่ง อันพึงจะมีแก่หม่อมฉันในชีวิตอันนี้ คงจะแนะนำอุดหนุนให้สามารถที่จะทำการในหน้าที่ตลอดไปได้ ไม่เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ และเสียราชการ ที่ได้ทรงมอบหมายไว้

บัดนี้ก็เป็นเวลาที่เราจะได้ปรึกษาการเบื้องต้น คือกำหนดวันเวลาและที่ซึ่งจะได้ประชุมปรึกษาราชการ

กันสืบไปภายหน้าเบื้นต้นไป ขอเชิญท่านทั้งปวงปรึกษาให้ตลอดไปในเวลานี้เถิด

แล้วมีพระราชดำรัสต่อไปว่า การที่ปรึกษากันนี้อยู่ข้างเบื้นการลำบากในการที่จะพูดกับเจ้าพระยาอภัยราชาบ้าง เพราะไม่รู้ภาษากัน

เจ้าพระยาอภัยราชา(๑)กราบบังคมทูลว่าต้องมีล่าม แล้วกรมหมื่นดำรงเห็นว่าวันและเวลาที่จะประชุมนี้ควรกำหนดวันพฤหัสบดี เวลาบ่าย ๓ โมง เบื้นการประชุมตามปรกติ และสถานที่ประชุมนี้ยังไม่มีชื่อ ควรเรียกว่าหอประชุมไปก่อน กว่าจะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานชื่อ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันโดยไม่คัดค้าน แล้วเบื้นตกลงตามนี้

การจรเรื่องรายงานราชการในกระทรวงต่างประเทศ และกระทรวงมหาดไทย

เจ้าพระยาอภัยราชาว่า แรกที่จะปรึกษาราชการต่าง ๆ นี้ ควรถวายรายงานราชการในกระทรวงต่างประเทศและกระทรวงมหาดไทยเสียก่อน

กรมหมื่นดำรง(๒)ว่ารายงานราชการในกระทรวงมหาดไทยไม่ได้เตรียมมา ได้เตรียมไว้เสนอในวันประชุมเสนาบดี เพราะในวันนั้นเสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ จะได้กราบบังคมทูลรายงานราชการในกระทรวงนั้น ๆ ด้วย

---

(๑) กุสตาฟ โรลัง ยัคคมินส์

(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

การจรรายงานกระทรวงต่างประเทศเรื่องมหมัดบิลาและกาเด

กรมหลวงเทวะวงศ์(๑)กราบบังคมทูลรายงานราชการในกระทรวงต่างประเทศว่า ได้รับโทรเลขพระยาสุริยานุวัตร(๒)มีมาด้วยเรื่องมหมัดบิลาและกาเดว่าพระยาสุริยาได้พูดกับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสผ่อนผันเป็นการตกลงกันว่า ให้ปล่อยตัวมหมัดบิลากับกาเดไปเสียนอกพระราชอาณาเขต มีกำหนด ๑๐ ปี ถ้าในกำหนด ๑๐ ปี มหมัดบิลาและกาเดเข้ามาในพระราชอาณาเขตก็จับตัวทำโทษได้ การเรื่องนี้กรมหลวงเทวะวงศ์ได้ปรึกษากับกรมหมื่นดำรงและเจ้าพระยาอภัยราชา เห็นว่าที่เขาว่ามาดังนี้เป็นการดีแล้ว

เจ้าพระยาอภัยราชาเห็นว่า ในเวลานี้ต้องเตรียมหนังสือราชการที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องมหมัดบิลาและกาเดตีพิมพ์ไว้เงียบ ๆ เมื่อถึงเวลาที่ควรจะแจกเมื่อไรก็จะได้แจกได้ การเรื่องนี้ได้ปรึกษามิสเตอร์อาเชอก็เห็นชอบด้วย เพราะหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสและอังกฤษที่กล่าวด้วยเรื่องเมืองไทยมีอยู่ ครั้งก่อนหนังสือพิมพ์เหล่านี้ออกเรื่องเมืองไทยก็ตัดความออกเสียมาก ถ้าตกลงเช่นนี้จะขอพระราชทานมิสเตอร์ลูวิสครูโรงเรียนช่วยตรวจแก้คำอังกฤษด้วย

กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่า การเรื่องนี้กรมหลวงเทวะวงศ์ก็ได้รับไว้กับเจ้าพระยาอภัยราชาแล้วว่า จะต้องการหนังสือฉบับใดบ้างก็จะส่งให้ได้

---

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ

(๒) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูต ณ กรุงปารีส

การจรเรื่องจะพิมพ์พระราชบัญญัติต่าง ๆ ตั้งแต่ตั้งรัฐมนตรีสภา

แล้วเจ้าพระยาอภัยราชากราบบังคมทูลต่อไปว่า เจ้าพระยาอภัยราชาได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า จะขอพระราชทานพิมพ์พระราชบัญญัติต่าง ๆ ตั้งแต่ได้โปรดเกล้า ฯ ตั้งรัฐมนตรีสภาแล้วมาสำหรับแจกแก่นานาประเทศ เพื่อจะได้เห็นความเป็นไปของราชการในเมืองไทยบ้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้วที่เจ้าพระยาอภัยราชากราบบังคมทูลอีกนี้ เพื่อจะได้ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยอีกชั้นหนึ่ง เป็นอันตกลงโดยไม่มีผู้คัดค้าน

การจรเรื่องร่างพระราชบัญญัติขึ้นใหม่ ๓ เรื่อง

กับเจ้าพระยาอภัยราชาได้ร่างพระราชบัญญัติไว้ ๓ ฉบับ ฉบับที่หนึ่งว่าด้วยการที่รัฐบาลจะจัดซื้อที่ดินจากราษฎรเป็นของแผ่นดิน เพราะเห็นว่าเหมือนการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะจัดการล้างความโสโครกในบ้านเมืองให้เป็นการสะอาดนั้น ถ้ามีพระราชบัญญัตินี้แล้วบางทีจะจัดได้ เพราะถ้าตำบลใดโสโครก ก็จัดซื้อเสียทั้งหมู่แล้วจะตัดถนนหรือจะทำให้สะอาดขึ้นแล้วขายเสียภายหลังก็ได้ หรือจะจัดทำทางรถไฟก็ได้

ที่ ๒. ว่าด้วยการที่จะตั้งบริษัท คือควรจะมีข้อบังคับอย่างไร เดี๋ยวนี้ยังไม่มีกฎหมายเป็นข้อบังคับ

ที่ ๓. ว่าด้วยเครื่องระเบิด อาศัยเหตุที่เกิดขึ้นที่ปากน้ำเป็นต้น เป็นเพราะยังไม่มีข้อบังคับที่ควรจะ

จัดการรักษาอย่างไร และจะควรมีอำนาจห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเอาเข้ามามากน้อยเพียงไร เป็นต้น

พระราชบัญญัติ ๓ เรื่องนี้ เจ้าพระยาอภัยราชาได้ร่างไว้แล้ว คราวประชุมหน้าจะนำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จะได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานไปให้รัฐมนตรีสภาปรึกษา

สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์ถามว่า ร่างพระราชบัญญัติที่จะว่าด้วยการตั้งบริษัทนั้น จะเหมือนกับร่างที่เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (๑) นำทูลเกล้า ฯ ถวาย และได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานไปให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาแล้วนั้น หรือไม่

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า ร่างที่เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น กว้างกว่ามาก เพราะว่าตลอดไปจนค้าขายด้วย ร่างที่เจ้าพระยาอภัยราชาร่างนั้น ว่าเฉพาะแต่การที่จะตั้งบริษัทเท่านั้น

ข้อความทั้งสองเรื่องนี้ เป็นอันตกลงโดยไม่มีผู้คัดค้านแล้ว

๒. การในระเบียบวาระ สัญญาบัตรและตราตั้งข้าราชการ

ราชเลขานุการอ่านสัญญาบัตรและตราตั้งที่จะได้ทรงเซ็นพระราชหัตถเลขาและประทับ (ตรา) พระราชลัญจกร ข้าราชการกระทรวงธรรมการ ๑ คือนายอิ่ม เป็นขุนศรีประชานนท์

---

(๑) เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ (เจิม อมาตยกุล) ต่อมาเป็น พระยาเพ็ชรพิไชย

ข้าราชการในกรมพยาบาล ๕ คือ

เลื่อนขุนแพทย์พิเศษ เป็นหลวงพิศณุประสาตรเวทย์

เลื่อนขุนเทวะโอสถ เป็นหลวงวิฆเนศรประสิทธิวิทย์

นายทับ เป็นขุนสรรพกิจพยาบาล นายชุ่ม เป็นขุน

สรรพการชวราภิรักษ์ นายอยู่ เป็นขุนแพทย์พิเศษ

ข้าราชการในกรมสังฆการี ๑ คือ นายเพือง เป็น

ขุนศรีธรรมลังการ์

ข้าราชการในกรมศึกษาธิการ ๑ คือ นายชิด

เป็นขุนวรกิจพิศาล

ข้าราชการในกรมเด็กชา ๑ คือ นายพร้อม เป็น

ขุนอุทยานานุบาล

ตราตั้งข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม ๓ คือ

พระภักดีราช ยกกระบัตรเมืองพิไชย เป็นอธิบดี

ผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่า หมื่นพิพิธอักษร เป็น

ผู้พิพากษารองศาลมณฑลกรุงเก่า ขุนชำนาญคดี เป็น

ผู้พิพากษารองศาลมณฑลกรุงเก่า

กรมหลวงเทวะวงศ์และกรมหมื่นดำรงเห็นว่า

สัญญาบัตรนั้นไม่จำเป็นต้องทรงเซ็นพระราชหัตถเลขา

ในที่นั้น เพราะเมื่อเวลาจะทรงสั่งก็ได้ลงชื่อพร้อมกันแล้ว

และสัญญาบัตรที่อ่านขึ้นนั้น มีบานแพนกอยู่ในรายงาน

ประชุมแล้วก็เป็นใช้ได้ ไม่มีผู้คัดค้านแล้วเป็นตกลง

๓. การในระเบียบวาระคำพิพากษาโทษผู้ร้าย

ราชเลขานุการอ่านคำพิพากษาโทษผู้ร้ายที่ได้พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยไว้แล้ว แต่ค้างอยู่ยังมิได้ทรงเซ็นพระราชหัตถเลขา ๓ เรื่อง คือ

๑. คำพิพากษาโทษอ้ายจีนทอง อ้ายจีนนน อ้ายจีนแจ้ง ผู้ร้ายตีชิงเรือ แขวงเมืองนครชัยศรี พระราชทานโทษลงพระราชอาญาเฆี่ยนและสักหน้า มีกำหนดโทษจำคุกคนละ ๙ ปี

๒. คำพิพากษาโทษอ้ายจีนน้อย อ้ายจีนชุ่ม อ้ายจีนกิม อ้ายทูบ ผู้ร้ายทำเงินแดง อีพุ่มผู้รู้เห็น แขวงเมืองนครชัยศรีและเมืองพนัศนิคม พระราชทานโทษลงพระราชอาญาเฆี่ยนและตัดนิ้วมือ มีกำหนดโทษจำคุกอ้ายจีนน้อย อ้ายจีนชุ่ม อ้ายทูบคนละ ๑๐ ปี อ้ายจีนกิม ๕ ปี อีพุ่ม ๖ เดือน

๓. คำพิพากษาโทษอ้ายอ้น ผู้ร้ายย่องเบากรุงเทพ ฯ พระราชทานโทษลงพระราชอาญาเฆี่ยนและสักหน้า มีกำหนดโทษจำคุก ๕ ปี

เป็นตกลงกันตามนี้โดยไม่มีผู้คัดค้าน

๔. การในระเบียบวาระกระทรวงมหาดไทยขอพระราชทานยกโทษริบภรรยาจีนอ่อง

ราชเลขานุการอ่านหนังสือกรมหมื่นดำรง ว่าด้วยได้ลงโทษจีนอ่องต่อตีจีนหงอผันสุยตาย ที่เมืองระนองตามพระบรมราชโองการตลอดแล้ว และเรื่องริบภรรยานั้น กรมหมื่นดำรงเห็นว่าควรยกพระราชทานเสีย ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เป็นตกลงยกพระราชทาน

ต่อตีจนหงอผันสุยตาย

การจรเรื่องริบบุตรภรรยาผู้ร้าย และเรื่องตัวจำนำผู้ร้าย

แล้วกรมหมื่นดำรงกล่าวต่อไปว่า ในเรื่องริบนั้น ในคำพิพากษาชั้นใหม่ ผู้พิพากษาไม่ได้ว่าถึงบุตรภรรยามาด้วย และท้องตราที่บังคับไป ก็บังคับเอาแต่ของผู้ร้ายแท้ ๆ ถ้าเป็นของบุตรภรรยาผู้ร้าย ก็ไม่ให้ริบด้วย

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า กฎหมายยังมีอยู่ ถ้าฉะนั้นต้องแก้กฎหมายเสียด้วย

กรมหมื่นดำรงว่า ขอปรึกษาเสียให้เป็นการตกลง แต่การที่กรมหมื่นดำรงทำไปแล้วนั้น ก็ยังให้เรียกประกันบุตรภรรยาผู้ร้ายไว้

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธาน ทรงพระราชดำริเห็นว่า ผู้ร้ายที่เที่ยวทำร้ายเขาเช่นนี้ บุตรภรรยาคงไม่คิดให้ทำเช่นนี้ด้วย

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า ต้องให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาแก้กฎหมายเก่าเสีย

กรมหมื่นดำรงว่า ถ้าแก้ควรแก้เรื่องตัวจำนำด้วย ในลักษณะโจรมีดีอยู่บทหนึ่ง ร้ายอยู่บทหนึ่ง ดีอบทหนึ่งว่า ถ้าโจรผู้ร้ายหนีจับตัวไม่ได้ ให้เอาญาติบุตรภรรยามาถาม ถ้าไม่รู้เห็นด้วยให้เรียกประกันทัณฑ์บนไว้ อีกบทหนึ่งให้ถามเหมือนกัน ถ้าไม่รู้เห็นด้วย ผู้ที่เป็นญาติห่างให้ปล่อย แต่ที่เป็นญาติสนิท ให้เอาตัวจำไว้เร่งเอาตัวโจร จึงเห็นว่า ถ้าจะแก้เรื่องริบบุตรภรรยาแล้วควรแก้เรื่องตัวจำนำนี้ด้วย คือควรแก้ว่าให้เรียกตัวญาติผู้ร้ายมาถาม ถ้าไม่รู้เห็นด้วยให้เรียกประกันทัณฑ์บนไว้.

กรมหลวงเทวะวงศ์รับรอง

สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์ว่า ถ้าฉะนั้นควรเดินความให้ตลอดถึงการเร่งบุตรหมู่ทหารด้วยประการหนึ่ง ถ้าบุตรบวชเป็นภิกษุสามเณร ก็ควรห้ามไม่ให้เอาบิดามารดามาเร่ง กรมหลวงเทวะวงศ์รับรองว่า ต้องว่าตลอดไปในการปกครอง แต่เรื่องบุตรหมู่ทหารที่บวชเป็นภิกษุสามเณรนั้น มีกฎหมายอยู่แล้วว่าไม่ให้เร่งบิดามารดา

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสว่า การในทหารทำกันมาเช่นนี้เสมอ คงเป็นด้วยกลัวว่าทหารจะบวชเสียหมด ทรงพระราชดำริเห็นว่าคงจะไม่เป็นไปเช่นนั้นได้ ได้ร้องมานานแล้ว

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่าควรผ่อนผันในเวลาที่บวชอยู่แล้วไม่ควรเร่ง เมื่อสึกแล้วไม่เข้ามารับราชการจึงควรเร่ง

ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกัน เป็นอันตกลงกันตามนี้

๕. กระทรวงกลาโหม ขอพระราชทานพระราชานุญาตอาวุธ

ราชเลขานุการ อ่านหนังสือพระยามนตรีกราบบังคมทูลว่า กระทรวงต่างประเทศมีหนังสือส่งหนังสือพระยาทิพย์โกษา[๑] มาขออนุญาตให้แขกบังกาลี หัวหน้าชื่อมุลิวไสย นำปืนและเครื่องมือต่าง ๆ สำหรับตัวเข้ามาซื้อช้างในแขวงเมืองตรัง

---

(๑) พระยาทิพยโกษา (หมาโต โชติกะเสถียร)

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า เรื่องขออนุญาตอาวุธนั้น ได้ยกไปอยู่ในหน้าที่กระทรวงกลาโหมแล้ว แต่รายนี้ พระยาทิพย์โกษามีมาทางกรมท่า ครั้นจะคืนไปก็เป็นการอ้อม จึงมีหนังสือส่งมายังกระทรวงกลาโหม

กรมหมื่นดำรงว่าเรื่องนี้มีใบบอกมาทางกระทรวงมหาดไทยด้วย กรมหมื่นดำรงเห็นว่าเป็นแต่ของสำหรับตัว จึงได้ตอบอนุญาตไปแล้ว

อีกรายหนึ่งมิสเตอร์เอนสลีชาติอังกฤษ รับการอยู่ที่ห้างบอร์เนียว ขออนุญาตสั่งปืนสั้นบอกหนึ่งเข้ามาใช้สำหรับตัว

ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันว่าควรพระราชทานพระราชานุญาต

๖. การในระเบียบวาระเรื่องกระทรวงวัง ขอพระราชานุญาตให้กระทรวงเมือง เบิกเงินหักส่ง แทนเงินผลประโยชน์ กองมหันตโทษที่ได้ใช้รองราชการไป ๒ ราย

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสว่า มีเรื่องที่ได้ทำไปแล้วก่อนที่ปรึกษาบ้าง เพราะเห็นว่ามาอยู่นิ่ง ๆ ก็ทำไปก่อน คือ เรื่องหนึ่งกรมหมื่นมหิศรมีหนังสือมาว่า กระทรวงนครบาลจะขอเบิกเงินหักผลักส่งแทนเงินผลประโยชน์กองมหันตโทษซึ่งรองจ่ายราชการไปรวม ๒ รายเป็นเงิน ๑๓,๕๐๗ บาท ๔๓ สตางค์ ๔๘ เบี้ย กรมหมื่นมหิศรเห็นผิดทางราชการเพราะยังไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต จึงขอพระบรมราชานุญาตให้ยอมรับให้เบิกหักใช้ได้ เพื่อให้เป็นการเรียบร้อยเสียชั้นหนึ่ง ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควร

พระราชทานพระราชานุญาต และต่อไปให้กำชับกรมหมื่นนเรศร์อย่าให้เป็นเช่นนี้อีก

เรื่องหนึ่งพระองค์เจ้ารพีมีหนังสือมาขออนุญาตศาลแพ่งสรรพากรชำระความมรดกพระพิศาลผลพานิช ซึ่งจีนฮกอี้หลานพระยาพิศาล และพระยาพิศาลได้เลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมด้วยนั้น พ้องเนื่องภรรยาพระพิศาลและทรงชี้แจงเรื่องตลอดแล้ว ทรงพระราชดำริว่าควรยอมให้ศาลพิจารณาต่อไป

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า ที่จีนฮกอี้พ้องนี้ เพราะพระพิศาลถึงแก่กรรมด้วยโรคบั่จจุบัน ไม่มีพินัยกรรม

กรมหมื่นดำรงว่า เพราะยังไม่มีกฎหมายเป็นเขตด้วย

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า กฎหมายมรดกนี้ได้โปรดเกล้า ฯ ให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาแล้ว รัฐมนตรีสภาได้ตั้งกรรมการไปแล้ว บัดนี้พระองค์เจ้ารพีก็ได้ทำเป็นการช่วยกรรมการอยู่แล้ว แต่ความรายนี้ถ้าจะตัดให้สั้นก็ได้ เพราะถ้าจีนฮกอี้จะพ้องมรดก ก็ควรพ้องแต่เมื่อพระยาพิศาลสิบถึงแก่กรรม นี่กาลล่วงเลยมาขาดอายุความแล้ว

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธาน มีพระราชดำรัสว่า ฮวงจุ้นโล้งที่มีมาในพ้องนั้นว่าเป็นของมารดาจีนฮกอี้ ยกให้แก่จีนฮกอี้ แต่หนังสือสำหรับที่นั้นมอบให้พระยาพิศาลถือไว้ ครั้นพระยาพิศาลตาย พระ-

พิศาลรับว่าจะแบ่งปันให้ จีนฮกอี้ได้ช่วยพระพิศาลผู้เป็นพี่ทำมาหากินต่อมา ครั้นพระพิศาลตาย จีนฮกอี้จึงพูดกับเนื่อง เนื่องว่าพระราชทรัพย์ค้างพระพิศาลอยู่มากยังแบ่งไม่ได้ จีนฮกอี้ว่า ถ้าพระราชทรัพย์ค้างพระยาพิศาล จีนฮกอี้จะยอมช่วยใช้ด้วย ส่วนที่ค้างพระพิศาลนั้น จีนฮกอี้ไม่เกี่ยวข้องด้วย เนื่องนึงเสียจึงได้พ้อง ทรงพระราชดำริว่า ควรยอมให้ศาลพิจารณาในข้อที่ว่าฮวงจุ้นโล้งเป็นของมารดาจีนฮกอี้จริงหรือไม่

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า เห็นจะไม่เป็น เพราะหนังสือสำหรับที่นั้นได้มอบให้พระยาพิศาลเสียแล้ว ถ้าจะว่ากล่าวก็ควรว่าเสียแต่เมื่อพระยาพิศาลถึงแก่กรรม

กรมหมื่นดำรงว่า ที่ศาลนำความกราบบังคมทูลขอพระราชานุญาตนี้ ศาลคงเห็นไม่เป็นรูปความเสียแล้ว

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า ที่ศาลขอพระราชานุญาตนี้ เพราะทุนทรัพย์มากและคำพ้องคงพูดแก้จนศาลไม่รู้ว่าใครตายเมื่อไร ศาลจึงรับพ้องและขอพระราชานุญาต

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธาน ทรงพระราชดำริว่า ความรายนี้ควรยอมให้ศาลพิจารณาไปแล้วคงเป็นอุทธรณ์ แล้วคงเป็นฎีกา เราจึงตัดสินในชั้นฎีกาทีเดียว

กรมหลวงเทวะวงศ์และกรมหมื่นดำรงเห็นชอบด้วยกระแสพระราชดำริ และไม่มีผู้คัดค้านแล้วเป็นตกลง

๗. รายงานกรมหมื่นมหิศรตัดสินเปรียบเทียบความมรดกพระเจริญราชธน

อีกเรื่องหนึ่งความมรดกพระเจริญราชธน(๑) อีมทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายว่า วรพ้องต่อศาลเรียกมรดกพระเจริญราชธน ๒๓,๐๐๐ ชั่ง ขอให้แบ่งตามบุตร แต่วรจะขอเอา ๓,๐๐๐ ชั่งเศษ อีมเห็นเหลือเกินไม่มีจะให้ได้ จึงทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย เพื่อจะขอพระบรมเดชานภาพเบื้นที่พึ่ง จึงทรงพระกรณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหมื่นมหิศรเปรียบเทียบไม่ต้องขึ้นศาล กรมหมื่นมหิศรได้ถอนพ้องมาจากศาล แล้วมาเปรียบเทียบแล้วจึงทำรายงานมาว่า อีมจำหน่ายสิ่งของพ้นจากมรดกหลายอย่าง คงมีตามหา ๒๙๖,๓๒๐ บาท กรมหมื่นมหิศรตัดสินแบ่งเบื้น ๓ ส่วน ยกเบื้นภาคหลวงส่วนหนึ่ง ให้อีมผู้เบื้นแม่เจ้าเรื่องส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งแบ่งให้หลวงเจริญ ซึ่งเบื้นบุตรอนุภรรยาสามส่วนกึ่ง แต่เห็นว่าพระเจริญให้ที่ดินแก่หลวงเจริญมากแล้วไม่ควรรับส่วนแบ่งชั้นนี้อีก เนื่องหลานวรนั้นพระเจริญได้ให้ที่ดินราคาถึง ๓๕๕ ชั่งแล้วให้ยกออกเสีย บุตรอีก ๔ คนนั้นที่เบื้นบุตรอนุภรรยาให้สองส่วนกึ่ง ที่เบื้นบุตรทาสภรรยาให้สองส่วน ส่วนวรนั้นมีเรือนไปแล้ว แต่บิดาให้ทรัพย์ยังน้อยกว่าบุตรอื่นอยู่ จึงแบ่งให้อีกส่วนหนึ่ง แล้วให้วรขอขมาอีมด้วย วรไม่ยอม กรมหมื่นมหิศรก็ไม่ยอม เพราะถ้าแบ่งตามกฎหมายแล้ว วรจะได้น้อยกว่าที่เปรียบเทียบนี้ แต่ภาคหลวงนั้นจะควรอย่างไร

---

(๑) พระเจริญราช (เท่ง เลาหเศรษฐี)

ฝ่ายอีมทำเรื่องราวมายื่นขอภาคหลวงให้เป็นส่วนของอีม ดังนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่อีมทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหมื่นมหิศรถอนฟ้องจากศาลมาเปรียบเทียบนั้นก็เป็นที่ทรงพระกรุณาแก่อีมแต่ต้นมาแล้ว บัดนี้อีมจะขอพระราชทานภาคหลวงนั้น จะได้สั่งไปว่าให้ยกพระราชทานแก่อีม กรมหมื่นดำรงและกรมหลวงเทวะวงศ์รับรองและไม่มีผู้คัดค้านแล้วเป็นตกลง

๘. เรื่องกรรมการศาลรับสั่งพิเศษที่๑กับที่๒ พิพากษาความช้าเร็ว แต่คำพิพากษาต่างกัน

อีกเรื่องหนึ่งคือเดิมกรมหมื่นนเรศร์ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า กรรมการกองที่ ๑ และที่ ๒ พิพากษาคดีช้าเร็วและคำพิพากษาต่างกัน คือความอ้ายคำมอญผู้ร้ายปล้นโค กรรมการกองที่ ๑ ว่าสำนวนหายแต่เปรียบเทียบกับคำให้การ คงพังได้ว่าอ้ายคำเป็นผู้ร้ายให้จำคุก ๑๐ ปี ภายหลังกรรมการกองที่ ๒ ส่งคำพิพากษามาว่าให้มีกำหนดจำ ๕ ปี แต่อ้ายคำต้องจำมา ๖ ปีเศษพอควรแก่โทษแล้วให้ปล่อยไป สอบบัญชีก็ไม่พบ จึงเข้าใจว่าเป็นคดีคนละเรื่อง เพราะชื่อนักโทษและเจ้าของโคผิดกัน จึงส่งคำพิพากษากรรมการกองที่ ๒ มาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ให้พ้นโทษไป เจ้าพนักงานยืนขัดข้องว่ามีแต่อ้ายคำมอญที่กรรมการกองที่ ๑ พิพากษานั้น

ความรายนี้ได้โปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงยุติธรรมสอบสวน กระทรวงยุติธรรมสอบได้ความว่าเป็นคดีคน

ละเรื่อง คืออ้ายคำผู้ร้ายตีชิงโครายหนึ่ง อ้ายคำมอญผู้ร้ายปล้นโครายหนึ่ง ในแขวงเมืองราชบุรีเหมือนกัน กรรมการกองที่ ๒ ปรึกษาให้จำคุกอ้ายคำผู้ร้ายตีชิงโค ๕ ปี แต่อ้ายคำติดมา ๖ ปีกับ ๒ เดือนแล้วให้ปล่อยตัวไป อ้ายคำมอญนั้นกรรมการกองที่ ๑ ตัดสินให้จำคุก ๑๐ ปี แต่อ้ายคำผู้ร้ายตีชิงโคซึ่งมีกำหนด ๕ ปี และจะปล่อยนั้นไม่มีตัวหายไปไหนไม่ทราบ ผู้ฝากก็ตาย สำนวนก็หาย กรมหมื่นนเรศร์จึงตั้งท่าจะปล่อยอ้ายคำมอญ ๆ ก็รับเอา เมื่อสอบสวนเข้าใจความชัดดังนี้แล้ว จึงเห็นว่าอ้ายคำมอญจ้องจะพ้นโทษอยู่แล้ว และเจ้าพนักงานก็ตั้งท่าจะปล่อยตัวด้วย ขอให้พ้นโทษไปเสียเถิด

กรมหมื่นดำรงรับรองว่า อ้ายคำมอญก็มีเหตุที่ควรจะได้รับพระมหากรุณาอยู่ เพราะอ้ายคำอีกคนหนึ่งนั้นไม่มีตัว

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า ควรยกคำพิพากษากรรมการกองที่ ๑ เสีย ที่ประชุมไม่คัดค้านแล้วเป็นตกลง

๙. เรื่องจีนยกเบ่งอำแดงหวิง ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา

ราชเลขานุการอ่านหนังสือกรมหลวงเทวะวงศ์ว่าด้วยผู้ว่าการแทนกงสุลอังกฤษส่งฎีกาจีนยกเบ่งอำแดงหวิง กล่าวโทษคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ด้วยเรื่องที่สวนมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันให้ส่งไปให้กรรมการองคมนตรีซึ่งรับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ตรวจตัดสินฎีกา

๑๐. คำพิพากษาโทษ พระยาสีหราชเดโชไชย กับพวก เมี่ยน อ้ายโตตาย

ราชเลขานุการอ่านคำพิพากษาเรื่องความพระยาสีหราชเดโชไชย[๑] กับนายน๊อด นายเอม นายพุ่ม ขุนวิสูตรอักษร นายสุด มะรอด มะปาน อ้ายหมัด อีรง เมี่ยนนายโตตาย มีคำพิพากษาว่าที่จำเลยให้การแก้ว่านายโตผูกคอตายเองนั้นไม่จริง คงสันนิษฐานได้ว่านายโตย่อมจะมีโรคอย่างหนึ่งอย่างใดอย่ ไม่ปรกติ แล้วมาต้องถูกมัดผูกทุบตีบต่อยเมื่อจับ และถูกเฆี่ยนประกอบกับความบอบช้ำมีอาการหนัก นายรอดอำเภอจึงพาตัวมาส่งพระยาสีหราชเดโชไชย เพื่อจะรอรักษานายโตให้ฟื้นก่อนจึงจะส่งไปตามกระทรวง แต่นายโตตายลงในภายใน ๕ วัน จึงมีการบ้องกันแก้ตัวเช่นนี้ แต่เหตุที่แก้ตัวนี้จะว่าเป็นความคิดของพระยาสีหราชเดโชไชยนั้นไม่ได้ และจะลงเห็นว่าพระยาสีหราชเดโชไชย และพวกจำเลย มีเจตนาพยายามฆ่านายโตให้ตายนั้นไม่ได้ เพราะเข้าใจว่านายโตเป็นคนร้าย แต่เมื่อเวลาจับนั้นก็เป็นเวลากลางวัน และนายโตไม่มีอาวุธต่อสู้ ชอบจะส่งนายโตไปยังเจ้ากระทรวงให้พิจารณาที่พระยาสีหราชเดโชไชยทำโทษนายโตถึงสาหัส และจำจองไว้ที่บ้านนั้น พระยาสีหราชเดโชไชย นายน๊อด นายเอม นายพุ่ม ขุนวิสูตรอักษร นายสุด นายรอด มะปาน อ้ายหมัด อีรง ล่วงพระราชอาญามีความผิดเป็นมหันตโทษ มัธยมโทษ ลหุโทษโดยอันดับกัน ให้ปรับ

---

(๑) ภายหลังเป็น เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

พระยาสีหราชเดโชไชยฐานตายลักไม้ เบ็ญเงิน ๖๖ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๓ บาท ๑ เพื้อง ๔๘๐ เบี้ย เบ็ญสินไหมกึ่งพินัยกึ่ง ค่าปลุกตัวเงิน ๑๔ ตำลึง แล้วปรับฐานละเมิดอีกลาหนึ่ง เงิน ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๑ บาท ๔๖๒ เบี้ย เบ็ญพินัย

ให้ลงพระอาญาจำคุกนายพุ่ม ขุนวิสูตร อ้ายเอม คนละ ๓ ปี มะปานกับอีรองนั้นให้ภาคทัณฑ์ไว้ปล่อยตัวไป

นายรอด นายน๊อด อ้ายสุด อ้ายหมัด ตายในระหว่างพิจารณา กรมหมื่นดำรงเห็นว่าความรายนี้ก็ช้ามาแต่ต้นแล้ว เวลานี้พระยาสีหราชเดโชไชยไปตามเสด็จพระราชดำเนิน ควรงดไว้ก่อน

สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์รับรองว่า ผู้ที่มีโทษหลวงก็เบิกไปราชการทัพได้ เว้นแต่เบี้ยปรับ ไม่ใช่โทษหลวง

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า จะว่ารอไว้ด้วยไปตามเสด็จพระราชดำเนินน่าเกลียด ต้องตัดสินเสียอย่างไรให้แล้วไป และเห็นว่าที่ศาลตัดสินให้พระยาสีหราช-เดโชไชยเสียแต่เบี้ยปรับนั้นก็ดีอยู่แล้ว ควรตกลงไปตามคำพิพากษา ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แก่พระยา-สีหราชเดโชไชย จะพระราชทานเงินพินัยและเบี้ยละเมิดให้เสียก็ได้ กรมหมื่นดำรงรับรอง และว่าเบี้ยละเมิดนั้นไม่ควรพระราชทาน

สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ว่าครั้นจะไม่ให้เสียเบี้ยละเมิดก็จะชะล่าใจไป ข้อความเป็นอันตกลงกันตามนี้

๑๑. กระทรวงมหาดไทยขอพระราชทานนายพินิจห้มแพร เป็นข้าหลวงรองมณฑลชุมพร

ราชเลขานุการอ่านหนังสือกรมหมื่นดำรงว่าด้วยพระยารัตนเศรษฐี ขอข้าราชการไปเป็นข้าหลวงรองคนหนึ่ง ได้ปรึกษาพระยารัตนเศรษฐีเห็นว่า นายพินิจห้มแพร[๑] ควรจะฉลองพระเดชพระคุณได้ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันว่าควรพระราชทานพระราชานุญาต

๑๒. กระทรวงกลาโหม ขอเลื่อนตำแหน่งยศนายทหาร

หนังสือพระยามนตรี[๒]ว่าด้วยขอพระราชทานเลื่อนพระยาดัษกรปลาศ[๓] เป็นตำแหน่งยกกระบัตรทัพให้พระองค์เจ้ากาญจโนภาศเป็นตำแหน่งจเรทัพ เลื่อนหลวงพิทักษ์นราธิราช เป็นผู้บังคับการกองทหารรักษาพระองค์

กรมหมื่นดำรงว่า ที่พระยามนตรีมีหนังสือมาขอพระราชทานดังนี้ เข้าใจว่าได้หารือกับเจ้าพ้ากรมขุนนริศรแล้ว สมเด็จกรมพระภาณพันธวงศ์ว่าได้หารือเป็นการตกลงกันแล้ว ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันว่า ควรพระราชทานพระราชานุญาตตามหนังสือนั้น

การจร เรื่องไพร่หลวงยามใน

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้เป็นประธาน มีพระราชดำรัสว่า เรื่องพระองค์เจ้ารพีขออนุญาตให้ยก

---

(๑) นายพินิจหุ้มแพร (ปื่อ บุนนาค) ต่อมาเป็น พระยาศรีธรรมศุกราช
(๒) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)
(๓) พระยาดัษกรประลาศ (ทองอยู่ โชติกะเสถียร)

ไพร่หลวงยามในไปอยู่ในกระทรวงกลาโหม เพราะอยู่ในกระทรวงยุติธรรมเก็บเงินยาก ได้ตกลงว่าจะให้ยกไปกลาโหม

กรมหลวงเทวะวงศ์รับรองว่า ธรรมเนียมเดิมผู้ที่ต้องรับพระราชอาญาจำคุกนั้น เมื่อพ้นโทษแล้วต้องสักเป็นไพร่หลวงยามใน แต่ต่อไปนี้ก็ไม่มีธรรมเนียมเช่นนั้นแล้ว ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามกระแสพระราชดำริ

การจร เรื่องอ้ายเปรม จงภักดี ทำคำร้องลงหนังสือพิมพ์ สยามออบเซอเวอ

กรมหลวงเทวะวงศ์ว่า อ้ายเปรม จงภักดี ส่งคอเรสปอนเดนส์ลงพิมพ์สยามออบเซอเวอ เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายนว่า ตัวเป็นโทษพร้อมกับอ้ายเพิ่มพรหมาภิบาล ๆ เป็นต้นเหตุพ้นโทษแล้ว ตัวเป็นปลายเหตุยังไม่พ้นโทษ ความรายนี้ อ้ายเพิ่มพรหมาภิบาลก็ยังไม่ครบกำหนดโทษ แต่อ้ายเพิ่มทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย ขอพระราชทานโทษทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้พ้นโทษ ตามคำที่อ้ายเปรม จงภักดี ลงพิมพ์นี้ เข้าใจว่าอ้ายเปรมได้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาไว้แล้ว แต่คำที่กล่าวในหนังสือพิมพ์เช่นนี้ก็ไม่ควรเชื่อถือ แต่เมื่อมีคำร้องขึ้นเช่นนี้แล้ว ควรให้ราชเลขานุการสืบว่า ฎีกาของอ้ายเปรมจะตกค้างอยู่อย่างไร

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสว่า เรื่องนี้ได้เห็นในหนังสือพิมพ์ก็ได้นึกแล้วว่าต้นเหตุพ้นโทษไปแล้วเหตุใดปลายเหตุจึงยังไม่พ้นโทษ

กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่า ควรสอบฎีกาเสียก่อน ถ้าไม่พบฎีกาควรให้พระองค์เจ้ารพีถามดูว่าได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาไว้หรือไม่ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกัน

การจรเรื่องราชการที่ตกลงในเสนาบดีสภาแล้ว

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสถามว่า ราชการที่เสนาบดีสภาปรึกษาตกลงมาแล้วนั้นจะควรทำอย่างไร

กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า ควรทรงสั่งในที่ประชุมนี้

สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์เห็นว่า การประชุมเสนาบดีก็จะได้เสด็จประทับเป็นประธานด้วยแล้ว จะทรงสั่งในที่เสนาบดีสภาก็ได้ กรมหลวงเทวะวงศ์รับรองว่ามีรายงานเหมือนกัน

การจรเรื่องรถไฟเมืองสมุทรสาคร

กรมหลวงเทวะวงศ์กล่าวว่า เรื่องที่มีผู้ขออนุญาตทำทางรถไฟเมืองสมุทรสาคร ซึ่งพระราชทานมาให้เสนาบดีสภาปรึกษานั้น ในวันที่เสนาบดีสภาปรึกษานั้นกรมหลวงเทวะวงศ์หาได้เข้ามาในที่ประชุมไม่ แต่ได้ทราบจากกรมหมื่นพิทยลาภว่า ได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว กรมหลวงเทวะวงศ์จึงได้ทูลกรมหมื่นสมมตว่ามีข้อที่ควรแก้สัญญาบ้าง เพราะสัญญานั้นทำตามแบบสัญญารถไฟปากน้ำ และสัญญารถไฟปากน้ำนั้นเป็นแบบไม่ดี เมื่อมีผู้มาขออนุญาตใหม่ต้องแก้สัญญาเสียให้ดีขึ้น กรมหมื่นสมมตยังนิ่งอยู่ จึงเห็นว่าควรจะปรึกษาเสียให้ตกลง

ว่าจะควรอนุญาตหรือไม่ และขอให้ราชเลขานุการค้นหนังสือเรื่องนั้นดู ราชเลขานุการรับจะค้น

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสถามว่า ใครจะทำ กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่า มิสเตอร์หลุยส์ขออนุญาต และมิสเตอร์หลุยส์รู้ว่าเสนาบดีสภาตกลงแล้ว มาติดอยู่ด้วยกรมหลวงเทวะวงศ์ ๆ ก็ต้องรับเพราะต้องคิดประโยชน์แผ่นดินมากกว่า และตามแบบสัญญารถไฟปากน้ำนั้น เจ้าพระยาอภัยราชายังเห็นเป็นการร้ายมากที่รัฐบาลรับจัดซื้อที่ดินให้ รัฐบาลก็ไม่มีอำนาจที่จะจัดซื้อที่ดินได้ ถ้าการติดขัดก็จะกลับมาพ่องรัฐบาลได้อีก จึงเห็นควรมีพระราชบัญญัติการจัดซื้อที่ดินตามที่เจ้าพระยาอภัยราชาร่างขึ้น และจะได้นำมาทูลเกล้า ฯ ถวายในที่ประชุมในคราวประชุมหน้านั้น

เวลาบ่าย ๕ โมง หมดระเบียบที่จะปรึกษาวันนี้แล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธาน เสด็จขึ้นเป็นงดการชุมนุม และจะได้ชุมนุมต่อไปวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ เมษายน[๑] เวลาบ่าย ๓ โมงตามกำหนด

จาตุรันรัศมี
ภาณุรังษี
เทวะวงศ์วโรประการ
ดำรงราชานุภาพ
อภัยราชา

---

(๑) ค้นไม่พบ รายงานการประชุมครั้งที่ ๒ และครั้งต่อ ๆ ไปจนถึงครั้งที่ ๓๓

รายงานการประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการ ครั้งที่ ๓๔

หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทำรายงานการชุมนุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมง ที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ชุมนุมกัน ณ หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งที่ ๓๔ สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ประทับเป็นประธานในที่ชุมนุม ครั้นเสด็จขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็นประธานในที่ชุมนุมต่อไปตามพระราชกำหนด ได้ปรึกษาราชการจรและราชการในระเบียบวาระ ดังจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้

ราชการในระเบียบวาระ

อ่านรายงานราชการที่มีพระราชกระแสทรงสั่งแล้วเสนอที่ชุมนุม คือ

๑. อ่านรายงานราชการ

(๑) หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภทูลเกล้า ฯ ถวายขอพระราชานุญาตรื้อบ้อม[๑] ที่ยื่นเข้าไปในวังกรมหมื่นดำรง ไปถมทางรถไฟ โดยกรมหมื่นดำรงออกทุนค่ารื้อ

---

(๑) บ้อมเสือทยาน อยู่ทางตะวันออก เหนือประตูสามยอด เป็นที่ตั้งวังเก่าของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ รื้อแล้ว

ให้ มีพระราชกระแสว่าจริงอยู่ เห็นด้วยว่าควรรื้อตูกีดอยู่เปล่า ๆ

(๒) หนังสือเจ้าพ้ากรมขุนนริศรทูลเกล้า ฯ ถวายขอพระราชานุญาตจ่ายเงินรายสำหรับรักษาความสะอาดให้กรมหมื่นนเรศร เป็นค่ายาที่สั่งมาใช้ในการป้องกันกาฬโรค มีพระราชกระแสว่าให้จ่าย

(๓) หนังสือพระองค์เจ้าประวิตรทูลเกล้าฯ ถวายว่าด้วยหม่อมเจ้าเพิ่มขอเบิกเงินค่าผังศพมิสเตอร์หลุยส์ รวม ๒๕๔ บาท มีพระราชกระแสว่าตูกีไม่เป็นเงินมากมายอันใดนัก มิสเตอร์หลุยส์ก็รับราชการมานานแล้ว ควรให้ได้เป็นการพิเศษ

ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามพระราชกระแสที่ทรงสั่งนั้น

๒. ฎีกาจีนเบ่ง

ฎีกาจีนเบ่งทูลเกล้า ฯ ถวายกล่าวโทษคำตัดสินกรรมการองคมนตรีเรื่องที่บ้าน ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าคำตัดสินถูกต้องกันมาทั้งสามศาลแล้ว ให้ยกฎีกาเสีย ให้จีนเบ่งเสียค่าตัดสินฎีกา ๒ ชั่ง

๓. หนังสือกรรมการองคมนตรี

หนังสือกรรมการองคมนตรีทูลเกล้า ฯ ถวายเรื่องจีนไชผู้ร้ายแทงคนตาย ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาขอพระราชทานโทษนั้นว่า อ้ายจีนไชมีกำหนดโทษ ๑๘ ปี แต่ต้องจำมาตั้งแต่ศก ๑๑๑ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรงดไว้เสด็จพระราชดำเนินกลับ

๔. หนังสือกรรมการองคมนตรี

หนังสือกรรมการองคมนตรีทูลเกล้า ฯ ถวายว่า ด้วยอ้ายบั้นอ้ายป่อ ผู้ร้ายยิงคนตาย ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากล่าวโทษคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้กรรมการองคมนตรีพิเคราะห์เหตุนั้น กรรมการองคมนตรีเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าตามคำพยานควรเห็นว่าอ้ายบั้นจะมีโทษหนักกว่า แต่ที่ศาลอุทธรณ์พิพากษาให้จำคุกคนละ ๑๕ ปีนั้นแรงอยู่ เพราะพยานเคลือบคลุมไม่ชัดเจน ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้คืนไปให้กรรมการองคมนตรีตัดสินกำหนดโทษใหม่

๕. หนังสือกรรมการองคมนตรี

หนังสือกรรมการองคมนตรีทูลเกล้า ฯ ถวายเรื่องอ้ายจีนทองห่อ อ้ายจีน ทองสุก อ้ายเชย ผู้ร้ายใช้เงินแดงทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาขอพระราชทานโทษนั้นว่า อ้ายจีนทองห่อมีกำหนดโทษ ๗ ปี อ้ายจีนทองสุกอ้ายเชยคนละ ๓ ปี แต่ต้องจำมาได้คนละปีเศษ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่ายังไม่ควรแก่โทษ ให้ยกฎีกาเสีย

๖. หนังสือเจ้าพ้ากรมขุนนริศร

หนังสือเจ้าพ้ากรมขุนนริศรทูลเกล้า ฯ ถวายว่า ด้วยได้กะบำเหน็จกรรมการศาลรับสั่งพิเศษทั้ง ๓ กองมาทูลเกล้า ฯ ถวาย มีอัตราอย่างมากเพียงคนละ ๒,๐๐๐ บาท แล้วลดกันตามวันมากและน้อย และได้กะเบ็นสองแปลง ๆ หนึ่งในวันมาก แปลงหนึ่งผู้ที่ทำการมาก ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรพระราชทานตามอัตราที่มาก เพราะเบ็นราชการจร

๗. หนังสือกรมหมื่นปราบ ฯ

หนังสือกรมหมื่นปราบทูลเกล้า ฯ ถวายเรื่องหม่อมเจ้าหญิงห้อยทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาขอพระราชทานคืนตึกแถวถนนบำรุงเมืองนั้น ว่าสืบสวนได้ความเป็นอันเชื่อได้ว่า ที่รายนี้เดิมเป็นที่วังของพระองค์เจ้าสว่างภายหลังขายเป็นหลวงหมด และได้รับเงินไปเสร็จแล้ว หม่อมเจ้าหญิงห้อยจะเอาเป็นมรดกไม่ได้ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า หม่อมเจ้าหญิงห้อยไม่มีหลักฐานอันใดว่าเป็นมรดกของหม่อมเจ้าหญิงห้อย ให้ยกฎีกาเสีย

๘. ฎีกาพระรักษาเทพ

ฎีกาพระรักษาเทพทูลเกล้า ฯ ถวายขอพระราชทานเงินค่าราชการที่ค้างรวม ๒๓ ชั่ง ๑๒ บาท ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรพระราชทานแต่ให้ส่งเลกเป็นไพร่หลวง

ราชการจร

(๑) พระยารามณรงค์เมืองกำแพงเพชรบอกขัดข้องมาว่า จีนลูกโรงของจีนเตียวเซียะนายอากรสุรากลุ้มรุมตีพันหลวงเจริญศักดิกรมการตาย จับตัวไม่ได้ได้เอาตัวจีนเตียวเซียะมาบังคับให้ส่งก็ขัดขืนเสีย กรมหมื่นดำรงเห็นว่าเป็นการง่าย ๆ ไม่ควรจะขัดข้อง พระยารามณรงค์ไม่พอแก่ราชการ ขอพระราชทานให้ปลัดว่าที่ผู้ว่าราชการเมืองต่อไป ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกัน

(๒) ใบบอกพระยาศรีธรรมศุกราช ว่าด้วยเรื่องจับนายบัน นายเสง ถือหนังสือปลอม ได้ให้การว่า ม. มาเซ็น ให้มาตั้งค่ายที่บ้านบ่อเบี้ย และ ม. มาเซ็นตั้งหัดทหารที่เมืองอุทัย แล้วเกณฑ์คนและขอทหารที่เมืองหลวงพระบางว่าจะไปรบที่บ้านนาอ้อ คนทั้งสองนั้น

จึงหนีมา กรมหมื่นดำรงได้สั่งให้ปล่อยตัวคนทั้งสองนั้นไปแล้ว

(๓) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์[๑] ส่งรายงานท้ายขัตติยข้าหลวงเมืองเลย เรื่องฝรั่งเศสมาจับคนเมืองเลย และขุนสรชาติกับท้ายขัตติยคุมกำลังไปต่อสู้เป็นรายงานละเอียดมา กรมหมื่นดำรงเห็นว่าที่ ม. มาเซ็นเข้ามานั้นก็เพื่อจะเก็บส่วย ที่จับคนไปผูกมัดนั้นก็ดีเป็นแต่จะเร่งเอาเงินเท่านั้น

(๔) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์อีกฉบับหนึ่งว่าด้วยทหารลาวที่เมืองสุวรรณาเขต หนีเข้ามาขอสมัครอยู่เมืองมุกดาหาร ๙ คน และยังอยู่ในป่าอีก ๔ คน ฝรั่งเศสมีหนังสือมาขอให้จับส่ง ข้าหลวงได้ตอบไปว่าทหารเหล่านี้ไม่สมัครอยู่กับฝรั่งเศสแล้วไม่สามารถจะจับส่งได้ แล้วฝรั่งเศสมีหนังสือมาว่าทหารที่หนีนั้นลักเอาสิ่งของมาด้วยเหมือนเป็นโจร ถ้าไม่จับส่งแล้วจะข่มเหงคนฝั่งขวาต่างๆ กรมหมื่นประจักษ์ให้ตอบไปว่าจะจับให้แล้วให้ทหารไปหลบเสีย เมื่อจับไม่ได้ให้ตอบไปว่าทหารนั้นหลบหนี เห็นจะข้ามกลับไปฝั่งซ้าย ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าที่กรมหมื่นประจักษ์สั่งไปนั้นไม่ถูก ถ้าไม่ยอมจับส่งเสียตรงๆ แล้วส่งทหารนั้นเข้ามาเสียเมืองชั้นในจะดีกว่า แต่การที่จะสั่งไปอย่างไรนั้นเป็นอันไม่ทันเสียแล้ว เพราะระยะทางไกล

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ต้นสกุล ทองใหญ่

(๕) ใบบอกจมื่นมหาดเล็ก ส่งรายงานหนานมธุรศมาว่าด้วยพระยาเมืองแพนกับฝรั่งเศสมากะเกณฑ์และเก็บเงินส่วยแก่พวกข่าที่บ้านด่านและบ้านน้ำกูด จมื่นมหาดเล็กตอบไปว่า ให้นายหนานมธุรศชี้แจงว่าอย่ายอมให้พวกข่าเสียเงินส่วย

กรมหมื่นดำรงสงสัยว่า ทางเมืองน่านนี้ฝรั่งเศสคงจะมีความคิดไว้อย่างไรแล้ว คิดจะสั่งไปว่า ถ้ามีราชการหนักแน่นมา ให้พระยาทรงมาจัดราชการที่เมืองน่าน จมื่นมหาดเล็กจะได้ออกไปจัดราชการเมืองชั้นนอก และอย่าให้ทำการบุกรุกเข้าไป ถ้าฝ่ายเขาเข้ามาทำในพระราชอาณาเขตก่อน ต้องต่อสู้โดยไม่ต้องรอคำสั่ง คืออย่าให้ถอยมาเช่นที่บ้านบ่อเบี้ย ให้รักษาการอย่างบ้านนาอ้อ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกัน

(๖) ใบบอกพระยาศักดาฉบับหนึ่ง ว่าด้วยผู้ร้ายเข้ามาปล้นบ้านนายด่าน ตีหลวงชำนิอาสานายด่านตายคนหนึ่ง แล้วหนีไปทางเมืองชีแครง แล้วผู้ร้ายยิงคนที่ไปตามจับตายอีกคนหนึ่ง ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้บอกไปให้ราชทูตสยามที่กรุงปารีสรู้ไว้

(๗) กรมหมื่นดำรงได้รับโทรเลขราชทูตอเมริกัน กับมิสเตอร์ออตส์ฉบับ ๑ ว่าด้วยขึ้นไปถึงเมืองระแหงแล้วเรียบร้อยดี ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

(๘) เรื่องกระทรวงต่างประเทศมีหนังสือมายังกระทรวงมหาดไทย เรื่องจีนเพียวโตเอมคนในบังคับฮอลันดาขอหนังสือเดินทางนั้น กรมหลวงเทวะวงศ์ว่าหนังสือที่มีไปฉบับนั้นผิดไป จะขอให้กระทรวงมหาดไทยสืบเท่านั้น กรมหมื่นดำรงรับจะสืบแล้วเบื่นตกลง

(๙) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูล ขอเพิ่มเงินเดือนกรมหมื่นประจักษ์ปีละ ๘๐๐ บาท เพื่อไว้ใช้ในการรับรองเลี้ยงดูฝรั่งเศส โปรดเกล้า ฯ ให้พูดกับกระทรวงคลังก่อน

(๑๐) กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่าอุปทูตเยอรมันมีหนังสือมาว่าเขาได้อนุญาตให้กลับไปและมิสเตอร์เบียแมนจะเข้ามาว่าการแทน เมื่อมิสเตอร์-เบียแมนมาถึง จะขอพามาเผ้าทูลละอองธุลีพระบาท และเขาจะได้กราบถวายบังคมลาด้วย มีพระราชดำรัสว่าถ้ารับได้คราวเดียวพร้อมกันแล้วจะรับก็ได้

(๑๑) แล้วกรมหลวงเทวะวงศ์นำหนังสือที่มีไปยังมองสิเออฮาดูวิน กับจดหมายบันทึกหลวงจำนงดิฐการ เรื่องมหมัดบิลาและกาเดทูลเกล้า ฯ ถวาย ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

งดชุมนุมเวลาย่ำค่ำกับ ๕ นาที จะได้ชุมนุมต่อไปวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ สิงหาคม เวลาบ่าย ๓ โมงตามกำหนด

ข้อความพิสดารมีแจ้งอยู่ในสำเนารายงานที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าส่งมาขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า **ประวิตรวัฒโนดม**

รายงานการประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการ ครั้งที่ ๓๕

หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทำรายงานการชุมนุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมง ที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ชุมนุมกัน ณ หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งที่ ๓๕ สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ประทับเป็นประธานในที่ชุมนุม ครั้นเสด็จขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นประธานในที่ชุมนุมต่อไปตามพระราชกำหนด ได้ปรึกษาราชการจรและราชการในระเบียบวาระ ดังจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้

ราชการจร

(๑) เรื่องกรมหมื่นสรรพสิทธิ์(๑) มีโทรเลขมาว่าด้วยเจ้าปาศักดิ์ส่งหนังสือเมืองสีทันดร ซึ่งมีมาถึงท้าวหนูเล็กที่เมืองจำปาศักดิ์ ว่าฝรั่งห้ามไม่ให้ท้าวเพี้ยกรมการไปค้าขายทางเหนือ จะเป็นศึกกับเมืองอุบลเป็นแน่ กรมหมื่นสรรพสิทธิ์ตอบไปว่า ทางมณฑลลาวกาวไม่มีเหตุอันใด จะเป็นสงครามไม่ได้

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ต้นสกุล ชุมพล

ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ฝรั่งเศสคงจะคิดการไว้แล้วตั้งแต่ส่งมองสิเออรันโชต์เข้ามา ครั้นเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสทวีปยุโรป ก็เบี่นอันเสียความคิด และมองสิเออรันโชต์ก็ถึงแก่กรรมลงด้วย แต่จะไว้ใจไม่ได้ จะได้สั่งไปทางกรมหมื่นประจักษ์ และที่เมืองนครราชสีมาให้ตระเตรียมไว้บ้าง และจะบอกให้กรมหมื่นสรรพสิทธิ์ให้ทราบไว้ด้วย เรื่องอาวุธนั้น กรมหมื่นดำรงจะได้หารือเจ้าพ้ากรมขุนนริศร ถ้าควรส่งไปไว้ที่เมืองพิษณุโลกได้ก็ให้ส่ง แต่การส่งอาวุธนี้แล้วแต่กระทรวงกลาโหมจะอุบายให้เบี่นการเงียบ ถ้ากรมหลวงเทวะวงศ์และกรมหมื่นดำรงไม่เกี่ยวข้องด้วยแล้ว คงไม่เบี่นการเอิกเกริก เวลานี้พระยาประสิทธิ์ก็ได้จัดข้าวขึ้นยุ้งฉางไว้บ้างแล้ว ด้วยเกรงว่าข้าวจะแพง และเรียกคนไว้อีก ๔๐๐ แต่กรมหมื่นดำรงวิตกด้วยสายโทรเลขอีกอย่างหนึ่ง ทางเมืองน่านนั้นใช้ได้ถึงเมืองแพร่แล้ว แต่ทางนครราชสีมาอยากจะให้แล้วโดยเร็ว กรมหมื่นพิทยลาภก็ได้ตั้งใจทำจริง ๆ แต่ก็ยังไม่แล้วได้ มีอีกอย่างหนึ่งแต่ที่กรมหมื่นดำรงจะทำเองโดยเต็มกำลัง สุดแต่ให้แล้วจงได้

เรื่องโทรเลขนั้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เบี่นประธานมีพระราชดำรัสว่า ให้กรมหมื่นดำรงกล่าวในที่ประชุมเสนาบดี ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามพระราชกระแสนั้นแล้วเบี่นตกลง

(๒) โทรเลขพระอนุชิตเมืองอุบลฉบับหนึ่ง ว่าด้วยกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ประชวรพระนาภี และบรรทมไม่หลับพระอาการอยู่ข้างมาก กรมหมื่นดำรงจะหารือกรมหมื่นปราบในการที่จะจัดหมอส่งขึ้นไป

(๓) โทรเลขเมืองศรีโสภณฉบับหนึ่ง ว่าด้วยพระยานุภาพไตรภพบ่วยอุจจาระธาตุพิการ เห็นจะไม่รอดไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

(๔) โทรเลขกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ฉบับหนึ่ง ตอบเรื่องขุนชาญรณฤทธิข้าหลวงเมืองมูลปาโมกข์ ไปขอหนังสือเดินทางฝรั่งว่า ขุนชาญจะมาหาเจ้าปาศักดิ์จึงมีหนังสือไปขอหนังสือเดินทาง ฝ่ายฝรั่งตอบว่าที่ใช้ถ้อยคำดังนี้ไม่ควร เพราะฝรั่งเป็นข้าหลวงผู้ใหญ่กว่าขุนชาญ และห้ามไม่ให้ไปทางน้ำ ถ้าขืนไปจะให้ทหารตามจับ กรมหมื่นสรรพสิทธิ์เห็นว่าเป็นด้วยขุนชาญเข้าใจผิด และฝรั่งก็ขู่หลอกเล่นเท่านั้น ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

(๕) ใบบอกพระยาประสิทธิ์ฉบับหนึ่ง ว่าฝรั่งเศสชื่อมองสิเออลิโปต เป็นคนเดินทาง เรือล่มลงในลำน้ำมูล พระยาประสิทธิ์ได้ช่วยตามสมควร ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

(๖) ใบบอกพระยาประสิทธิ์อีกฉบับหนึ่ง ว่าด้วยฝรั่งเศสว่าจะไปเฝ้ากรมหมื่นประจักษ์สักเดือนหนึ่ง

แต่ไม่ได้บอกว่าจะไปด้วยธุระอันใด ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

(๗) กรมหมื่นดำรงอ่านสำเนาตราที่มีไปถึงเมืองน่าน เรื่องฝรั่งเศสกับพวกหลวงพระบางบุกรุกเข้ามาเนือง ๆ นั้นเสนอที่ประชุม และว่าทางกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ก็จะได้สั่งไปตามเค้านี้เหมือนกัน ที่ประชุมไม่ทักท้วงประการใด

(๘) กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่ามิสเตอร์ไอแซกตีสมิท ที่โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นผู้แทนรัฐบาลสยามไปในสากลไปรษณีย์ที่กรุงวอชิงตันนั้น มีหนังสือส่งบัญชีเงินใช้จ่ายในการนั้นมาเบิกเงิน ๑,๑๕๙ บาท ๔๐ สตางค์ และชี้แจงการต่าง ๆ ในเรื่องนี้มาด้วย กรมหลวงเทวะวงศ์ได้แจ้งไปยังกระทรวงโยธาธิการแล้ว

ราชการในระเบียบวาระ

๑. ฎีกาหลวงประสิทธิ์

ฎีกาหลวงประสิทธิ์รักษาทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยขอออกจากหน้าที่ผู้เก็บผลประโยชน์ของเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้ราชเลขานุการตรวจเรื่องเดิมดูก่อน

๒. หนังสือพระยาเทเวศร

หนังสือพระยาเทเวศรทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยพานทองคำที่ศาลารัฐมนตรีสภาหายไปสองพาน กรมหมื่นปราบเห็นควรโปรดเกล้า ฯ ให้ศาลไต่สวน ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้พระยาเทเวศรไต่สวนไปก่อน

๓. หนังสือหม่อมเจ้าวิทยา

หนังสือหม่อมเจ้าวิทยาทูลเกล้า ฯ ถวาย ขอพระราชทานที่หลวงตำบลถนนพาหุรัดเป็นที่อาศัย ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้สอบถามกระทรวงคลัง แล้วให้เจ้าพ้ากรมขุนนริศรนำมาชี้แจงในที่ประชุมเสนาบดี

๔. หนังสือพระยาเทเวศร

หนังสือพระยาเทเวศรทูลเกล้า ฯ ถวาย ส่งอัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอ ซึ่งรัฐมนตรีสภาปรึกษาตรวจแก้แล้วนั้น มาขอพระราชทานพระราชวินิจฉัยที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรออกประกาศได้ ไม่ต้องเป็นพระราชบัญญัติ

๕. หนังสือกรมหมื่นอดิศร

หนังสือกรมหมื่นอดิศร[๑]ทูลเกล้าฯถวาย ว่าด้วยกรมหมื่นอดิศรจัดซื้อของใช้ในราชการแต่ครั้งรับราชการอยู่กระทรวงวัง เป็นหนี้ห้างแรมเซอยู่ ๔๐ ชั่งเศษ ห้างแรมเซคิดค่าดอกเบี้ยและค่าเงินปอนด์ขึ้นอีก รวมเป็น ๗๐ ชั่งเศษ ภายหลังห้างแรมเซรวบรวมทำบิลเป็นฉบับเดียวกัน มาขอให้กรมหมื่นอดิศรลงชื่อเพื่อจะได้เก็บง่าย กรมหมื่นอดิศรลงชื่อให้แล้วไม่ได้เรียกบิลรายสิ่งของคืน ห้างแรมเซฟ้องเรียกเงินเป็นสองซ้ำรวมเป็นเงิน ๑๒๐ ชั่งเศษ ศาลตัดสินให้ใช้ตามฟ้อง กรมหมื่นอดิศรขอถวายขายเรือไฟลำหนึ่ง ๗๐ ชั่ง กับของที่ซื้อมาใช้ในราชการนั้น ถ้าไม่โปรดเกล้า ฯ ให้เบิกแล้ว ขอกู้เงินพระคลังมหาสมบัติ ๕๐ ชั่ง ให้หักเงิน

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ต้นสกุล สุขสวัสดิ์

ปีใช้ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ในชั้นนี้ให้กระทรวงวังตรวจบัญชี และรับรองว่าเป็นของหลวงเท่าใด เป็นเงินเท่าใดก่อน ส่วนที่กรมหมื่นอดิศรขอกู้ไปใช้ในส่วนความผิดของกรมหมื่นอดิศรเองนั้น จะได้ว่าส่วนหนึ่งต่างหาก

๖. หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภ

หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยหลวงนิรมานมุทธาธร(๑) เข้ากันตั้งก๊กเรียกว่าเจริญราษฎร์สามัคคี บัดนี้หลวงนิรมานทำคำสารภาพมายื่นขอให้นำทูลเกล้า ฯ ถวาย ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรงดไว้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี

๗. ฎีกาพระองค์เจ้าไชยรัตน์

ฎีกาพระองค์เจ้าไชยรัตนทูลเกล้า ฯ ถวาย กล่าวโทษคำตัดสินกรรมการองคมนตรีเรื่องความวิวาท ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าคำตัดสินถูกต้องกันทั้งสามศาล แล้ว ให้ยกฎีกาเสีย

๘. หนังสือพระองค์เจ้ารพี

หนังสือพระองค์เจ้ารพีทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยศาลแพ่งสรรพากรพิพากษาโทษพระเทพธนพัฒนา หลวงชนณรงค์ หมื่นราชประชา นายแช นายแก้ว นายเคลื่อน เรื่องฉ้อเงินผูกปีจีนเมืองกระบี่ ว่าให้พระเทพธนใช้เงินค่าแรงจีนรวม ๑,๐๙๓ เหรียญ ๘๗ เซนต์ และให้ปรับละเมิดเงิน ๑๔๕ บาท ๓๒ อัฐ ๒,๕๐๐ เบี้ย ถ้าพระเทพธนไม่มีเงินส่ง ให้ขังคุกรวม ๓ ปี กับ ๕ เดือน

---

(๑) หลวงนิรมานมุทธาธร (บุษย์)

ให้จำหมื่นราชประชาแทนโทษทวน ๖ เดือน จำนายแก้ว นายเกลื่อน แทนโทษทวนคนละ ๔ เดือน นายแข ไม่ได้ตัวมาพิจารณา หลวงชนณรงค์ นายนุดตายให้ยกเสีย ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้ถอดพระเทพธน แล้วยกเบี้ยปรับละเมิดเสีย นอกนั้นให้คงตามคำพิพากษา

หนังสือพระองค์เจ้ารพีทูลเกล้า ฯ ถวายอีกฉบับหนึ่ง ว่าศาลพระราชอาญาและศาลอุทธรณ์พิพากษาโทษอ้ายจันเกยะ อ้ายจันแดงขวาน จันนบวย อาแดงสุม เรื่องยิงบุตรพระรามเดชะตาย ว่าให้ริบและประหารชีวิตอ้ายจันเกยะผู้ลงมือ ให้จำคุกอ้ายจันแดงขวาน ๓ ปี และปรับถึงต้นเหตุ จันนิบวย อำแดงสุ่มไม่มีความผิดให้พ้นโทษไป ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ไม่ได้ความชัดว่ากรณีเหตุเดิมเกิดด้วยเหตุใดแน่ ให้ยกโทษริบประหารชีวิตอ้ายจันเกยะเสีย ให้จำคุกตลอดชีวิต นอกนั้นให้คงตามคำพิพากษา

หนังสือพระองค์เจ้ารพีทูลเกล้า ฯ ถวายอีกฉบับหนึ่งว่า ศาลพระราชอาญาและศาลอุทธรณ์พิพากษาโทษอ้ายอยู่ อ้ายทองเบ้า ผู้ร้ายฆ่ามะพึงเม้ยปานตาย ว่าให้จำคุกอ้ายอยู่ตลอดชีวิต จำคุกอ้ายทองเบ้า ๑๐ ปี ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามคำพิพากษา

๙. ฎีการาษฎร ฎีการาษฎรทูลเกล้า ฯ ถวายรวม ๑๗ ฉบับ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ให้กรรมการองคมนตรีตัดสิน

ราชการจร

สมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้เป็นประธานมีพระราชดำรัสเตือนร่างพระราชบัญญัติอั้งยี่ และพระราชบัญญัติสุขาภิบาล กรมหลวงเทวะวงศ์กราบบังคมทูลว่าพระราชบัญญัติอั้งยี่นั้น เจ้าพระยาอภัยราชารับไปร่างใหม่ และพระราชบัญญัติสุขาภิบาลนั้น ได้ให้พระบริรักษ์แปลอย่แล้ว

งดการชุมนุมเวลาทุ่ม ๑ กับ ๓๘ นาที จะได้ชุมนุมต่อไปวันจันทร์ ที่ ๑๖ สิงหาคม เวลาบ่าย ๓ โมง ตามกำหนด

ข้อความพิสดารมีแจ้งอยู่ในสำเนารายงานที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าส่งมาขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า **ประวิตรวัฒโนดม**

รายงานการประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการ ครั้งที่ ๓๖

หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทำรายงานการชุมนุมที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมง ที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้ชุมนุมกัน ณ หอชุมนุมในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งที่ ๓๖ สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ประทับเป็นประธานในที่ชุมนุม ครั้นเสด็จขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นประธานในที่ชุมนุมต่อไปตามพระราชกำหนด ได้ปรึกษาราชการจรและราชการในระเบียบวาระ ดังจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้

ราชการจร

(๑) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า การพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ ควรซ่อมตึกเก่าที่อ่างศิลาให้เป็นที่พักสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ และคนชั้นผู้ดีไปพักรักษาตัวเป็นการพิเศษ ตึกที่จะซ่อมนี้จะต้องลงทุนสัก ๕๐ ชั่ง จะซ่อมได้สองหลัง ถ้าพระราชทานเงินให้ซ่อมและจัดซื้อเครื่องเรือนบ้าง ในงาน

เฉลิมพระชนมพรรษาแล้วจะเป็นพระเกียรติยศ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันเป็นตกลง

(๒) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า ฎีกาที่ราษฎรทูลเกล้า ฯ ถวายในเวลานี้มีมาก และต้องช้าอยู่โดยเหตุไม่จำเป็นบ้าง ควรแก้ไข คือถ้าราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเป็นการอุทธรณ์คำพิพากษาของศาลแล้ว ให้ยื่นต่อศาลอุทธรณ์ตามพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง เมื่อศาลรับแล้วจะได้ทำคำแก้ฎีกาและส่งสำนวนมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าเป็นฎีการ้องทุกข์ หรือขอพระมหากรุณาแล้วจึงยื่นกรมพระตำรวจ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรงดไว้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี

(๓) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า หลวงวิเศษกรมการกรุงเก่าตามจับผู้ร้ายปล้น ครั้นทันเรือผู้ร้าย เรียกให้เรือผู้ร้ายหยุด ผู้ร้ายไม่หยุดแล้วยกปืนขึ้นจะยิง หลวงวิเศษจึงยิงไปก่อน ถูกผู้ร้ายล้มลงแล้วกลับยิงซ้ำอีกถูกผู้รายตาย กรมหมื่นดำรงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าการจับผู้ร้ายรายนี้เป็นอย่างดี แต่จะเป็นด้วยผู้ยิงนั้นเสียสติจึงยิงซ้ำไป ถ้าว่าตามกฎหมายแล้วก็มีความผิด แต่ครั้นจะให้กรมอัยการฟ้อง ก็เกรงว่าต่อไปจะไม่มีใครอาจยิงผู้ร้ายอีก ผู้ร้ายจะกำเริบ จึงคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าการจับผู้ร้ายนี้ ควรจะให้บำเหน็จ แต่จะงดเสียไม่ให้บำเหน็จเพื่อเป็นการลงโทษ ที่นำมากราบบังคมทูลนี้เพราะเป็นการแปลกจึงนำมากราบบังคมทูล

(๔) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า ตั้งแต่วันที่ ๒๘ เมษายน จนวันที่ ๑๓ สิงหาคมนี้ ได้ออกตราให้คนในบังคับสยาม คือ ตราสำหรับตัวจีน ๔๖ ฉบับ ตราเดินทางจีน ๑๐๙ ฉบับ ไทย ๑๐ ฉบับ ญวน ๒ ฉบับ รวม ๑๖๗ ฉบับ ไม่มีข้อวินิจฉัยประการใด

ราชการในระเบียบวาระ

๑. รายงานราชการ

รายงานราชการที่มีพระราชกระแสทรงสั่งแล้ว คือ

(๑) มีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นพิทยลาภเรื่องรื้อป้อมที่วังกรมหมื่นดำรง[๑] นั้น ไม่ควรให้กรมหมื่นดำรงออกทุนเอง ให้จัดการรื้ออย่างรื้อกำแพงพระราชวังบวร

(๒) หนังสือเจ้าพ้ากรมขุนนริศรทูลเกล้าฯ ถวาย ว่ากรมหมื่นนเรศร์ขอประมาณเงินค่าจ้างหมอไฮเอดตรวจเรือลำละ ๔๐ บาท ประมาณเดือนละ ๖๐๐ บาท แลจะตงเบิกตามเบนจรงภายหลง ขอพระราชานุญาตจ่ายเงินรักษาความสะอาดให้ มีพระราชกระแสว่าให้จ่าย

(๓) หนังสือกรมหมื่นวิวิธวรรณ[๒] ทูลเกล้าฯ ถวาย ว่าได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

---

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ต้นสกุล จันทรทัต

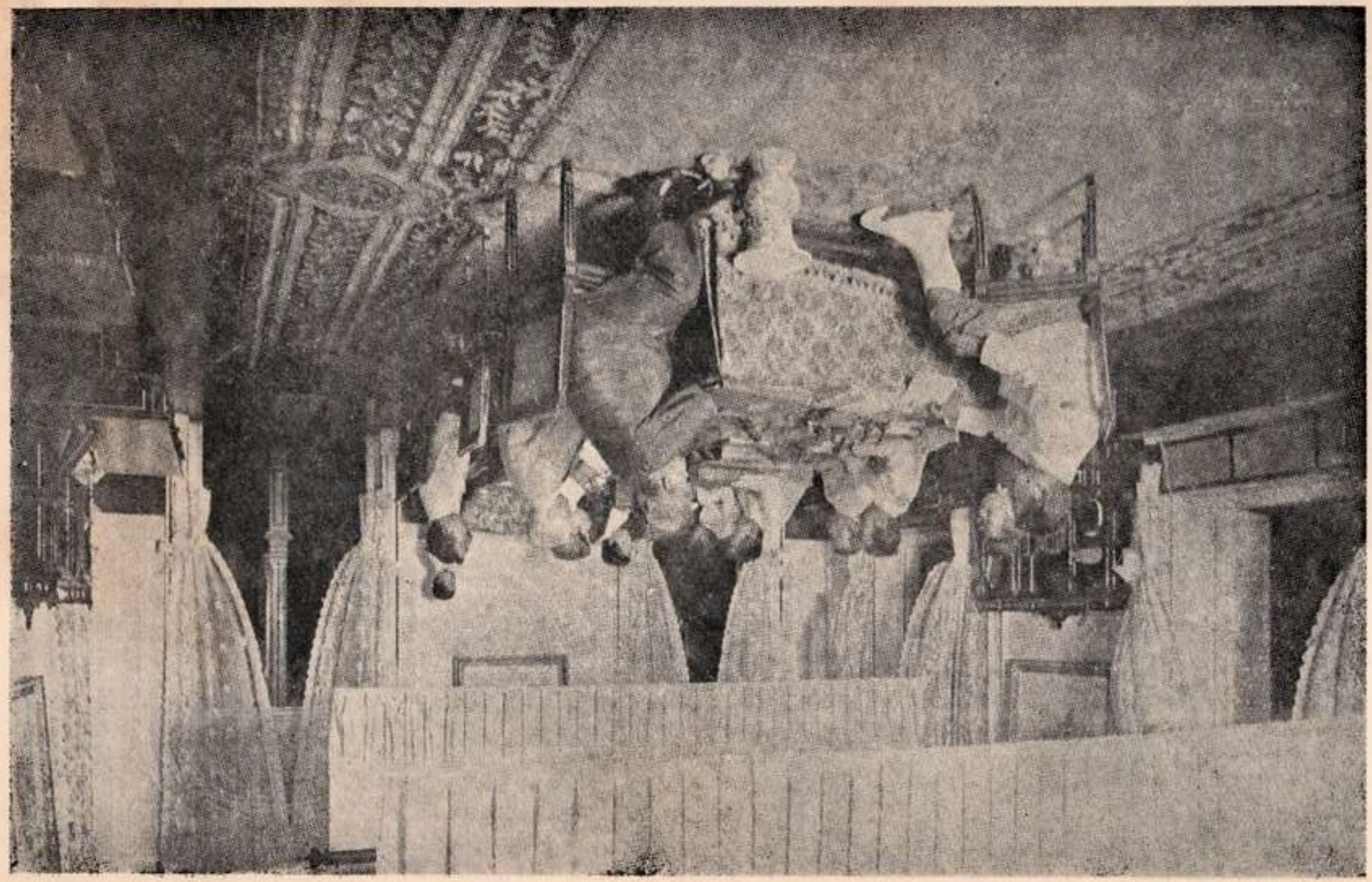

אחשורוש ישב בכסא מלכותו

וישלח ספרים ביד הרצים וגם בכרכש הרוכב על הסוסים רמחים בני הרמכים

Ahasuerus sitting on his throne. Esther 8, 10. W.R. Hodge

ขอพระราชทานเงินค่าราชการที่ค้าง และขอพระราชทานถวายเลกเบี้นไพร่หลวง โปรดเกล้า ฯ พระราชทานแล้ว แต่หาได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานถึงศก ๑๑๔ และศก ๑๑๕ ด้วยไม่ ขอพระราชทานเงินจำนวนศก ๑๑๔ และศก ๑๑๕ รวมเงิน ๒,๒๒๕ บาท ๒๘ อัฐด้วย มีพระราชกระแสว่าให้เจ้าพนักงานรับเลกและยกเงินให้ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามพระราชกระแสนั้นทุกประการ

๒. หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

หนังสือเจ้าพระยาภาส[๑] ทูลเกล้า ฯ ถวายขอพระราชานุญาตให้กัปตัน เอชแอน แอนเดอซัน เช่าที่วัดโชตนาราม ทำโรงเลื่อยและท่าเรือ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าควรงดไว้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี

๓. หนังสือพระองค์เจ้ารพี

หนังสือพระองค์เจ้ารพีทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยจีนเซ่งเคียง จีนเจียวหลี จีนเจียวฮะ จีนเจียอิม ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกากล่าวโทษคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ให้กรรมการองคมนตรีตัดสิน

๔. หนังสือกรรมการองคมนตรี

หนังสือกรรมการองคมนตรีทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยจีนจั้นทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกากล่าวโทษกรรมการศาลรับสั่งพิเศษกองที่ ๓ ว่าตัดสินจำคุกจีนจั้นผู้เป็นนายประกันแทนจีนจุยเหนียผู้ร้าย กรรมการองคมนตรีเห็นว่าที่ศาลลงโทษดังนี้ไม่ถูก โดยยังไม่ได้พิจารณาผู้ร้าย

---

(๑) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

ให้เห็นเท็จและจริง ศาลยอมให้จีนจั่นรับประกันไป ก็เป็นความผิดของผู้ให้ประกัน ควรจะยกคำพิพากษาเสีย ให้กระทรวงยุติธรรมสอบสวนว่าการที่ให้ประกันนั้น เป็นผิดหรือไม่ ถ้าผิดควรให้กรมอัยการฟ้องลงโทษผู้ผิด และให้ทำขวัญจีนจั่น ครั้นกรรมการองคมนตรีตัดสินไป ก็ขัดด้วยจีนจั่นต้องจำคุกแล้วไม่มีผู้ใดจะสั่งให้พ้นโทษได้ นอกจากพระราชานุญาต ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้งดไว้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี

๕. หนังสือกรรมการองคมนตรี

หนังสือกรรมการองคมนตรีทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าได้ตรวจคำพิพากษาโทษ อ้ายก้อย อ้ายจีนอุ แทงนายนุ่มตายโดยวิวาทต่อสู้ ควรจำคุกอ้ายก้อย ๓ ปี อ้ายจีนอุ ๑ ปี โทษริบประหารชีวิตและเฆี่ยนควรยกเสีย นอกนั้นควรคงตามคำพิพากษา ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกันตามรายงานนั้น

๖. หนังสือพระองค์เจ้ารพี

หนังสือพระองค์เจ้ารพีทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าที่ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานฎีกาหลวงกำแหงสงคราม ทูลเกล้า ฯ ถวายกล่าวโทษพระยาทิพยโกษาไปให้ตรวจนั้น กรมอัยการตรวจแล้วยืนความเห็นว่า ที่พระยาทิพยโกษาทำนั้นเป็นการถูกต้อง แต่มีความผิดที่ขังตัวหลวงกำแหงไว้ถึง ๒ ปีเศษ จึงได้ชำระ และพึ่งตัดสินเมื่อภายหลังหลวงกำแหงทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาเกือบ ๓ เดือน กับข้อที่พิพากษาโทษให้จำคุกหลวงกำแหง ๓ ปีนั้นแรงเกินไป ควรพระราชทานให้พ้นโทษไป

พระองค์เจ้ารพีเห็นว่า ในเรื่องฎีกากล่าวโทษพระยาทิพยโกษายังมีอีกหลายเรื่อง แต่ตามสำนวนที่มีอยู่นั้นจะยกให้เป็นพ้องไม่ได้ เมื่อจะเป็นเหตุจะให้ชำระให้เห็นชัดเจนแล้ว ต้องบังคับให้พ้องให้การใหม่และสืบต่อไป และจะชำระที่กรุงเทพ ฯ ก็ไม่ได้ ด้วยพยานอยู่ภูเก็ตทั้งนั้น

ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ที่มีผู้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกากล่าวโทษข้าหลวงด้วยความแผ่นดินนั้น เมื่อไม่มีหลักฐานอันใด ส่วนความแผ่นดิน ๆ ควรยกเสีย ไม่พิจารณา ส่วนที่จะกล่าวโทษข้าหลวงว่าทำการกดขี่แก่ตนประการใด หรือข้าหลวงจะพ้องว่าผู้นั้น ๆ แกล้งกล่าวโทษโดยการอิจฉาพยาบาทประการใด ซึ่งเป็นการเฉพาะตัว ก็ให้พ้องกันตามโรงศาล แต่ฎีกาชั้นนี้ไม่มีหลักฐานอันใดให้ยกเสีย ฎีกาฉบับอื่น ๆ นั้นเมื่อกรมอัยการตรวจเห็นไม่มีหลักฐานอันใดก็ยกฎีกาเสียเป็นราย ๆ

ราชการจร

(๕) กรมหมื่นดำรงกราบบังคมทูลว่า ได้รับโทรเลขกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ฉบับหนึ่ง ว่าอาการที่ประชวรนั้นเป็นปรกติแล้ว

(๖) โทรเลขกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยฝรั่งเศสสองคนมาตั้งอยู่ที่หาดแดงแขวงเมืองแก่นท้าว มีทหารหลวงพระบาง ๑๖๐ คน และสืบทราบว่า ม. มิเชลกำลังเกณฑ์กำลังอยู่ที่เมืองอุทัย จะให้มาที่เมืองเลย ๕๐๐ ลงไปที่เมืองพิชัย ๕๐๐

(๗) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยข้าหลวงเมืองเลยบอกมาว่า เมื่อฝรั่งเศสแตกหนีไปแล้ว มีม้าตกอยู่ที่ค่ายฝรั่งเศสหลายม้า จำได้ว่าเป็นของอำเภอบ้านหมากนาวม้าหนึ่ง จึงให้ไปจับอำเภอไม่ได้ตัว ภายหลังพระยาศรีอรรคฮาดส่งคำร้องของอำเภอบ้านหมากนาวมาว่า พวกฝรั่งเศสกดขี่แย่งเอาม้าไป ขุนสรชาติได้สั่งให้เกลี้ยกล่อมไว้อย่าให้หนีไปได้

(๘) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยท้าวขัตติยยื่นหนังสือบอกกล่าวต่อฝรั่งเศส เรื่องฝรั่งเศสมาจับกรมการบ้านนาอ้อ

(๙) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยอุปฮาดเมืองเลยและพวกตาแสนบ้านนาอ้อที่ ม. มิเชลจับไปนั้น พากันทำคำร้องทุกข์ตามที่ ม. มิเชลกระทำข่มเหงและเก็บริบทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ไป มายื่นต่อขุนสรชาติคนละฉบับ

(๑๐) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องพระยาศรีอรรคฮาด ขอบีนตามที่ได้มีโทรเลขมาแต่ก่อนแล้ว

(๑๑) ใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง เบ็นความเห็นว่าด้วยดูเหมือนฝรั่งเศสจะต้องการออกหนังสือเดินทางให้แก่ราษฎรเอง ขอให้เบ็นไปตามสัญญาบี ๑๘๕๖ และบี ๑๘๙๓ ในข้อ ๗ นั้น ถ้ายอมให้เขาออกหนังสือเดินทางเองแล้วเบ็นอันทำไปไม่ได้

(๑๒) โทรเลขกรมหมื่นประจักษ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยที่ฝรั่งเศสหาว่ากักคนครัวนั้นไม่จริง คนครัวก็ออกไปถึง ๕๐๐ คนแล้ว

(๑๓) ใบบอกพระยาประสิทธิ์ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยจัดซื้อข้าวขึ้นยุ้งไว้

(๑๔) ใบบอกพระยาวิชยาธิบดีฉบับหนึ่ง ว่าด้วยกอมมันดังกืนแต่งคนเที่ยวเกลี้ยกล่อมจีนเข้าในบังคับประมาณ ๕๐ คน และคิดจะตั้งศาลชำระความ ณ ที่พักกองทหาร แต่ยังไม่ได้ลงมือจัดการ

ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า เรื่องเกลี้ยกล่อมคนนั้น เมื่อมีเหตุขึ้นจึงว่ากล่าวกัน เรื่องตั้งศาลนั้นเป็นการใหม่ ถ้าทำขึ้นก็เป็นผิด

(๑๕) ใบบอกพระยาทรงฉบับหนึ่ง ว่าด้วยอังยี่ที่เมืองนครลำปาง มิสเตอร์หลุยลิโนเวนเป็นซาเฮียคนในบังคับสยามนั้น มีพระยาวังขวา เจ้าราชภาคิไนยเป็นต้น ควรชำระลงโทษได้ เรื่องนี้กรมหมื่นดำรงจะได้ปรึกษากับเจ้าพระยาอภัยราชาต่อไป

(๑๖) ใบบอกพระยาทรงอีกฉบับหนึ่ง ว่าด้วยเจ้าวรวงศวุฒิ เจ้าบุรีรัตน เมืองลำปาง ยกบ่าไม้ให้มิสเตอร์หลุยลิโนเวนโดยมิได้ปรึกษา ควรทำโทษหรือจัดการโดยแข็งแรง พระยาทรงจะได้ปรึกษากับมิสเตอร์สเล็ดดู เรื่องนี้กรมหมื่นดำรงจะได้อนุญาตให้เอาตัวเจ้าวรวงศวุฒิไปกักไว้ที่เมืองเชียงใหม่

(๑๗) ใบบอกจมื่นมหาดเล็กข้าหลวงเมืองน่าน ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องบ่อเกลือบ่อเจ้านั้นได้สงบไว้ และได้ให้เจ้านครเมืองน่านมีคำสั่งไปยังเจ้าสุริยวงศ์ และนายหนานมธุรศตามท้องตราแล้ว

(๑๘) ใบบอกพระยาศรีธรรมศุกราชฉบับหนึ่ง ว่าด้วยพระสงครามแต่งคนไปสืบเรื่องพวกหลวงพระบางมาตั้งค่ายที่ห้วยไผ่นั้น ได้ความว่า เพราะราษฎรเล่าลือกันว่า ไทยจะยกกำลังขึ้นไปต่อสู้กับพวกหลวงพระบาง พระยาศรีธรรมศุกราชตอบว่า ให้สงบไว้สืบต่อไป

(๑๙) ใบบอกพระยาศรีธรรมศุกราชฉบับหนึ่ง ว่าอุปฮาดเมืองด่านซ้ายแต่งคนไปลาดตระเวน พบคนเมืองแก่นท้าวมานั่งด่านที่ภูเขาเขียวเขตต่อกับเมืองแก่น-ท้าว ได้ความว่าผู้ช่วยหมอให้มาตั้งตรวจโจรผู้ร้าย และไม่ให้คนแปลกปลอมเข้าไป อุปฮาดเห็นควรตั้งด่านตรวจคนเข้าออก และถมทางภูเขาเขียวเสีย พระยา-ศรีธรรมศุกราชเห็นชอบด้วย กรมหมื่นดำรงจะได้ตอบไปว่าแล้ว แต่พระยาศรีธรรมศุกราชจะเห็นควร

(๒๐) ใบบอกพระยามหาโยธา[๑] ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยเสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงเบลเยี่ยม มีหนังสือถามในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จกรุงเบลเยี่ยม พระยามหาโยธาตอบไปว่า จะแจ้งความให้ทราบภายหลัง

---

(๑) พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี)

ราชการในระเบียบวาระ

๗. ฎีกาพระภักดีภัทรากร

ฎีกาพระภักดีภัทรากร[๑]ทูลเกล้า ฯ ถวาย กล่าวโทษคำตัดสินกรรมการองคมนตรีเรื่องภาษีปลา และกล่าวโทษศาลแพ่งสรรพากร ว่าบังคับให้พระภักดีทำผัดส่งตัวจีนคุนเจ้าภาษี ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ข้อที่กล่าวโทษศาลแพ่งสรรพากรนั้น เป็นคดีใหม่ควรพ้องอุทธรณ์ก่อน พระภักดีกล่าวปะปนในฎีกาไม่ควรรับไว้พิจารณา ให้ยกฎีกาเสีย

๘. ฎีกา อำแดงหร่าย

ฎีกาอำแดงหร่ายทูลเกล้า ฯ ถวาย กล่าวโทษศาลแพ่งสรรพากรว่า แบ่งส่วนมรดกให้ไม่เป็นยุติธรรม ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าเป็นคดีเกิดขึ้นใหม่ ควรต้องพ้องอุทธรณ์ก่อน ให้ยกฎีกาเสีย

๙. ฎีกาจีนตังกวย

ฎีกาจีนตังกวยทูลเกล้า ฯ ถวาย กล่าวโทษคำตัดสินกรรมการองคมนตรีเรื่องภาษีปูน ที่ประชุมตรวจสำเนาคำตัดสินกรรมการองคมนตรีตลอดแล้ว เห็นว่าคำตัดสินกรรมการองคมนตรีข้ออื่นก็ถูกแล้ว แต่ที่ปรับจีนตังกวยจัตรคณนั้นแรงไป ให้ปรับแต่ทวีคูณ ยกทนให้โจทก์เหลือนั้นเป็นสินไหมกึ่ง พินัยกึ่ง ข้ออื่นให้คงตามคำตัดสินกรรมการองคมนตรี

๑๐. ฎีกาจีนจิด

ฎีกาจีนจิดทูลเกล้า ฯ ถวาย กล่าวโทษคำตัดสินกรรมการองคมนตรีเรื่องรั้วกางกุ้ง ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าคำตัดสินกรรมการองคมนตรีถูกต้องแล้ว ให้ยกฎีกาเสีย

---

(๑) พระภักดีภัทรากร (โอจิว อุทกภาชน์) ต่อมาเป็น พระยาภักดีภัทรากร

งดประชุมเวลาทุ่ม ๑ กับ ๓๑ นาที จะได้ชุมนุมต่อไป วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ สิงหาคม เวลาบ่าย ๓ โมง ตามกำหนด

ข้อความพิสดารมีแจ้งอยู่ในสำเนารายงานที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าส่งมาขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า **ประวิตรวัฒโนดม**

ภาคที่ ๒

พระราชกรณียกิจ

พระราชกรณียกิจของ
สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๑๖[๑]

ประกาศห้ามเรือมาจากซัวเถา

ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ รับพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า

กาฬโรค (คือโรคห่า) ได้เกิดขึ้นที่เมืองซัวเถานั้น ตั้งแต่วันที่ได้แจ้งความนี้ไปแล้ว กำปั่นลำหนึ่งลำใดออกจากเมืองซัวเถาและจะเข้ามาในกรุงนี้ ต้องหยุดทอดสมออยู่ที่เกาะไผ่ในกำหนดเก้าวันเต็มแล้ว และถ้าแพทย์ได้ตรวจแจ้งว่า กาฬโรคดังที่ว่ามาแล้ว ไม่ได้มีและได้เกิดในเรือนั้นแล้ว จึงจะยอมให้กำปั่นลำนั้นเดินต่อไปจนถึงที่จอดในกรุงนี้ได้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๖ เดือนเมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

(ลงชื่อ) **เจ้าพระยาภาสกรวงศ์**

ผู้รับพระราชเสาวนีย์ในที่ประชม

ประกาศกระทรวงมหาดไทย
ว่าด้วยแบบแผนบังคับบัญชาการ เมืองไทรบุรี เมืองปลิศ เมืองสตูล

ด้วยมีพระบรมราชโองการ ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

---

(๑) พระราชกรณียกิจ ของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ที่ได้นำมาตีพิมพ์ไว้เป็นภาคที่ ๒ นี้ คัดมาจากราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๑๔ ร.ศ. ๑๑๖ แต่ได้เลือกเฉพาะบางเรื่อง ยังมีอีกมาก

๑. ทรงพระราชดำริเห็นว่าหัวเมืองมลายูฝ่ายตะวันตกมีอยู่ ๓ เมือง คือ เมืองไทรบุรี ๑ เมืองปลิศ ๑ เมืองสตูล ๑ และหัวเมืองทั้ง ๓ นี้ควรจะจัดให้มีแบบแผนบังคับบัญชาการเป็นอย่างเดียวกัน ให้ราชการบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

๒. ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลฮะมิด) มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และกรุงเทพมหานครเป็นอันมากมาเนืองนิตย์ และมีสติปัญญาอุตสาหะจัดการเมืองไทรบุรี เจริญเรียบร้อยยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

๓. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งให้เจ้าพระยาไทรบุรีเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการ เมืองปลิศ ๑ เมืองสตูล ๑ รวมทั้งเมืองไทรบุรีด้วยเป็น ๓ เมือง

๔. ให้เจ้าพระยาไทรบุรี มีอำนาจที่จะตรวจตราบังคับบัญชา ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล และมีคำสั่งให้จัดการบ้านเมืองตามที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตทุกอย่าง เพื่อให้ราชการบ้านเมืองเหล่านั้นเรียบร้อยและเจริญขึ้น และให้ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล ศรีตวันกรมการหัวเมืองทั้ง ๒ นั้น พึงบังคับบัญชาเจ้าพระยาไทรบุรี ในที่ชอบด้วยราชการทุกประการ

๕. ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ และเมืองสตูลคงมีอำนาจที่จะบังคับบัญชาว่ากล่าวศรีตวันกรมการไพร่บ้านพลเมืองนั้น ๆ และรับผิดชอบในราชการบ้านเมืองทุกอย่าง แต่ต้องกระทำตามบังคับและคำสั่งของเจ้าพระยาไทรบุรีตามบรรดาการที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตนั้น

๖. ต้นไม้เงินทองเมืองปลิศ เมืองสตูล ซึ่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเคยบอกส่งเข้ามากรุงเทพ ฯ นั้น แต่นี้ไปเมื่อถึงกำหนด ให้เจ้าพระยาไทรบุรีบอกนำส่งเข้ามากรุงเทพ ฯ

๗. ข้อราชการบ้านเมือง ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล เคยมีใบบอกต่อข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตกเพื่อแจ้งข้อราชการหรือหารือราชการก็ดี หรือเพื่อให้บอกเข้ามากรุงเทพ ฯ ก็ดี แต่นี้ไปให้ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล มีใบบอกไปยังเจ้าพระยาไทรบุรี เพื่อแจ้งข้อราชการหรือหารือราชการ หรือเพื่อให้บอกเข้ามากรุงเทพ ฯ เหมือนเช่นนั้น แต่ในราชการบางอย่าง ซึ่งเป็นแบบแผนเคยมีท้องตราจากกรุงเทพ ฯ ตรงไปตามหัวเมืองก็ดี ที่หัวเมืองเคยบอกตรงเข้ามากรุงเทพ ฯ ก็ดี ก็ให้คงเป็นไปตามแบบแผนเดิมนั้น แต่ต้องแจ้งความให้เจ้าพระยาไทรบุรีทราบด้วย

แต่การที่ว่ามาในข้อนี้ ไม่เกี่ยวข้องถึงฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวายร้องทุกข์หรือเพื่อจะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยเฉพาะการเช่นนี้ย่อมเป็นราชประเพณี ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้แก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วไปมิได้เลือกหน้า ใครจะถวายก็ได้ไม่ห้ามปราม

๘. ผลประโยชน์ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล เคยได้ในตำแหน่งเท่าใด ให้คงได้อย่างแต่ก่อน ส่วนผลประโยชน์ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองเหล่านั้นได้เคยให้ประจำตำแหน่งศรีตวันกรมการเท่าใด ถ้าศรีตวันกรมการเหล่านั้นยังรับราชการบ้านเมือง ตามสมควรแก่หน้าที่ ก็ให้คงได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเดิม และเงินผลประโยชน์ เงินภาษีอากรที่ได้ในเมืองปลิศ เมืองสตูลมากน้อยเท่าใด เงินเมืองใดให้จัดจ่ายใช้ราชการทำนุบำรุงในเมืองนั้น และให้มีบัญชีทั้งรายรับและรายจ่ายแยกออกเป็นเมือง ๆ อย่าให้ปะปนกัน

๙. ตำแหน่งและเกียรติยศบรรดาศักดิ์ ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล และศรีตวันกรมการเมืองทั้ง ๒ เมืองนั้นเคยมีมาประการใด ก็ให้คงมีอยู่อย่างนั้น การที่จะเลือกสรรตั้งแต่งศรีตวันกรมการ ผู้ใหญ่ในเมืองปลิศและเมืองสตูลนั้น ตำแหน่งใดว่างลงให้เจ้าพระยาไทรบุรีปรึกษาหารือด้วยผู้ว่าราชการเมืองนั้น เลือกสรรผู้ซึ่งสมควร แล้วมีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบแล้ว ก็จะได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสัญญาบัตรตามธรรมเนียม ส่วนตั้งแต่งกรมการผู้น้อยนั้นให้ผู้ว่าราชการเมืองปลิศ เมืองสตูล หารือต่อเจ้าพระยาไทรบุรี เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรีเห็นชอบด้วยแล้วก็ตั้งได้

๑๐. เจ้าพระยาไทรบุรี ต้องมีบอกรายงานการที่ได้จัดและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตแขวงเมืองปลิศ และเมืองสตูล เข้ามากราบบังคมทูลเนือง ๆ และบรรดาการที่เจ้าพระยาไทรบุรี จะจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในเมืองปลิศ เมืองสตูลประการใด ก็ให้มีใบบอกเข้ามาขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน ตามแบบแผนขนบธรรมเนียมในราชการ

ประกาศมาแต่กระทรวงมหาดไทย

วันที่ ๗ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ผู้รับพระบรมราชโองการ

พระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัล

ในรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี[๑]เป็นผู้แรกนา เจ้าพนักงานได้จัดการพระราชพิธีพืชมงคลที่ท้องสนามหลวง พระราชพิธีจรดพระนังคัลที่ทุ่งศาลาแดง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกขนานางเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้กราบถวายบังคมลาไปเข้าพระราชพิธี ตามโบราณประเพณีสืบมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเผ้าแทบพระโธรน ผินหน้าต่อทิศศรีแล้วทรงหลั่งน้ำสังข์ และทรงเจิมพระราชทานเพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลเจริญผลแก่พระราชพิธี

และเวลาเย็นวันนี้ ได้ตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูปต่างๆ มีพระคันธาราษฎร์และพระชัยวัฒน์เป็นต้น และเทวรูปต่างๆ แต่วัดพระศรีรัตนศาสดารามไปประดิษฐานที่มณฑลพระราชพิธี ณ ท้องสนามหลวงนั้น พระพุทธรูปตั้งที่เตียงมณฑลบนพลับพลา เทวรูปตั้งบนโต๊ะที่ปะรำด้านเหนือแห่งพลับพลา เวลาเกือบย่ำค่ำโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสริยงค์ประยรพันธุ์[๒] เสด็จไปทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้ว ขุนสุนทรลิขิต กรมพระอาลักษณ์อ่านประกาศ โหรบูชาเทวดา เมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์ ๑๑ รูป มีหม่อมเจ้าพระสังวรวรประสาธน์เป็นประธาน ได้เจริญพระพุทธมนต์แล้วพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จกลับ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีและเถ้าแก่ทั้ง ๔ ซึ่งสมมติว่าเป็นนางเทพีได้พังสวดอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อสวดมนต์จบแล้ว พราหมณ์ได้หลั่งน้ำสังข์ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี และเถ้าแก่ทั้ง ๔ ตามธรรมเนียม

---

(๑) เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เวลาเช้าโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุริยงค์ประยูรพันธุ์ เสด็จออกเลี้ยงพระสงฆ์ซึ่งสวดมนต์เมื่อวานนี้ ที่พลับพลาท้องสนามหลวงนั้น ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว ตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูปและเทวรูปกลับประดิษฐานที่เดิมแล้ว พระเจ้าลูกยาเธอเสด็จกลับ เสร็จการพระราชพิธีพืชมงคลเพียงนี้

ส่วนพระราชพิธีจรดพระนังคัลนั้น เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม เวลาบ่ายพราหมณ์ได้แห่เทวรูปไปยังโรงพิธีที่ศาลาแดง

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ พฤษภาคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ ได้แห่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่ศาลาที่พักไปยังโรงพระราชพิธี เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี จุดธูปเทียนบูชาเทวรูปแล้วตั้งสัตยาธิษฐาน จับได้ผ้ากว้าง ๔ คืบนุ่งแล้ว พอได้เวลาศุภฤกษ์ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีออกจากโรงพิธีพร้อมด้วยราชบัณฑิต และพราหมณ์เจิมพระโคและไถแล้ว จรดไถไถดะและไถแปรครบสามรอบแล้ว หว่านข้าวเปลือกพร้อมด้วยท่านเถ้าแก่ทั้งสิ้น ซึ่งสมมติว่าเป็นนางเทพีนั้น ครั้นไถกลบเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานปลดพระโคออกกินเลี้ยงของเสี่ยงทายเจ็ดสิ่งเช่นทุกปีมา พระโคกินข้าวโพดและถั่วแล้ว แห่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกลับ เป็นเสร็จการ

แจ้งความกระทรวงมหาดไทย
รวมเกาะสมุยและเกาะพงัน

ด้วยมีพระราชเสาวนีย์ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า เกาะสมุยและเกาะพงันทั้ง ๒ เกาะนี้เป็นเกาะใหญ่อยู่ใกล้กัน แต่เกาะสมุยอยู่ในเขตมณฑลนครศรีธรรมราช เกาะพงันอยู่ในเขตมณฑลชุมพร เป็นการลำบากแก่การบังคับบัญชา

และเปลืองพระราชทรัพย์ที่ต่างมณฑลต่างจะต้องจัดพนักงานแยกกันบังคับเกาะทั้ง ๒ ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมเกาะสมุยและเกาะพงันทั้ง ๒ เกาะนี้ ขึ้นต่อเมืองกาญจนดิฐ ซึ่งอยู่ใกล้กับเกาะนั้นและรวมเป็นอำเภอเดียวกัน อยู่ในมณฑลชุมพรสืบไป

แจ้งความมา ณ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

(เซ็น) **ดำรงราชานุภาพ**

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า ลักษณะปกครองท้องที่คือแบบแผนการที่จะจัดอำเภอกำนันรักษาการตามท้องที่ทั้งปวงนั้น เป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งในการปกครองบ้านเมือง เพราะเป็นต้นเค้าของการที่จะรักษาความปรกติเรียบร้อยในพื้นบ้านพื้นเมือง ตลอดจนการที่จะตรวจตรากิจสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร และที่จะรักษาอำนาจพระราชกำหนดกฎหมาย อนึ่ง ลักษณะปกครองท้องที่นี้ ก็ได้มีแบบแผนในพระราชกำหนดกฎหมาย และเป็นประเพณีมีสืบมาแต่โบราณ แต่อาศัยเหตุที่ราชการบ้านเมืองทุกวันนี้ได้เปลี่ยนแปลงมาในทางเจริญโดยลำดับ จำต้องแก้ไขลักษณะปกครองท้องที่ให้ทันกับความเจริญของบ้านเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราไว้เป็นพระราชบัญญัติสืบไปดังนี้ คือ

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยนามและการที่ใช้และรักษาพระราชบัญญัติ

นามพระราชบัญญัติ

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ ให้เรียกว่าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ใช้พระราชบัญญัติ

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ ให้ใช้ในหัวเมืองทั่วทุกมณฑลเทศาภิบาล

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้รักษาพระราชบัญญัติ

มาตรา ๓ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้รักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจที่จะตั้งกฎสำหรับพนักงาน

มาตรา ๔ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และข้าหลวงเทศาภิบาลเมื่อได้อนุมัติของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว มีอำนาจที่จะตั้งกฎข้อบังคับเจ้าพนักงาน ผู้กระทำการตามพระราชบัญญัตินี้ได้ตามสมควร เพื่อจะให้ปฏิบัติราชการในหน้าที่ตามพระราชบัญญัติให้เรียบร้อยและสะดวกดีขึ้น หรือเพื่อจะแก้ไขความขัดข้อง โดยเหตุที่ภูมิประเทศ หรือลักษณะการในท้องที่ต่างกันนั้น

กำหนดเขตที่

มาตรา ๕ ในการที่จะกำหนดเขตหมู่บ้านและตำบลทั้งปวง ในหัวเมืองใด ให้ผู้ว่าราชการเมืองนั้น เมื่อได้อนุมัติของข้าหลวงเทศาภิบาลแล้ว

มีอำนาจที่จะกำหนดได้ และการที่จะกำหนดเขตอำเภอนั้น ก็ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจที่จะกำหนดได้ เมื่อได้รับอนุมัติของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้วฉะนั้น

ยกเลิกกฎหมายเก่า

มาตรา ๖ บรรดาพระราชกำหนดกฎหมายแต่ก่อนบทใดข้อความขัดกับพระราชบัญญัตินี้ ให้ยกเลิกกฎหมายบทนั้น ตั้งแต่วันที่ได้ใช้พระราชบัญญัตินี้ไป

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยอธิบายศัพท์ที่ใช้ในพระราชบัญญัติ

อธิบายศัพท์

มาตรา ๗ ศัพท์ว่า บ้าน และ เจ้าบ้าน ซึ่งกล่าวในพระราชบัญญัติหมวดที่ ๓ มาตรา ๘ และมาตรา ๙ นั้น ให้พึงเข้าใจความอธิบายดังนี้ คือ

บ้าน ข้อ ๑ ศัพท์ว่าบ้านนั้น หมายความว่าเรือนหลังเดียวก็ตาม หลายหลังก็ตาม ซึ่งอยู่ในเขตที่มีเจ้าของที่เป็นอิสระส่วน ๑ นับในพระราชบัญญัตินี้ว่าบ้าน ๑ และแพหรือเรือชำซึ่งจอดประจำอยู่ที่ใด ถ้ามีเจ้าของครอบครองเป็นอิสระต่างหากหลัง ๑ ลำ ๑ หรือหมู่ ๑ ในเจ้าของคน ๑ นั้น ก็นับว่าบ้าน ๑ เหมือนกัน

เจ้าบ้าน ข้อ ๒ ศัพท์ว่าเจ้าบ้านนั้น หมายความว่าผู้เป็นเจ้าของบ้านเช่นว่ามาในข้อก่อน หรือถ้าเจ้าของบ้านไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่อื่น ผู้แทนตัวซึ่งครอบครองบ้านนั้น โดยอาศัยอยู่ก็ตาม หรือเช่าอยู่ก็ตาม ย่อมนับในพระราชบัญญัตินี้ว่า เป็นเจ้าบ้านเหมือนกัน

หมวดที่ ๓

ว่าด้วยลักษณะปกครองหมู่บ้าน

มาตรา ๙ – มาตรา ๒๑

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยลักษณะปกครองตำบล

มาตรา ๒๑ – มาตรา ๓๒

หมวดที่ ๕

ว่าด้วยลักษณะปกครองอำเภอและเมืองขึ้น

มาตรา ๓๓ – มาตรา ๕๖

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖
เป็นวันที่ ๑๐๔๑๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศขอบใจข้าราชการ

มีพระราชเสาวนีย์ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศแจ้งความแก่บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนให้ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้ทรงรับพระราชโทรเลขในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานมาแต่เมืองยินิวา ลง

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ดังนี้ว่า ได้ทรงรับพระราชหัตถเลขา ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ กราบบังคมทูลรายงานราชการในกรุงเทพ ฯ แล้วทรงยินดีและเป็นที่พอพระราชหฤทัย ที่ข้าราชการทั้งปวงได้รับราชการตามหน้าที่และได้ช่วยกันสนองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในราชการทั้งปวงนั้นโดยความอุตสาหะสามารถเต็มกำลังอย่างยิ่ง ทั้งนี้ทรงขอบใจแก่บรรดาข้าราชการทุกคนทั่วกัน

(เซ็นพระนาม) **ประวิตรวัฒโนดม**

ราชเลขานุการ *รับพระราชเสาวนีย์*

เสด็จออกแขกเมืองต่างประเทศ

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก เจ้าพนักงานกระทรวงว่าการต่างประเทศและกระทรวงวัง นำมิสเตอร์ยอชเครวิล ราชทูตอังกฤษ ๑ มิสเตอร์ ดับลยู เย อาเชอร์ กงสุลอังกฤษ ๑ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มิสเตอร์ยอชเครวิล ทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชสาสน์ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าพระราชินีกรุงอังกฤษ ตั้งให้มาเป็นราชทูตประจำกรุงสยาม สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงรับพระราชสาสน์ และมีพระราชปฏิสันถารโดยสมควรแก่ทางพระราชไมตรี แล้วมิสเตอร์ยอชเครวิล มิสเตอร์ ดับลยู เย อาเชอร์ ถวายคำนับกลับจากที่เฝ้า

แล้วเจ้าพนักงานนำมองสิเออร์ อา รันโชต์ อุปทูต และผู้ว่าการแทนกงสุล เยเนราลฝรั่งเศส ๑ มองสิเออร์ ซี ฮาดูวิน กงสุลฝรั่งเศส ๑ เผ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายอักษรสาสน์ ที่ประธานาธิบดีกรุงฝรั่งเศส ตอบพระราชสาสน์ ในการที่ถอนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์(๑) อัครราชทูตสยาม สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงรับอักษรสาสน์และมีพระราชดำรัสด้วยตามสมควรแก่ทางพระราชไมตรี แล้วมองสิเออร์ อา รันโชต์ มองสิเออร์ ซี ฮาดวิน ถวายคำนับกลับจากที่เผ้า สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จขึ้น

ในการนี้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งเต็มยศ มีทหารแถวที่หน้าศาลารัฐมนตรีสภาตามธรรมเนียม

บูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธบาท

แพนกสังฆการี

ด้วยกระทรวงธรรมการ ได้รับลิขิตของพระมงคลทิพมุนี(๒) พระครูพจนโกศล ผู้ดูการในบริเวณพระพุทธบาท ซึ่งได้จัดการในปีรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ นั้น มีรายงานโดยพิสดาร ได้ย่อรายงานได้ความดังนี้คือ เมื่อเดือนมกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

พระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศลพร้อมด้วยพระสงฆ์ พระครูฐานานุกรมอันดับและทายก ได้ขึ้นไปยังที่ว่าการพระพุทธบาท ถึงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ พระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศล

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ต้นสกุล วัฒนวงศ์

(๒) พระมงคลทิพมุนี (มา) ต่อมาเป็น พระพุฒาจารย์ วัดจักรวรรดิราชาวาส

ได้ให้อาราธนาพระสงฆ์ที่วัดพระพุทธบาท และเจ้าอธิการวัดอื่น ๆ รวม ๕ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ในพระมณฑปพระพุทธบาทและได้ถวายโคมลมนิเกอแขวนบูชาสำหรับในพระมณฑปรวม ๘ โคม ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๘ เวลาเช้าพระสงฆ์รับบิณฑบาตแล้วถวายไตรและบริขาร ครั้นถึงวันที่ ๙ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ได้เชิญพระเขี้ยวแก้วที่มณฑปพระพุทธบาทออกแห่มีพวกไทยลาวทองซูมาช่วยเป็นการแห่สมโภชต่าง ๆ ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง พระสงฆ์ ๔๔ รูป เจริญพระพุทธมนต์ เวลาค่ำมีดอกไม้เพลิงต่าง ๆ และโคมลอยจุดบูชา รุ่งขึ้นวันที่ ๑๐ เวลาเช้าพระสงฆ์รับบิณฑบาต และได้ถวายไทยธรรมเป็นฉลากแก่พระสงฆ์ ๔๔ รูปด้วย ครั้นวันที่ ๑๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ได้สรงน้ำผ่าพระพุทธบาท ถวายเครื่องสักการบูชา เทียนใหญ่สูงศอกคืบ ๕ เล่ม ธูป ๕ ดอก และดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ กับเดือนมีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ พระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศล ได้บริจาคยาบำบัดโรคต่าง ๆ อุดหนุนแก่ประชุมชนบรรดาที่ขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทตลอดเวลาการซ่อมแปลงสิ่งที่ชำรุด พระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศล ได้ให้ซ่อมขึ้นใหม่ คือราวเทียนรอบพระมณฑป ๑ กำแพงทักษิณ ชั้นบน ๑ ชั้นกลาง ๑ ชั้นล่าง ๑ บันไดทักษิณด้านตะวันออกสามบันได ด้านเหนือ ๑ ด้านใต้ ๑ ด้านตะวันตก ๑ รวม ๖ บันได แห่ง ๑ ที่ซุ้มเจดีย์ทักษิณชั้นกลางด้านตะวันตก ๑ ที่บันไดนาคตรงประตูยักษ์ขึ้นไป ๑ บันไดนาคตรงประตูเสด็จพระราชดำเนิน ที่กุฎีข้างประตูยักษ์ ๑ หลัง ๓ ห้อง ๑ ที่ศาลาข้างประตูเสด็จพระราชดำเนิน ๒ หลัง แห่ง ๑ ที่กุฎีฤาษีสัจพันธ์ ๑ ที่วิหารเล็กไว้พระพุทธรูปด้านเหนือ ๑ ที่หอระฆังหน้ากุฎีฤาษีสัจพันธ์ ๑ ที่ศาลาท้ายพิกุล ๑ หลัง ๑๕ ห้อง รวมส่วนซ่อมแปลง ๑๒ แห่งเท่านี้ ส่วนที่ได้สร้างขึ้นใหม่ คือกำแพงชั้นนอกข้างวิหารราย ๑ หอระฆังข้างบันไดนาค

ทางประตูยักษ์ ๑ หอระฆังที่หน้าบันไดนาคทางประตูเสด็จพระราชดำเนินศาลา ที่ต้นทางไปบ่อโพง ๑ หลังสามห้อง ศาลาแถวเคียงพระราชวังด้านเหนือ ๑ หลังยี่สิบห้อง กุฏีที่คณะหน้าพระราชวังข้าม ๒ หลัง ศาลาตรงประตูเสด็จข้าม หลังทิมแถวฝั่งเหนือ ๑๐ หลัง ๑ ห้อง รวมสิ่งของที่สร้างใหม่ ๗ แห่ง ทั้งพระครูวิญญานุวัติคุณ วัดกษัตราธิราชกรุงเก่า ก็ขึ้นไปช่วยและชักชวนทายกให้สร้างกุฏีขึ้นใหม่อีก ๓ หลัง และพระครูพุทธบาลวัดพระพุทธบาทก็ได้ซ่อมกุฏีขึ้นอีก ๑ หลัง และที่ตำบลสระ ๓ เส้นนั้น พระครูมงคลวิจารณ์ได้ชักชวนทายกขุดตอน ๑ และสระที่เรียกว่าอ่างแก้วนั้น พระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศลได้ให้แผ้วถากและให้โบกปูนพื้นล่างไว้บ้างแล้ว จะต้องลงทุนทรัพย์ประมาณ ๑๐๐ ชั่งเศษ พอจะสำเร็จได้ และจะทำไปคราวละเล็กละน้อยกว่าจะสำเร็จตลอดไป และพระมงคลทิพมุนี พระครูพจนโกศล ได้ให้ไวยาวัจกรทำใบประกาศบอกบุญแก่มหาชนทั่วไป ส่วนที่ได้ซ่อมและสร้างใหม่ในรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ได้จำหน่ายพระราชทรัพย์ที่ทรงบริจาค ๑,๖๐๐ บาท ทั้งทรัพย์ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ และราษฎร ที่ช่วยอุดหนุน รวมเป็นเงินที่จำหน่ายไปแล้ว ๔,๑๕๐ บาท อนึ่งในรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ นั้น เงินที่ได้รับจากท่านผู้มีศรัทธาช่วยในการพระพุทธบาทนั้น คือ

ของหลวงพระราชทาน ๑,๖๐๐ บาท พระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ ข้าราชการและราษฎรบางท่านอีก ๔,๑๑๖ บาท ส่วนเงินย่อยที่ไม่มีใบรับอีก ๔๐๐ บาท ส่วนเงินที่ได้ที่พระพุทธบาท เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเดือนธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นเงิน ๑๐๕ บาท ๔๑ อัฐ ส่วนค่ากัลปนาสงฆ์ที่เก็บได้อีก ๑๓๒ บาท รวมทั้งสิ้นที่ได้รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นเงิน ๖๓๕ บาท ๔๐ อัฐ เท่านี้ รวมพระนาม และนามท่านผู้บริจาคทรัพย์ ๑,๘๑๓ พระนาม และนาม

ขอท่านทั้งหลายบรรดาที่มีเจตนาเป็นกุศลเมื่อได้ทรงทราบ และทราบส่วนพุทธบูชาที่ได้กล่าวมานี้ จงอนุโมทนาโดยกุศลจริยานุวัตร

โดยบัญชาท่านเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
วันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

(เซ็น) **หลวงไพศาลศิลปสาตร**(๑)

เสด็จออกแขกเมืองต่างประเทศ

วันที่ ๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมง สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก เจ้าพนักงานกระทรวงว่าการต่างประเทศและกระทรวงวัง นำมิสเตอร์มันยิโรอินะงากี เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชสาสน์ซึ่งพระเจ้ากรุงญี่ปุ่นตั้งให้มาเป็นราชทูตประจำกรุงสยาม สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงรับพระราชสาสน์และมีพระราชปฏิสันถารโดยสมควรแก่ทางพระราชไมตรี แล้วมิสเตอร์มันยิโรอินะงากิ ถวายคำนับกลับจากที่เฝ้า

แล้วเจ้าพนักงาน นำมิสเตอร์วอนฮาตแมน อปทูตเยอรมัน เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายอักษรสาสน์ของผู้สำเร็จราชการ เมืองเมกเล็มเบิกชะเวริน ในการที่ฮิสรอแยลไฮเนส แกรนดิวยุคเฟรเดริกฟรันถึงแก่พิราลัย และฮิสไฮเนสดิวยุคโยฮันเอาเดรด ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่อไป สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงรับอักษรสาสน์ และมีพระราชปฏิสันถารโดยสมควรแก่ทางพระราชไมตรี แล้วมิสเตอร์วอนฮาตแมนถวายคำนับกลับจากที่เฝ้า เวลาจวนย่ำค่ำเสด็จขึ้น

---

(๑) หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต่อมาเป็น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ในการนี้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งเต็มยศ มีทหารแถวที่หน้าศาลารัฐมนตรีสภาตามธรรมเนียม

ประกาศลักษณะปกครองท้องที่ สำหรับหัวเมืองมณฑลกรุงเทพ ฯ

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า

ลักษณะการปกครองท้องที่ แบบแผนที่จัดอำเภอ กำนัน รักษาการตามท้องที่ทั้งปวงนั้น ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ มีข้อความแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัตินั้นแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เขตแขวงกรุงเทพพระมหานครส่วนอำเภอชั้นนอกและหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพพระมหานคร ควรจัดการปกครองท้องที่ เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันกับหัวเมืองทุกมณฑลเทศาภิบาล

เพราะฉะนั้น ให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ในเขตแขวงกรุงเทพพระมหานครส่วนอำเภอชั้นนอกและหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพพระมหานครนั้นด้วย ให้เสนาบดีกระทรวงนครบาลมีหน้าที่รักษาการในพระราชบัญญัติ ตามซึ่งกำหนดไว้ในหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้นจงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศตั้งศาลมณฑลกรุงเก่า รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ในที่ประชุมสั่งว่า ด้วยข้าหลวงพิเศษจัดศาลยุติธรรมตามหัวเมือง กราบบังคมทูล ฯ ว่าการศาลยุติธรรมในมณฑลกรุงเก่า ข้าหลวงพิเศษ ได้จัดการมาโดยลำดับจนบัดนี้เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าสมควรจะตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าขึ้นได้ ตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระราชานุญาต ให้ตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าขึ้นที่พระราชวังจันทรเกษมเมืองกรุงเก่า และให้ศาลมณฑลกรุงเก่านี้ มีอำนาจเต็มตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง จงทุกประการ

แต่การที่คู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑล ตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระธรรมนูญศาลหัวเมืองนั้นในส่วนศาลมณฑลกรุงเก่านี้ เพราะเหตุที่ข้าหลวงพิเศษ ยังกำลังจัดการอยู่ในหัวเมืองมณฑลนั้น และเพราะเหตุศาลมณฑลพึ่งแรกตั้งใหม่ อยู่ในความตรวจตราของข้าหลวงพิเศษ ถ้าคู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่าให้อุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศษแทนศาลอุทธรณ์ ในสนามสถิตยุติธรรมในกรุงเทพ ฯ ไปกว่าจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศแก้ไขต่อไปประการใด

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๓๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศทรงขอบใจ ผู้ช่วยดับเพลิงไหม้โรงกษาปณ์เก่า

มีพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ

ผู้ใหญ่ผู้น้อย นายไพร่พลทหารบกทหารเรือ และพลตระเวนชาววังให้ทราบทั่วกัน ด้วยได้ทรงมีพระราชโทรเลขไปกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบข่าวเพลิงไหม้โรงกษาปณ์เก่า และการที่ได้ช่วยกันดับโดยแข็งแรง เพลิงจึ่งมิได้ไหม้ลุกลามต่อไปได้นั้น

บัดนี้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้ทรงรับพระราชทานพระราชโทรเลขในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้ขอบพระทัย พระบรมวงศานุวงศ์ และขอบใจข้าราชการทหารพลตระเวนชาววังทั้งปวง บรรดาที่ได้ช่วยกันดับเพลิงในครั้งนี้ จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการให้ทราบทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๔๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

(ลงพระนาม) **ประวิตรวัฒโนดม**

ราชเลขานุการรับพระราชเสาวนีย์

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพิกัดภาษีภายในรัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระ-ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าสั่งว่าได้ตราพระราชบัญญัติพิกัดภาษีภายในรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ไว้ เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ เป็นวันที่ ๘๘๗๗ ในรัชกาลปัจจุบันนั้น ภาษีผงซึ่งมีความในมาตรา ๕๔ ให้เรียกภาษีจากเจ้าของ ผู้ขายหรือพาล่วง

ด่านตั้งเก็บภาษี เป็นพิกัดตามราคาร้อยละเจ็ด และภาษีไหมซึ่งมีความในมาตรา ๗๑ ว่าไหมจีนเข็ดซึ่งยังมิได้ฟอก ไหมเขมร ไหมญวน และไหมลาวให้เรียกภาษีจากเจ้าของ ผู้ขายหรือพาล่วงด่านภาษี เป็นพิกัดตามราคาร้อยละเก้านั้น พิกัดเก็บภาษีสองอย่างนี้ ยังคลาดเคลื่อนอยู่กับพิกัดท้องตราเดิมตั้งแต่สิบไปให้แก้พิกัดเก็บภาษีขผง มาตรา ๕๔ ซึ่งมีคำว่าให้เก็บภาษีเป็นราคาร้อยละเจ็ดนั้นเสียคงเป็นให้เก็บภาษีขผง สิบห้าชักหนึ่ง ภาษีไหมต่าง ๆ ตามมาตรา ๗๑ ซึ่งมีคำว่า ให้เก็บภาษีตามราคาร้อยละเก้านั้นเสีย คงเป็นให้เก็บภาษีไหมต่าง ๆ แต่สิบสองชักหนึ่ง

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพิกัดภาษีภายในรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ตราไว้แต่วันที่ ๑๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๓๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศพระราชทานนามถนน
(ถนนสุริวงศ์ และ ถนนเดโช)

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม ราชเลขานการรับพระราชเสาวนีย์ใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ตลับภรรยาพระยาสีหราชเดโชไชย ทำหนังสือกราบบังคมทูลว่าพระยาสีหราชเดโชไชย ได้ซื้อที่ตัดถนนไว้สองสาย สายหนึ่งแยกจากถนนเจริญกรุงตรงไป มีสะพานข้ามคลองวัวลำพองตกหัวลำโพง มีสะพานข้ามตรงถนนสระปทุมวัน อีกสายหนึ่งแยกจากถนนนั้นไปทางตะวันออก มีสะพานข้ามคลองขุดถนนสีลม ได้ก่ออิฐปูพื้นไว้แล้ว ยังค้างบ้างเล็กน้อย เมื่อใกล้พระยาสีหราชเดโชไชยจะไปตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปนั้น

ได้สั่งตลับไว้ว่า ถ้ามีสมัยอันควร ขอให้ตลับกราบบังคมทูลขอพระราชทานนามถนน และขอพระราชทานให้มีเจ้าพนักงานรักษา และซ่อมแซมให้สะอาดต่อไป ตลับจึงได้นำความกราบบังคมทูล ตามที่พระยาสีหราชเดโชไชยสั่งไว้นั้น บัดนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานรับถนนสองสายนี้ไว้เป็นถนนหลวงสำหรับพระนคร เพื่อเจ้าพนักงานจะได้จัดการรักษา และซ่อมแซมเหมือนถนนหลวงทั้งปวงต่อไป

อนึ่ง ถนนสายที่แยกจากถนนเจริญกรุงไปถึงหัวลำโพงตรงถนนสระปทุมวันนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามว่า "ถนนสุริวงศ์" ถนนสายที่แยกถนนนี้ไปทางตะวันออกไปถึงถนนสีลมนั้น พระราชทานนามว่า "ถนนเดโช"

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ประกาศแก้พระธรรมนูญศาลหัวเมือง

มีพระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ในที่ประชุมสั่งว่า ในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ในมาตรา ๗ ซึ่งกล่าวด้วยศาลเมืองมีความว่า "ศาลเมืองต้องมีผู้พิพากษาคณะ ๑ คืออธิบดีผู้พิพากษาศาลเมืองกับผู้พิพากษาอื่นรวมกันไม่ต่ำกว่า ๓ นาย จึงเป็นคณะและพิจารณาพิพากษาคดีได้เต็มอำนาจศาลเมือง" ดังนี้ และในมาตรา ๑๖ มีความว่า "ศาลแขวงมีอำนาจที่จะพิจารณาและพิพากษาคดีเพียงเท่าอำนาจในตำแหน่งของผู้พิพากษา" ดังนี้ และในมาตรา ๑๗ ข้อ ๒ ว่าด้วยอำนาจศาลเมืองนั้น

ที่จะพิพากษาอาญาจำยังหาได้มีกำหนดไม่ บัดนี้ได้ทรงพิเคราะห์ตามรายงานและเนื้อเห็นของข้าหลวงพิเศษ จัดศาลยุติธรรมตามหัวเมือง ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะแก้ไขความในพระธรรมนูญศาลหัวเมืองทั้ง ๒ มาตราที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขความในมาตรา ๗ เป็นดังนี้ว่า

"มาตรา ๗ ศาลมณฑลต้องมีผู้พิพากษาประจำตำแหน่งคณะ ๑ คือ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล กับผู้พิพากษาอื่นรวมกันทั้งสิ้นไม่ต่ำกว่า ๓ นาย จึงจะเป็นองค์คณะที่จะพิจารณาและพิพากษาคดีได้เต็มอำนาจศาล ศาลเมืองนั้นต้องมีผู้พิพากษานั่งพร้อมกันไม่น้อยกว่า ๒ นาย จึงจะพิพากษาคดีได้เต็มอำนาจศาล แต่ศาลแขวงนั้นมีตำแหน่งผู้พิพากษาแต่ศาลละนาย" ดังนี้ และความในมาตรา ๑๖ นั้น ให้แก้เป็นดังนี้ว่า "มาตรา ๑๖ ศาลแขวงนั้นต่างกันเป็น ๒ ชั้น คือ ศาลแขวงชั้นที่ ๑ ให้มีอำนาจที่จะพิพากษาคดีได้ดังนี้ คือ

สถานที่ ๑ คดีที่กำหนดทรัพย์ไม่เกิน ๑,๐๐๐ บาท

สถานที่ ๒ คดีที่กำหนดอาญาจำไม่เกิน ๓ ปี ศาลแขวงชั้นที่ ๒ ให้มีอำนาจที่จะพิพากษาคดีเพียงเท่าอำนาจในตำแหน่งของผู้พิพากษานั้น" ดังนี้ และความในมาตรา ๑๗ ข้อ ๒ ประการ ๒ นั้น ให้แก้เป็นดังนี้ว่า ประการ ๒ ความมีโทษหลวง โดยกำหนดโทษเหล่านี้ คือ

สถาน ๑ จำไม่เกิน ๑๐ ปี

สถาน ๒ เฆี่ยน

สถาน ๓ ปรับไหมไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท" ดังนี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๑ เดือนมิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๕๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช

วันที่ ๓๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ท้องพระโรงกลาง เจ้าพนักงานประโคมดุริยดนตรี กรมทหารบกที่ยืนแถวอยู่ที่หน้าศาลารัฐมนตรีสภา ทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำ หวันกาเด ๑ หวันยุโส ๑ หวันหมุดตาบา ๑ หวันหญ้าบัต ๑ รวม ๔ นาย ซึ่งพระยาพิพิธภักดีศรีสุลต่านมหมัดรัตนานุชิต สิทธิสุนทรบวรวิวังษา พระยากลันตัน แต่งให้นำต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้า ฯ ถวาย กับเครื่องราชบรรณาการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล และเครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำรัสด้วยตามสมควร แล้วเสด็จขึ้น

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๖ ศอก ๕ นิ้ว มีกิ่ง ๘ ชั้น ๙ ชั้นทั้งยอด ฐานกำภูหุ้มทองคำชั้นที่ ๑ มีใบ ๑๗๖ ใบ ดอก ๙๖ ดอก ชั้นที่ ๒ มีใบ ๒๑๖ ใบ ดอก ๑๓๒ ดอก ชั้นที่ ๓ มีใบ ๑๘๐ ใบ ดอก ๑๐๘ ดอก ชั้นที่ ๔ มีใบ ๑๒๐ ใบ ดอก ๘๔ ดอก ชั้นที่ ๕ มีใบ ๙๖ ใบ ดอก ๗๒ ดอก ชั้นที่ ๖ มี ใบ ๘๘ ใบ ดอก ๗๒ ดอก ชั้นที่ ๗ มีใบ ๕๖ ใบ ดอก ๓๖ ดอก ชั้นที่ ๘ มีใบ ๔๘ ใบ ดอก ๓๖ ดอก กาบรับกิ่ง ๘ กาบ ดอกยอด ๓ ดอก มีนก ๘ นก งู ๔ งู ต้นไม้เงินต้นหนึ่งสูงใหญ่กิ่งกาบดอกใบเหมือนต้นไม้ทองเครื่องราชบรรณาการหอกปลอกทองคำ ๑๐ คู่ แหวนดอกมะพร้าวทองคำ ๒๐ วง ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๔๐ พับ เครื่อง

ราชบรรณาการ ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ทองคำทรายหนัก ๑๐ ตำลึง แขก แหวนดอกมะพร้าว ๑๐ วง ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ เครื่องราช-บรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทองคำทรายหนัก ๖ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ

ประกาศกระทรวงธรรมการ
เรื่อง ประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรม

ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ รับพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าเปรียญเอก โท ตรี จัตวา ซึ่งได้รับพระราชทานนิตยภัตและไม่ได้รับพระราชทานนิตยภัต เลื่อนเป็นพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม สึกจากภิกษุ และถึงแก่มรณภาพไปโดยมาก จึงทรงพระราชศรัทธาศาสนูปถัมภกยกย่องพระพุทธศาสนาให้ถาวรสืบไปภายหน้า และตามพระราชประเพณี จะโปรดเกล้า ฯ ให้เชิญเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมกันประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรม พระสงฆ์สามเณรแปลพระไตรปิฎก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รัตนโกสินทร ๑๑๖ นั้น ให้เจ้าคณะธรรมยุติกาคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ และคณะรามัญ มีหมายถึงวัดเดิมวัดขึ้นในกรุงหัวเมือง ให้พระสงฆ์สามเณรเล่าบ่นศึกษาพระปริยัติธรรม ต่อครูอาจารย์ไว้ให้ชำนิชำนาญ จะได้เข้าแปลในสนามที่ประชุมพระราชาคณะ ให้พระราชาคณะพระครูฐานานุกรมเจ้าอาวาส ทำบัญชีพระสงฆ์สามเณรที่จะเข้าแปลพระปริยัติ

ธรรม มีชื่อตัว นามฉายา พรรษา อายุ ชื่อครูอาจารย์ และวัด ยื่นยังเจ้าคณะ ให้เจ้าคณะรวมบัญชีพระสงฆ์สามเณรที่จะเข้าแปล ส่งยังกระทรวงธรรมการ ภายในเดือนพฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นี้ จะได้นำบัญชีพระสงฆ์สามเณรขึ้นกราบบังคมทูล พระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แต่กำหนดวันเดือนจะแปลเมื่อไรแน่ จะหมายบอกให้ทราบต่อครั้งหลัง

ให้เจ้าคณะหมายไปยังวัดเดิมวัดขึ้นอย่าให้ขาดได้โดยเร็วตามรับสั่ง

หมายมา ณ วันที่ ๗ ที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๑

(เซ็น) **ภาสกรวงศ์**

ผู้รับพระราชเสาวนีย์

ประกาศ ตั้งศาลเมืองเมืองสระบุรี

มีพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่เมืองสระบุรี ควรจะจัดการตั้งศาลเมืองขึ้น ตามพระธรรมนูญศาลหัวเมืองได้จึงได้มีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งศาลเมืองขึ้น ที่เมืองสระบุรี และให้มีอำนาจตลอดเขตเมืองสระบุรี และเมืองขึ้นเต็มตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ทุกประการ และศาลเมืองสระบุรีนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้นายเอม เนติบัณฑิต กับหลวงอินอาญา เป็นผู้พิพากษาต่อไป

ประกาศมา วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๖๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

รายวันประชุมรัฐมนตรีปรึกษาราชการ

ตั้งแต่วันที่ ๙ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ มาจนวันที่ ๑ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นั้น รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังรวม ๑๐ รายวัน มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชบัญญัติพิจารณาความแพ่ง อาญาสำหรับศาลต่างประเทศในหัวเมือง รัฐมนตรีสภาปรึกษาตรวจแก้ทุกมาตราตลอดครั้งที่ ๑ แล้ว

๒. พระราชบัญญัติไปรษณีย์ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้พิมพ์แจกรัฐมนตรี เพื่อจะได้ปรึกษาในสภาต่อไปตามระเบียบวาระ

๓. พระราชบัญญัติว่าด้วยการขายฝากและจำนำที่ดิน รัฐมนตรีสภาปรึกษาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ตลอดแล้ว

๔. พระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าขาย รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้ตั้งกรรมการตรวจเรียงร่างพระราชบัญญัติ

๕. รัฐมนตรีมีคำขอถอนพระราชบัญญัติที่ดินออกจากระเบียบวาระ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้ถอนออกตามคำขอของรัฐมนตรี

๖. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์[๑] รัฐมนตรี แทนผู้เป็นประธานกรรมการตรวจชำระบทพระอัยการของเก่า มีคำขอคืนหน้าที่ผู้เป็นประธานถวายสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช รัฐมนตรีตามเดิม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้นได้ทรงรับหน้าที่ผู้เป็นประธานในกรรมการนั้นต่อไป ตั้งแต่วันที่ ๑๖ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ แล้ว

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ต้นสกุล เกษมสันต์

๗. รัฐมนตรี มีคำขอถอนพระราชบัญญัติ พิกัดกำหนดพระราชอาญาจำออกจากระเบียบวาระ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้ถอนออกตามคำขอนั้น

๘. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรีวงศ์ รัฐมนตรีผู้เป็นประธานกรรมการตรวจร่างพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง นำรายงานและรายกฎหมาย ที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง เสนอต่อรัฐมนตรีสภา ๆ ปรึกษาให้พิมพ์แจกรัฐมนตรี เพื่อจะได้ปรึกษาในสภาต่อไปตามระเบียบวาระ

(เซ็น) **พระยาศรีสุนทรโวหาร**

สภาเลขานุการ

พระราชกำหนดแก้ความในพระราชบัญญัติกรมกษาปณ์สิทธิการ

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า พระราชบัญญัติกรมกษาปณ์สิทธิการ อันได้ตราไว้เมื่อ ณ วันที่ ๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ ในมาตรา ๘ แห่งหมวดที่ ๒ อันได้บังคับไว้ให้เรียกค่าเผาเงิน แต่ผู้นำเงินมาขอแลก และนำเงินมาส่งนั้น แต่นี้ต่อไปเมื่อหน้าอย่าให้เรียกค่าธรรมเนียมเผา แต่เงินที่ผู้นำมาขอแลก ให้คงเรียกค่าธรรมเนียมเผาตามพระราชบัญญัติ แต่จำเพาะเงินที่ผู้นำมาส่งเท่านั้น

พระราชกำหนดให้ไว้ ณ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๔๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๘ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง สภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ:-

๑. อ่านพระราชหัตถเลขา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาแก้ไขพระราชบัญญัติว่าด้วยการทำสัญญาบิ่บลิกและไปรเวต พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ รัฐมนตรี รับเรียงร่างมาเสนอรัฐมนตรีสภา

๒. อ่านพระราชหัตถเลขา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาพระราชบัญญัติว่าด้วยคนพาลสามจำพวก รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้งดไว้ปรึกษาคราวประชุมหน้า

๓. อ่านพระราชหัตถเลขา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาพระราชบัญญัติอัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้พิมพ์ร่างแจกรัฐมนตรี เพื่อจะได้ปรึกษาในสภาต่อไปตามระเบียบวาระ

๔. รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาได้ปรึกษาในลักษณะพระธรรมนูญ ลักษณะวิวาท ลักษณะรับฟัง ลักษณะกู้หนี้ ลักษณะมรดก และลักษณะตระลาการ

กับวันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง สภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ

(๑) พระราชบัญญัติว่าด้วยคนพาลสามจำพวก รัฐมนตรีสภาของดไว้ตริตรองอีกครั้งหนึ่งก่อน

(๒) รัฐมนตรีมีคำขอถอนการตรวจชำระบทพระอัยการของเก่าออกจากระเบียบวาระ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้ถอนออกตามคำขอนั้น

(๓) รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาปรึกษาในลักษณะตระลาการตลอดแล้ว

(เซ็น) **พระยาศรีสุนทรโวหาร**

สภาเลขานุการ

ประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องกำหนดผูกปี่จีน จำนวนปีรัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ขอประกาศแก่บรรดาจีนทั้งหลาย ซึ่งเข้ามาตั้งทำมาหากิน พึ่งพระบรมโพธิสมภาร อยู่ในจังหวัดมณฑลกรุงเทพพระมหานคร ให้

ในรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นี้ ถึงกำหนดผูกปี่ จีนบรรดาซึ่งไม่มีทะเบียนหมายหมู่ขึ้นกรมพระสุรัสวดี อันได้มีธรรมเนียมประเพณี สามปีผูกปี่ครั้งหนึ่ง เฉลี่ยเก็บเงินมาจ่ายราชการบำรุงรักษาพระราชอาณาจักรสยาม เพื่อความสุขสำราญของอาณาประชากรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ได้ประกอบการทำมาหากินค้าขายเป็นสุขสืบไปนั้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ออกสารตราพระสุริยมณฑล กำหนดการผูกปี่จีนตาม

ประเพณี และส่วนในมณฑลกรุงเทพพระมหานครนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานในกระทรวงนครบาล จัดการผูกปี้จีนเฉลี่ยเก็บเงินตามแบบประเพณีอย่างแต่ก่อน กำหนดวันซึ่งจะลงมือผูกปี้ตั้งแต่วันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นต้นไป เมื่อถึงวันสิ้นเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖ จีนทั้งหลายไม่มาผูกปี้ให้สิ้นเชิงโดยดี เจ้าพนักงานจะตรวจจับจีนที่ไม่มาผูกปี้ในเดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖ ต่อไป

กำหนดการผูกปี้ และพิกัดการเฉลี่ยเงินกับค่าแรงทำการนั้นดังนี้

๑. จีนผู้ดี จะขออนุญาตไม่ผูกปี้ข้อมือ รับแต่ตัวสำคัญสำหรับตัว ต้องเสียค่าแรงเงิน ๖ บาท ค่าธรรมเนียม ๓๒ อัฐ รวมเงิน ๖ บาท ๓๒ อัฐ

๒. จีนสามัญ ผูกปี้ข้อมือกับรับตั๋วใบเสร็จเครื่องหมายสำหรับตัว เสียค่าแรงเงิน ๔ บาท ค่าธรรมเนียมเงิน ๒๔ อัฐ รวมเงิน ๔ บาท ๒๔ อัฐ

๓. จีนที่หลบหลีกไม่มาผูกปี้ เจ้าพนักงานต้องจับให้ผูกปี้ ต้องเสียค่าธรรมเนียมต้องจับเงินขึ้นอีก ๑ บาทด้วย

๔. จีนเถ้าแก่หัวหน้า ควบคุมจีนทำการอย่างมาก ตั้งแต่ ๔๐ คนขึ้นไป ถ้าได้ยื่นบัญชี นำหมู่จีนที่ควบคุมมาผูกปี้ส่งเงินเสร็จสิ้นเชิง เรียบร้อยโดยไม่ยากแก่เจ้าพนักงาน ให้หักยกเงินค่าแรงพระราชทานเป็นรางวัลแก่จีนเถ้าแก่หัวหน้า ๑๐๐ ละ ๕ คน

๕. จีนคนใดใช้ตั๋วปลอมก็ดี หรือปี้ปลอมก็ดี แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อปรารถนาจะฉ้อ พิจารณาได้ความจริง ให้ปรับเป็นพินัยหลวง คนหนึ่งเงิน ๔๐ บาท นอกจากค่าแรง และค่าธรรมเนียมผูกปี้แล้ว ให้ผูกปี้เรียกค่าแรง และค่าธรรมเนียมต่อไป

๖. จีนคนใดไม่ใช้เงินเฉลี่ยทำการ จะยอมใช้แรงทำการก็ได้ แต่เจ้าพนักงานจะต้องคุมขังไว้ ให้ทำการกำหนดเดือนหนึ่งแล้ว จึงผูกปี้ให้ตั๋วใบเสร็จเครื่องหมายสำหรับต่อไป

๗. ถ้าจีนใดที่ได้สักหมายหมู่เป็นเลกสมกำลังทาส ขึ้นอยู่ในกรมใดหมู่ใด ซึ่งได้เกณฑ์ราชการอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว ไม่ต้องผูกปี้ให้เสียเงินเป็น ๒ ชั้น

กำหนดเจ้าพนักงานและตำบลที่ผูกปี้ในกรุงเทพฯ

เจ้าพนักงานผู้จัดการผูกปี้จีน มิสเตอร์ เอ. เย. เอยาร์ดิน เจ้ากรมกองตระเวนในกรุงเทพฯ ชั้นใน ๑ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง[๑] เจ้ากรมกองตระเวนขวา และกองตระเวนกรุงเทพฯ ชั้นนอก ๑ พระเทพผลู เจ้ากรมกองตระเวนซ้าย ๑ รวมทั้ง ๓ นายนี้เป็นเจ้าพนักงานกองบังคับการทั่วไป หลวงนรพิรคพฤฒิกรสารวัดใหญ่ กรมกองตระเวน พนักงานบัญชีกลางนาย ๑ เจ้าพนักงานกระทรวงยุติธรรม ผู้แนะนำกฎหมายนาย ๑ กับสารวัดใหญ่ สารวัดแขวง เจ้าพนักงานกองตระเวน ตามตำบลที่กำหนดผูกปี้

และตำบลที่ตั้งผูกปี้จีนนั้น ๑๒ ตำบล คือ (๑) ที่ศาลาว่าการกระทรวงนครบาล เป็นตำบลที่เจ้าพนักงานกองบังคับการทั่วไป (๒) โรงพักกองตระเวนตำบลท่าเตียน (๓) โรงพักกองตระเวนตำบลประตูสำราญราษฎร์ (๔) โรงพักกองตระเวนตำบลสำเพ็ง (๕) โรงพักกองตระเวนตำบลสามแยก ถนนเจริญกรุง (๖) โรงพักกองตระเวนตำบลบางรัก (๗) โรงพักกองตระเวนตำบลบางขวาง (๘) โรงพักกองตระเวนตำบลวัดอมรินทร (๙) โรงพักกองตระเวนตำบลบางยี่เรือ (๑๐) โรงพัก

---

(๑) พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (ลบ สุทัศน์ ณ อยุธยา) ต่อมาเป็น พระยาอภัยราชา

กองตระเวนตำบลคลองภาษีเจริญ (๑๑) โรงพักกองตระเวนตำบลวัดทองนพคุณ (๑๒) โรงพักกองตระเวนตำบลบางกะบี

เมืองปทุมธานี

หลวงอนุมัติมนูกิจข้าหลวง กับผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเป็นเจ้าพนักงาน ตำบลที่ผูกบัญชีนั้นสองตำบล คือ (๑) ที่เมืองปทุมธานี เป็นตำบลที่เจ้าพนักงานบังคับการทั่วไป (๒) ตำบลบ้านกะแชง

เมืองนนทบุรี

หลวงนรารักษพลขันธ์ข้าหลวง กับผู้รักษาเมืองและกรมการเป็นเจ้าพนักงาน ตำบลที่ผูกบัญชีนั้นสามตำบล คือ (๑) ที่เมืองนนทบุรี เป็นตำบลที่เจ้าพนักงานบังคับการทั่วไป (๒) ตำบลบางโคเวียง (๓) ตำบลปากเตร็จ

เมืองนครเขื่อนขันธ์

พระอนันต์นารักษ์[๑]ข้าหลวง กับผู้รักษาเมืองและกรมการเป็นเจ้าพนักงาน ตำบลที่ผูกบัญชีนั้น ๒ ตำบล คือ (๑) ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ เป็นตำบลที่เจ้าพนักงานบังคับการทั่วไป (๒) ตำบลคลองประเวศบุรีรมย์

เมืองสมุทรปราการ

พระอนันต์นารักษ์ข้าหลวง กับผู้รักษาเมืองและกรมการเป็นเจ้าพนักงาน ตำบลที่ผูกบัญชีนั้น ๓ ตำบล คือ (๑) ที่เมืองสมุทรปราการ เป็น

---

(๑) พระอนันต์นารักษ์ (ภัศดา บุรณศิริ) ต่อมาเป็น พระยาเพ็ชรชฎา

ตำบลที่เจ้าพนักงานบังคับการทั่วไป (๒) ตำบลคลองสำโรง (๓) ตำบลคลองบางเหี้ย

อนึ่ง ให้เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ในตำบลที่บังคับการทั่วไปทุกตำบล เมื่อได้พร้อมกันกับเจ้าพนักงานหน้าที่ยุติธรรมแล้ว มีอำนาจจะไต่สวนตัดสินคดีในเหตุอันเกี่ยวข้องแก่การผูกปีนั้นได้ตลอดไปด้วย

ให้จีนทั้งหลายไปส่งเงินเฉลี่ยผูกปียังเจ้าพนักงาน ซึ่งตั้งอยู่ในตำบลที่กล่าวแล้ว ในเขตกำหนดวันตามธรรมเนียมประเพณีแต่ก่อน อย่าให้ต้องจับกุมให้เป็นที่ลำบากต่อไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ตรงกับวันที่ ๑๐๔๙๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๑๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาได้ปรึกษาในลักษณะอุทธรณ์ ประกาศจุลศักราช ๑๑๕๒ และในกฎ ๓๖ ข้อ

กับเมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ คือ

๑. อ่านพระราชหัตถเลขา ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รัฐมนตรีสภาปรึกษาพระราชบัญญัติ ว่าด้วยตั๋วจำนำ รัฐมนตรีสภาปรึกษาให้งดไว้ปรึกษาคราวประชุมหน้า

๒. รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาได้ปรึกษาในพระราชบัญญัติจุลศักราช ๑๑๕๐ พระราชบัญญัติจุลศักราช ๑๑๕๔ และพระราชบัญญัติจุลศักราช ๑๑๖๑

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานุการ

ประกาศจัดการป้องกันกาฬโรคเพิ่มเติม

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสาเรจราชการแผนดินต่างพระองค์ ดารสเหนือเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกัน

ด้วยทรงพระราชดำริว่า ไข้กาฬโรค ซึ่งได้เกิดขึ้นในเมืองซัวเถานั้น บัดนี้ก็ไม่มีในเมืองนั้นต่อไปแล้ว แต่ได้แพร่หลายเลยลามไป มีขึ้นที่เกาะฟอโมซาหรือไต้หวัน เพราะฉะนั้นควรจะต้องเปลี่ยนแปลงประกาศอันว่าด้วยเรื่องกาฬโรค ซึ่งได้ออกแล้วเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นั้น เพื่อจะเกียดกันมิให้โรคเช่นนี้แพร่หลายลามมาถึงพระราชอาณาจักรนี้ได้

หมวดที่ ๑

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันในที่นี้ว่า ในเวลาข้อความในประกาศนี้ยังไม่ยกเลิกถอนตราบใด ให้เป็นไปตามข้อต่อไปนี้

ข้อ ๑. จีนผู้อพยพคนหนึ่งคนใด มาในเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพลำหนึ่งลำใด เมื่อมาตามทาง และเรือลำนั้นได้แวะจอดที่เมืองอ้ายมุ่ย หรือที่เกาะฟอโมซาแล้ว จะขึ้นบนบกในพระราชอาณาจักรนี้ไม่ได้ ด้วยเป็นการผิดต่อกฎหมาย

ข้อ ๒. นายเรือของเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพลำหนึ่งลำใด ที่ได้ออกจากหรือได้แวะจอดที่เมืองอ้ายมุ่ย หรือที่เกาะฟอโมซา จะส่งจีนผู้อพยพคนหนึ่งคนใด ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใด ในพระราชอาณาจักรนี้ไม่ได้ ด้วยเป็นการผิดต่อกฎหมาย

ข้อ ๓. เจ้าของเรือ หรือผู้ทำการแทนเจ้าของเรือ หรือผู้รับธุระที่ส่งเรือมาและนายเรือลำหนึ่งลำใด อันเป็นเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพ ซึ่งได้ออกจากหรือได้แวะจอดที่เมืองอ้ายมุ่ย หรือที่เกาะฟอโมซา จะมาถึงท่าเรือหรือสถานที่แห่งหนึ่งแห่งใด ในพระราชอาณาจักรนี้แล้ว เมื่อได้รับจดหมายจากเจ้าท่าหรือจากเจ้าพนักงานในท้องที่สำหรับให้ทำการนั้นแล้ว ภายใน ๒๔ ชั่วโมง นายเรือต้องจัดการตามกฎหมายให้เรือลำนั้นออกไปเสียจากน่านน้ำสยาม ต้องอย่าให้จีนผู้อพยพคนหนึ่งคนใดออกจากเรือนั้นด้วย

ข้อ ๔. เรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพลำหนึ่งลำใด ที่ออกจากเมืองฮ่องกง หรือออกจากท่าหนึ่งท่าใดของประเทศจีน ซึ่งข้อความในประกาศนี้ที่กล่าวแล้วแต่ข้างต้นนั้น ไม่เกี่ยวถึงต้องทอดสมอที่เมืองสมุทรปราการและ

รออยู่ที่นั้น จนถึงเวลาที่เจ้าพนักงานแพทย์จะได้ขึ้นไปตรวจบนเรือนั้นแล้ว และได้ให้หนังสืออนุญาตให้ขึ้นมายังกรุงเทพ ฯ

ในระหว่างเวลาที่เรือได้ออกจากเมืองต้นทางจนถึงเมืองสมุทรปราการนั้น ห้ามไม่ให้คนที่โดยสาร หรือคนที่ประจำเรือนั้น กระทำการติดต่ออย่างหนึ่งอย่างใดกับคนที่อยู่ภายนอกเรือนั้นเป็นอันขาด

ข้อ ๕. จีนผู้อพยพคนหนึ่งคนใดขึ้นจากเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพผิดจากประกาศนี้ ในความข้อ ๑ เมื่อพิจารณาได้ความจริง ต้องระวางโทษปรับเป็นเงินไม่เกินกว่า ๘๐ บาท หรือจำขังไม่เกินกว่า ๖ เดือน หรือต้องรับโทษทั้งปรับและจำขังทั้ง ๒ สถาน

ข้อ ๖. นายเรือสำหรับรับส่งจีนอพยพลำหนึ่งลำใด ยอมให้จีนอพยพคนหนึ่งคนใดขึ้นจากเรือนั้น และผู้หนึ่งผู้ใดได้ช่วยหรืออุดหนุนแก่จีนผู้อพยพคนหนึ่งคนใดให้ขึ้นจากเรือสำหรับรับส่งบรรทุกจีนผู้อพยพ ผิดต่อประกาศข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ก็ดี พิจารณาเป็นสัตย์ ต้องระวางโทษปรับเป็นเงินไม่เกินกว่า ๑๖๐ บาท นับเรียงตัวผู้อพยพทุกคนที่ได้ขึ้นจากเรือนั้น โดยได้ยอมได้ช่วยหรือได้อุดหนุนดังนี้ หรือให้จำขังไม่เกินกว่า ๖ เดือน หรือต้องรับโทษทั้งปรับและจำขังทั้ง ๒ สถาน

และเจ้าของเรือผู้ทำการแทนเจ้าของเรือผู้รับธุระส่งเรือมาคนหนึ่งคนใด หรือนายเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพนั้น เมื่อได้รับจดหมายตามซึ่งได้กล่าวแล้วในข้อ ๓ ล่วงแล้วไป ๒๔ ชั่วโมง ยังขืนให้เรือนั้นจอดอยู่ในน่านน้ำสยามต่อไป เมื่อพิจารณาได้ความจริงต้องระวางโทษปรับไม่เกินกว่า๘๐๐บาททุกวันหรือทุกส่วนแห่งวัน ในระหว่างเวลาที่เรือนั้นยังทอดอยู่ในน่านน้ำสยาม

เป็นการผิดข้อ ๓ ในประกาศนี้ หรือต้องจำขังไม่เกินกว่า ๖ เดือน หรือต้องรับโทษทั้ง ๒ สถานนี้

ข้อ ๗. คนหนึ่งคนใดนอกจากเจ้าพนักงานแพทย์ หรือเจ้าท่า หรือผู้ว่าราชการเมือง หรือกรมการและพนักงานรองของเจ้าพนักงานที่กล่าวแล้วนั้น ใครจะไปมา หรือพยายามที่จะไปมาถึงกันกับด้วยเรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพ ซึ่งต้องห้ามตาม ข้อ ๑ ข้อ ๒ และข้อ ๓ ในประกาศนี้แล้ว เมื่อพิจารณาได้ความจริง ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๑,๖๐๐ บาท หรือต้องจำขังไม่เกินกว่า ๖ เดือน หรือต้องรับโทษทั้ง ๒ สถานนั้น

ข้อ ๘. คนหนึ่งคนใดไม่ได้เป็นพนักงานแพทย์ หรือเป็นเจ้าพนักงานในการรับธุระ แห่งสถานที่เรือจอดพัก ณ เมืองสมุทรปราการนั้น เมื่อก่อนเวลาที่ได้อนุญาตให้เรือมาทอดอยู่นั้น ออกแล่นไปยังกรุงเทพฯ จะไปมาหรือพยายามที่จะไปมาหาเรือ ที่ต้องบังคับตามข้อ ๔ ในประกาศนี้ ถึงกันกับที่ผั้ง หรือไปจากที่ผั้ง ถึงเรือนั้นก็ดี หรือจากเรือนั้นถึงเรืออื่นก็ดี เมื่อพิจารณาได้ความจริง ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๔๐๐ บาท หรือจำขังมีกำหนดจนถึง ๓ เดือน หรือต้องรับโทษทั้ง ๒ สถานนั้น

ถ้าคนนั้นเป็นเรือหรือเป็นเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม เมื่อพิจารณาได้ความจริงแล้ว ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๘๐๐ บาท หรือจำขังมีกำหนดจนถึง ๖ เดือน หรือต้องรับโทษทั้ง ๒ สถานนั้น

หมวดที่ ๒

คำที่กล่าวว่า “จีนผู้อพยพ” ดังได้ใช้ในประกาศนี้ ต้องถือเอาเนื้อความว่า จีนที่ได้มาสู่พระราชอาณาจักรนี้จากประเทศจีน ในเรือสำหรับ

รับส่งจีนผู้อพยพลำหนึ่งลำใด ที่ไม่ใช่เป็นคนโดยสารมาในห้องชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ และคำที่กล่าวว่า "เรือสำหรับรับส่งจีนผู้อพยพนั้น" ต้องถือเอาเนื้อความว่า เรือที่บรรทุกจีนผู้อพยพมาในพระราชอาณาจักรนี้มีจำนวนมากกว่า ๒๐ คนขึ้นไป

คำที่ว่า "เรือ" นั้น ต้องรวมเรือทุกชนิด ได้ใช้ไปมาในท้องทะเล และคำที่ว่า "นายเรือ" นั้น ต้องรวมคนที่รับธุระดูแลรักษาเรือนั้น

หมวดที่ ๓

ประกาศนี้ ให้ใช้แทนประกาศก่อน ๆ ซึ่งลงวันที่ ๒๖ เดือนเมษายน และวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม และวันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๔ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๕๐๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ คือ

๑. รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาได้ปรึกษาในพระราชบัญญัติจุลศักราช ๑๑๖๖ และพระราชกำหนดเก่า

กับเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ คือ

๑. รายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง รัฐมนตรีสภาได้ปรึกษาในพระราชกำหนดใหม่ และลักษณะโจรห้าเส้นตลอดแล้ว รัฐมนตรีมีคำขอให้เป็นตกลงโดยไม่ต้องตรวจปรึกษาเป็นครั้งที่ ๒ และที่ ๓ อีก รัฐมนตรีสภามีความเห็นชอบพร้อมกัน

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานุการ

ประกาศอัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอ
รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า อัตราค่าธรรมเนียมต่าง ๆ นั้น ได้ตราไว้ในท้ายพระราชบัญญัติต่าง ๆ เป็นอันมากแล้ว แต่อัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอนั้นยังหาได้ตราไว้ไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพิกัดค่าธรรมเนียมในที่ว่าการอำเภอไว้ เพื่อให้เป็นบรรทัดฐานในการที่อำเภอ กำนัน จะเรียกค่าธรรมเนียมแก่ผู้มาขอ ให้อำเภอ กำนัน ทำหนังสือหรือสิ่งสำคัญ อันเป็นหลักฐานพยานคดีของตน ๆ ก็ให้อำเภอ กำนัน เรียกค่าธรรมเนียม แต่ตามอัตราดังแจ้งอยู่ในตาตารางต่อไปนี้

รายการ	จำนวนเงิน		รวมเงิน		จดหมายเหตุ
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
ค่าธรรมเนียมทำคำฎหมายตราสิน					
ค่าทำคำฎหมายตราสิน		๓๒			ส่งหลวง
ค่ากระดาษและซอง		๑๖			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๓๒			ส่งหลวง
ค่าพยาน		๑๖			ได้แก่พยาน
รวมฉบับละ			๑	๓๒	
ค่าธรรมเนียมเทียบคำตราสิน (ถ้าจะต้องการสำเนา)					
ค่าเทียบ		๑๖			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๘			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๘			ส่งหลวง
รวมฉบับละ				๓๒	
ค่าธรรมเนียมทำคำชันสูตร (เมื่อมีผู้ขอให้ชันสูตร)					
ค่าชันสูตร		๓๒			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๑๖			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๓๒			ส่งหลวง
ค่าพยาน		๑๖			ได้แก่พยาน
รวมฉบับละ			๑	๓๒	
ค่าธรรมเนียมเทียบคำชันสูตร (ถ้าจะต้องการสำเนา)					
ค่าเทียบ		๑๖			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๘			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๘			ส่งหลวง
รวมฉบับละ				๓๒	
ค่าธรรมเนียมทำคำอายัติ					
ค่าอายัติ		๓๒			ส่งหลวง
ค่ากระดาษและซอง		๑๖			ส่งหลวง

รายการ	จำนวนเงิน		รวมเงิน		จดหมายเหตุ
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
ค่าเขียนฉบับละ		๓๒			ส่งหลวง
ค่าพยาน		๑๖			ได้แก่พยาน
รวมฉบับละ			๑	๓๒	
ค่าธรรมเนียมเทียบคำอายัติ (ถ้าจะต้องการสำเนา)					
ค่าเทียบ		๑๖			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๘			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๘			ส่งหลวง
รวมฉบับละ			๓๒		
ค่าธรรมเนียมเปรียบเทียบความแพ่ง					
ค่าหมายเรียกจำเลยหรือเรียกพยานฉบับละ		๓๒			ส่งหลวง
ค่าเปรียบเทียบความแพ่งแล้วกันได้เรื่องละ	๒				ส่งหลวง
ค่าป่วยการพยานผู้อ้างต้องเสียตามอัตราในท้ายพระราชบัญญัติลักษณะพยานศก ๑๑๓					ได้แก่พยาน
ค่าธรรมเนียมทำสารกรมธรรมกู้ทาสให้นายเงินเสียค่าตราตามจำนวนเงิน ชั่งละ		๑๖			ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๑๖			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๘			หักใช้ให้อำเภอที่ได้ออกเงินซื้อไว้ตามราคา
ค่าพยาน		๑๖			ได้แก่พยาน
ค่าธรรมเนียมทำบริคณห์สัญญา					
ค่าตราทุนทรัพย์แต่ห้าชั่งลงมา	๑				ส่งหลวง
ค่าตราทุนทรัพย์เกินห้าชั่งขึ้นไป	๔				ส่งหลวง
ค่าเขียนฉบับละ		๑๖			ส่งหลวง
ค่ากระดาษ		๘			หักใช้จ่ายอำเภอตามราคากระดาษที่ออกเงินซื้อ

รายการ	จำนวนเงิน		รวมเงิน		จดหมายเหตุ
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
ค่าธรรมเนียมหนังสือเดินทางฉบับละ		๑๖			ส่งหลวง
แบ่งเบ็นค่ากระดาษ		๔			ส่งหลวง
แบ่งเบ็นค่าเขียน		๔			ส่งหลวง
ให้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเบ็นผู้นำมาขอหนังสือธรรมเนียมตั๋วพิมพ์รูปพรรณ		๘			ได้แก่ผู้นำ
สัตว์พาหนะฉบับละ		๑๖			ส่งหลวง
แบ่งเบ็นค่าตรา		๙			ส่งหลวง
ค่าเขียน		๒			หักใช้อำเภอซึ่ง
ค่ากระดาษ		๒			ออกเงินซื้อ
ให้แก่ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเบ็นผู้นำ		๔			ได้แก่ผู้นำ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เบ็นวันที่ ๑๐๕๒๒ ในรัชกาลบัจจุบันนี้

พระราชกำหนดว่าด้วยภาษีน้ำตาล รัตนโกสินทรศก ๑๑๖
แก้ความในพระราชบัญญัติพิกัดภาษีภายในรัตนโกสินทรศก ๑๑๑

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า พระราชบัญญัติพิกัดภาษีภายใน อันได้ตราไว้เมื่อ ณ วันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ในมาตรา ๓๓ อันได้บังคับไว้ ให้เจ้าภาษีทำหม้อตาลขนาดจุน้ำตาลได้ ๓๒ นิ้วลูกบาศก์ ประทับตราแล้วขายให้แก่ราษฎรพันละ ๖ บาทนั้น ในกาลบัดนี้สิ่งของซึ่งสำหรับทำหม้อตาลมีราคาแพงขึ้น เจ้าภาษีหรือเจ้าพนักงาน

ผู้เก็บภาษีจะทำขายตามราคาอันบังคับไว้ในพระราชบัญญัตินั้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นแต่นี้ต่อไปเมื่อหน้า ราคาหม้อตาลอันต้องตามขนาดดังกล่าวมาแล้วนี้ ไม่ต้องขายให้ราคายืนอยู่ตามพิกัดในพระราชบัญญัติเดิมนั้น ให้อธิบดีกรมศุลกากรหรือข้าหลวงผู้ว่าราชการเมือง พิจารณากำหนดราคาให้เจ้าภาษีหรือเจ้าพนักงานผู้เก็บภาษีขายให้พอควรกันกับทุนที่ลงไปในการทำหม้อตาลนั้น เปลี่ยนแปลงขึ้นลดราคาเป็นคราวๆ ตามคราวสิ่งของถูกแพง และตามควรแก่ประเทศที่ตั้งทำหม้อตาลนั้น แต่ถึงอย่างไรก็ดี อธิบดีกรมศุลกากรและข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองจะกำหนดให้ขายหม้อตาล ราคากว่าพันละ ๙ บาทขึ้นไปไม่ได้

พระราชกำหนดให้ไว้ ณ วันที่ ๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๕๒๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภาในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการตามระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชบัญญัติตั๋วจำนำ รัฐมนตรีมีคำขอให้งดไว้อีกสองคราวประชุม รัฐมนตรีสภาอนุมัติพร้อมกัน

๒. พระราชกำหนดไปรษณีย์ รัฐมนตรีสภาปรึกษาตลอดครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ แล้ว

กับเมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. รัฐมนตรีผู้เป็นกรรมการตรวจรายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติความแพ่ง มีคำขอให้งดการที่รัฐมนตรีสภาปรึกษารายกฎหมายที่จะบอกเลิกต่อท้ายพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง เป็นการตกลงแล้วนั้นไว้ เพื่อกรรมการจะได้นำรายงานมายื่นต่ออีกไว้ รัฐมนตรีสภาเห็นชอบพร้อมกันให้งดไว้

๒. รัฐมนตรีมีคำของดการปรึกษาพระราชบัญญัติตัวจำนำ ไว้ร่างพระราชบัญญัตินั้นก่อน

๓. อัตราค่าธรรมเนียม ในที่ว่าการอำเภอ รัฐมนตรีสภาปรึกษาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ตลอดแล้ว

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานการ

ประกาศแก้ไขข้อบังคับสำหรับการป้องกันผู้ร้ายลักช้างทางหัวเมืองลาวเฉียง และเมืองที่ติดต่อกับเมืองพม่า

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ประกาศข้อบังคับสำหรับการป้องกันผู้ร้ายลักช้างทางหัวเมืองลาวเฉียง ที่ติดต่อกับเมืองพม่า

ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา แผ่นที่ ๔ ออกเมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นั้น ความในข้อ ๔ ที่ว่า "เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษจะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ" และความในข้อ ๕ ที่ว่า "เจ้าพนักงานเมืองนครเชียงใหม่ หรือเมืองขึ้นเมืองนครเชียงใหม่ จะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ" นั้นยังคลาดเคลื่อนอยู่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก้ไขให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงดังต่อไปนี้ คือ

๑. ความในข้อ ๔ ที่ว่า "เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษจะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ" ให้แก้เป็น "เจ้าพนักงานเมืองนครเชียงใหม่ หรือเมืองขึ้นเมืองนครเชียงใหม่ จะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ"

๒. ความในข้อ ๕ ที่ว่า "เจ้าพนักงานเมืองนครเชียงใหม่ หรือเมืองขึ้นเมืองนครเชียงใหม่ จะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ" ให้แก้เป็น "เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษจะได้มอบช้างให้แก่เจ้าของ"

๓. ข้อความอื่นๆนอกจากที่แก้ใหม่นี้ ให้คงใช้ได้ตามประกาศเดิมทุกประการ

ประกาศมาแต่กระทรวงมหาดไทย วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

(ลงพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

รับพระราชเสาวนีย์

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช

วันที่ ๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ท้องพระโรงกลาง เจ้าพนักงานประโคมดุริยดนตรี กรมทหารบกซึ่งยืนแถวอยู่ที่หน้าศาลารัฐมนตรี ทำเพลงสรรเสริญพระบารมี ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย นำพระยาพิพิธเสนามาตย์ เจ้าเมืองยิหริ่ง ๑ แม่กองเจะแม ๑ โซมันดา ๑ รวมเมืองยิหริ่ง ๓ นาย พระยาเพชราภิบาลนฤเบศร์ เจ้าเมืองหนองจิก ๑ หลวงต่างตา ๑ หลวงเทพอาญา ๑ รวมเมืองหนองจิก ๓ นาย พระไพรีพ่ายฤทธิ ผู้ช่วยราชการเมืองยะลา ๑ ต่วนกะดี ๑ เจะมันดา ๑ รวมเมืองยะลา ๓ นาย พระยาวิชิตภักดี เจ้าเมืองตานี แต่งให้เจะและ ๑ เจะฮะซัน ๑ เจะสเลมัน ๑ เจะฮะ ๑ รวมเมืองตานี ๔ นาย พระยาสุริยสุนทร เจ้าเมืองสายบุรี แต่งให้กูยอซู๑ หลวงภิบาลอรัญเขต๑ รวมเมืองสายบุรี๒นาย พระยาภูผาภักดี เจ้าเมืองระแงะ แต่งให้ตอนซุลง ๑ กาโต๊ะกายอศรีเลลา ๑ แม่กองมัดเกรส ๑ บังกาลูซามัน ๑ บังลูโซะ ๑ รวมเมืองระแงะ ๕ นาย พระยารัตนภักดี เจ้าเมืองรามัญ แต่งให้ต่วนทำนบ ๑ ต่วนดายา ๑ บังลูซามัน ๑ รวมเมืองรามัญ ๓ นาย รวม ๗ หัวเมือง คน ๑๙ คน คุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการจำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย เป็นจำนวนต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการดังแจ้งต่อไปนี้

เมืองยิหริ่ง ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก มีกิ่ง ๑๖ กิ่ง ใบ ๑๓๖ ใบ ดอก ๕๔ ดอก กาบ ๘ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๓ ศอก มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่

หอกคอทอง ๓ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ รวม ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองหนองจิก ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๒ ศอก มีกิ่ง ๑๖ กิ่ง ใบ ๑๕๔ ใบ ดอก ๕๓ ดอก กาบ ๘ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๒ ศอก มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทอง ๓ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ รวม ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ ผ้าขาวยาว ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูล ฯ เกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองยะลา ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๒ ศอกคืบ มีกิ่ง ๒๑ กิ่ง ใบ ๑๖๔ ใบ ดอก ๕๓ ดอก กาบ ๑๖ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๒ ศอกคืบ มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทอง ๓ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ รวม ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ผ้าขาวยาว ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองตานี ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก มีกิ่ง ๒๑ กิ่ง ใบ ๑๗๑ ใบ ดอก ๕๓ ดอก กาบ ๑๑ กาบ มีนกยอด ๑ นก ต้นไม้เงิน ๑ ต้นสูง ๓ ศอก มีกิ่งใบดอกกาบ นกเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๒ คู่ หอกคอทอง ๓ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๒ คู่ รวม ๗ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองหนัก ๙ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองสายบุรี ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก มีกิ่ง ๑๖ กิ่ง ใบ ๑๓๖ ใบ ดอก ๖๑ ดอก กาบ ๑๐ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สง ๓ ศอก มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๒ คู่ หอกคอทอง ๓ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๒ คู่ รวม ๗ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองระแงะ ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก ๔ นิ้ว มีกิ่ง ๒๕ กิ่ง ใบ ๒๓๖ ใบ ดอก ๗๗ ดอก กาบ ๑๒ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๓ ศอก ๔ นิ้ว มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทอง ๒ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ รวม ๔ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

เมืองรามัญ ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก มีกิ่ง ๑๗ กิ่ง ใบ ๑๔๖ ใบ ดอก ๔๕ ดอก กาบ ๘ กาบ ต้นไม้เงิน ๑ ต้นสูง ๓ ศอก มีกิ่งใบดอกกาบเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทองเถลิงเงิน ๔ คู่ รวม ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๑๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ทองคำหนัก ๘ ตำลึงแขก

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชการ ทองคำหนัก ๓ ตำลึงแขก ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๕ พับ

วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช เช่นวันก่อนมา

พระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำแขกเมืองซึ่งคุมต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย คือ

เจ้าพระยาฤทธิสงคราม เจ้าพระยาไทรบุรี แต่งให้ตนกูฮามิด ๑ ตนกูมะอาเก็บ ๑ เจะเด็น ๑ เจะหมัด ๑ รวมเมืองไทรบุรี ๔ นาย พระยาวิชิตสงคราม เจ้าเมืองปลิศแต่งให้ตวนเซดตาฮา ๑ หวันฮำชา ๑ หวันบั๋ก ๑ บั่งลีมา ๑ รวมเมืองปลิศ ๔ นาย พระยาอภัยนุราช เจ้าเมืองสตูล หวันสะมาแอ ๑ หวันอัปกุลา ๑ เจะบาระฮิม ๑ เจะยา ๑ รวมเมืองสตูล ๔ นาย

พระยาพิไชยภูเบนทร์ เจ้าเมืองตรังกานู แต่งให้อาหรังกายอ ๑ เกวาสุรา ๑ เจะอะหลี ๑ หวันนาหวัง ๑ รวมเมืองตรังกานู ๔ นาย รวมทั้งสิ้น ๑๖ นาย ๔ หัวเมือง ต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการดังต่อไป

เมืองไทรบุรี ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๕ ศอก ๘ ชั้น มีกิ่ง ๒๘ กิ่ง ใบ ๕๙๔ ใบ ดอก ๑ ดอก ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๕ ศอก ๘ ชั้น มีกิ่งใบดอกเท่าต้นไม้ทอง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๓ คู่ หอกปลอกเงินบั้งเงิน ๓ คู่ หอกเล็กปลอกทอง ๑๕ คู่ บีไสไม้เขียนลาย ๒ คู่ บีไสหวาย ๑๐ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๔๐ พับ ๕๐ ศอก ๔๐ พับ ๒๔ ศอก ๘๐ พับ ผ้าขาวแทนพรมเทศยาว ๒๔ ศอก ๖๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๒๐ พับ ๕๐ ศอก ๔๐ พับ ๒๔ ศอก ๔๐ พับ ผ้าขาวแทนพรมเทศยาว ๒๔ ศอก ๔๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๒๐ พับ ๕๐ ศอก ๔๐ พับ ๒๔ ศอก ๔๐ พับ ผ้าลายยำมหวาด ๑ กุลี ผ้าลายยำมหวาดแทนพรม ๑ กุลี

เมืองปลิศ ต้นไม้ทองหนึ่งต้นสูงสองศอกห้านิ้วมีกิ่ง ๔ ชั้น ๕ ชั้น ทั้งยอดใบมี ๒๐๘ ใบ มีดอก ๖๔ ดอก ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๒ ศอก ๕ นิ้ว มีกิ่งใบดอกเท่าต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทอง ๕ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ บีไสหวาย ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๒๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ผ้าลายนอกอย่าง ๒๐ ผืน พรมเทศ ๒๐ ผืน ผ้าขาวยาว ๒๔ ศอก แทนพรม ๒๐ พับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๑๐ พับ แทนพรมเทศ ๑๐ ผืน

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๑๐ พับ ผ้าลายยำมหวาด ๔๐ ผืน

เมืองสตูล ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว มีกิ่ง ๔ ชั้น ๕ ชั้น ทั้งยอดใบ ๒๘๓ ใบ ดอก ๑๗ ดอก ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว มีชั้นใบดอกเท่าต้นไม้ทอง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง หอกคอทองเถลิงทอง ๑ คู่ หอกคอทอง ๕ คู่ หอกคอเงินเถลิงเงิน ๑ คู่ บีไสหวาย ๕ คู่ ผ้าขาวยาว ๘๐ ศอก ๒๐ พับ ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ผ้าลายนอกอย่าง ๔๐ ผืน

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ผ้าลายยำมหวาด ๔๐ ผืน

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๒๐ พับ ๒๔ ศอก ๒๐ พับ ผ้าลายยำมหวาด ๔๐ ผืน

เมืองตรังกานู ต้นไม้ทองหนึ่งต้น สูง ๓ ศอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว ๖ ชั้น ทั้งยอดมีดอกพุดตาล ๒๗ ดอก กิ่ง ๒๖ กิ่ง ก้าน ๒๖๐ ก้าน ดอกตามกลีบ ๙๐๐ ดอก ใบโพห้อย ๔๐๕ ต้นไม้เงินหนึ่งต้น สูง ๓ ศอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว ๖ ชั้น ทั้งยอดมีดอกกิ่งก้านใบโพห้อยเท่าต้นไม้ทอง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๒ พับ ผ้าเจะโปะ ๔ พับ หวายตะค้า ๒๐๐ กำ หวายหิน ๔๐๐ ขด กันแชงเตยใหญ่ ๑๐๐ ผืน มุข ๔๐๐ ไม้พลอง ๔๐๐

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พิมเสนหนัก ๔ ชั่งจีน ผ้ายกทองแขก ๒ ผืน ผ้าขาวกาสา ๔ พับ ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๒ พับ ผ้าเจะโปะ ๔ พับ หวายตะค้า ๒๐๐ กำ หวายหิน ๔๐๐ ขด กันแชงเตยใหญ่ ๑๐๐ ผืน

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พิมเสนหนัก ๑ ชั่งจีน ผ้าขาวยาว ๕๐ ศอก ๑๒ พับ

พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓ มัณฑนาภรณ์ แก่พระยาเพ็ชราภิบาลนฤเบศร์ เจ้าเมืองหนองจิก ๑ พระไพรีพ่ายฤทธิ์ ผู้ช่วยราชการเมืองยะลา ๑

ประกาศการรักษาป่าไม้ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยทรงพระราชดำริว่าไม้ขอนสักในพระราชอาณาเขตสยาม นับว่าเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์สมบัติ และความเจริญส่วนหนึ่ง ควรจะจัดการป้องกันรักษาไม้ในป่านั้นไว้ให้เจริญงอกงามไพบูลย์โดยแข็งแรง

ก็เหตุที่ทำให้ไม้ในป่าเสื่อมน้อยถอยลงนั้น ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าคือ การที่กานตัดโค่นต้นไม้ที่ยังเล็กอ่อนยังไม่ได้ขนาดกำหนดควรตัด ซึ่งได้ทำกันชุกชุมในแขวงเมืองตาก กำแพงเพชร และพิชัย เป็นต้น ควรจะห้ามเสียให้เด็ดขาด อย่าให้ผู้ใดตัดกานพื้นโค่นไม้เช่นนั้นอีกต่อไป

แต่จะห้ามเสียหมด มิให้ราษฎรนำไม้ที่ได้กานต้นไว้ ในป่าหรือที่ได้ตัดโค่นไว้แล้วแต่เดิมไปจากป่าที่เดียวก็ทรงเห็นว่าเป็นการตัดผลประโยชน์การหาเลี้ยงชีพของราษฎร เป็นการเดือดร้อนเกินไปนัก ดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติไว้ เป็นข้อบังคับสำหรับการรักษาป่าไม้ต่อไป ดังนี้

มาตรา ๑ แต่นี้ไปห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งกานหรือตัดโค่นต้นไม้สัก ที่ยังเล็กอ่อนวัดสูงแต่พื้นดินขึ้นไป ๓ ศอก โดยยังไม่ได้ ๕ กำนั้นเป็นอันขาด

มาตรา ๒ บรรดาต้นไม้สัก ที่ได้กานต้นไว้ในป่าแล้ว แม้จะยังไม่ได้ขนาดกำหนด ก็ยอมอนุญาตให้โค่นตัดนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนหรือในการกุศล กล่าวคือสร้างโบสถ์วิหารในพระอารามเป็นต้น ได้โดยไม่ต้องเสียภาษีค่าตอไม้

มาตรา ๓ บรรดาไม้สักที่ยังเล็กอ่อนที่ได้ว่าไว้ในมาตรา ๑ ห้ามมิให้ผู้ใดนำไปขายหรือแลกเปลี่ยน เพื่อทรัพย์และผลประโยชน์อื่น ๆ ยกไว้แต่ได้เสียภาษีตามอัตรา ต้นหนึ่งวัดได้ต่ำกว่า ๑ พิกัดเป็นเงิน ๘ สลึง

มาตรา ๔ ในการเก็บภาษีค่าตอไม้นั้น ให้ผู้ว่าราชการเมืองที่มีป่าไม้นั้น เป็นเจ้าพนักงานเก็บ และเป็นผู้ตีตราไม้ขอนสักทุก ๆ ต้นเมื่อเสียภาษีแล้วด้วยตราค้อนเหล็ก ซึ่งอนุญาตไว้สำหรับการนั้น แต่ถ้าผู้เสียภาษี จะยอมทำสัญญาให้เจ้าภาษีเก็บภาษีไม้เมื่อล่องลงมาถึงด่านโรงภาษีไม้ที่เดียวก็ได้

มาตรา ๕ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ไป บรรดาไม้ขอนสักที่วัดยังไม่ได้ ๑ พิกัด ถ้ายังไม่ได้เสียภาษีก่อนแล้ว จะไม่ยอมให้ล่องล่วงด่านภาษีขนอนใดขนอนหนึ่งลงมาเป็นอันขาด

มาตรา ๖ ไม้สักในป่า ที่เป็นไม้เล็กอ่อน วัดยังไม่ได้ขนาด หรือที่ไม้ได้กานไว้ก่อนพระราชบัญญัตินี้ได้ประกาศโฆษณาการนั้น ถ้าผู้ใดขืนกานหรือตัดโค่นก็ดี นำไปขายหรือเพียรพยายามเพื่อจะขายก็ดี ล่องล่วงด่านภาษีซึ่งรัฐบาลได้ตั้งไว้ หรือพยายามเพื่อจะล่องก็ดี ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินกว่า ๓ เดือน หรือต้องเสียเงินค่าปรับไหมไม่เกินกว่า ๔๐๐ บาท หรือทั้งจำและปรับด้วยทั้ง ๒ สถาน และริบไม้นั้นเป็นของหลวงด้วย

ประกาศมา ณ วันที่ ๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๕๓๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศจัดอาศัยสถานที่อ่างศิลา รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่าได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าทุกวันนี้ผู้มีบรรดาศักดิ์ และคฤหบดีพ่อค้าพานิช ทั้งฝ่ายไทยและชาวต่างประเทศ ที่ป่วยเจ็บจะออกไปพักรักษาตัว ตามชายทะเลหาอากาศบริสุทธิ์ มีความลำบากอยู่ด้วยขัดสนที่อาศัยสถานที่พักตามชายทะเลและทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ตึกหลวงมีอยู่ที่ตำบลอ่างศิลาหลายหลัง แต่ชำรุดทรุดโทรมอยู่ เพื่อพระราชประสงค์จะทรงสงเคราะห์ แก่บรรดาผู้ซึ่งจะต้องออกไปรักษาตัวตามชายทะเล และจะเฉลิมพระเกียรติยศ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมงคลสมัยการเฉลิมพระชนมพรรษา ในปีที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ครั้งนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ในส่วนพระองค์เป็นเงินตรา ๖๐ ชั่ง ให้พระพรหมสุรินทร์ข้าหลวงว่าราชการเมืองชลบุรี จัดการซ่อมแซมตึกหลวงที่ตำบลอ่างศิลาขึ้น ๒ หลัง ไว้เป็นที่พักอาศัยของผู้ซึ่งจะต้องออกไปรักษาตัวตามชายทะเลต่อไปในภายหน้า เมื่อการซ่อมตึกนี้สำเร็จแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจัดการรักษาให้เรียบร้อย และให้มีข้อบังคับสำหรับการรักษานั้นตามสมควร ถ้าผู้ใดจะขออนุญาตออกไปอาศัยพักรักษาตัวที่ตึกหลวงแห่งนี้ก็ให้มาขอท้องตราเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยออกไปเป็นสำคัญ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๖ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๕๓๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

การเฉลิมพระชนมพรรษา

มหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในศกนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการบำเพ็ญพระราชกุศล ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และที่พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าพนักงานได้จัดการพระราชกุศลดังกล่าวมาแล้ว ในศก ๑๑๕

วันที่ ๑๘ กันยายน เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนนมัสการแล้วทรงประเคนสัญญาบัตรแก่พระสงฆ์ พร้อมด้วยผ้าไตรและตาลิปัตรเครื่องบริขารตามตำแหน่ง และไตรพัดบักเลื่อมแก่พระสงฆ์ ไตรตาลิปัตรลูกไม้แก่สามเณรที่สอบไล่พระปริยัติธรรมได้ ดังจะได้ลงนามต่อไป พระสงฆ์ ๑๐ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นประธานสวดชยันโต เมื่อทรงพระราชทานสัญญาบัตรและพัดแก่พระสงฆ์เสร็จแล้ว เสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณโดยพระทวารเทวราชมเหศร โปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ๕ รูป มีพระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นประธาน เข้าไปในพระที่นั่งนั้นแล้ว ทรงประเคนไตรย่ามโหมดเทด พระสงฆ์ออกมาครองผ้า แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ทรงจุดเทียนเท่าพระองค์ และเทียนพระมหามงคลครั้นพระสงฆ์ครองผ้าเข้าไปนั่งที่แล้ว ทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้ว โหรบูชานพเคราะห์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ นวคหายุศมธรรม สลับกันไป

ตามวิธีสวดสะเดาะพระเคราะห์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้วถวายอติเรก ถวายพระพรลา เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วันที่ ๑๙ กันยายน เวลาเช้าโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ เสด็จออกทรงประเคนอาหารบิณฑบาต พระสงฆ์ ๕ รูปนั้นได้รับพระราชทานฉัน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงจุดเทียนสังเวยเทวดา หลวงประสิทธิอักษรสาตรอ่านประกาศสังเวย พระสงฆ์ฉันแล้วทรงประเคนไทยธรรมตามสมควร พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายพระพรลา

เวลาค่ำ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงประเคนไตรผ้าสลับแพร ย่ามสักหลาดแก่พระสงฆ์ คณะมหานิกาย ๓๐ รูป หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์(๑)เป็นประธาน พระสงฆ์ครองผ้าแล้ว ทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ธรรมจักรกัปวัตนสูตรและเจ็ดตำนานย่อ โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ ทรงจุดเทียนต่าง ๆ และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชาทรงจุดเทียนเท่าพระองค์ และเทียนพระมหามงคล แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตราตั้ง และเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และสัญญาบัตรดังแจ้งต่อไป

พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้วถวายอติเรก ถวายพระพรลา เวลา ๒ ทุ่มเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จขึ้น

วันที่ ๒๐ กันยายน เวลาเช้าโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ เสด็จออกทรงประเคนอาหารบิณฑบาต พระสงฆ์

---

(๑) หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ทัด) วัดพระเชตุพน

๓๐ รูปนั้น กับพระสงฆ์ ๑๕ รูปที่เจริญพระพุทธมนต์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามวันละ ๕ รูป รวมเป็น ๔๕ รูป ได้รับพระราชทานฉันหลวงประสิทธิอักษรสาตรอ่านประกาศสังเวยเหมือนวันก่อนมา พระสงฆ์ฉันแล้ว ถวายอนุโมทนา และถวายพระพรลา

เวลาย่ำค่ำเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงประเคนไตรแพรและย่ามโหมดเทศแก่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ๖๐ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน พระสงฆ์ครองผ้าแล้ว ทรงจุดเทียนนมัสการและทรงศีลแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์มหาสมัยสูตร และเจ็ดตำนาน แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเทียนชนวนให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา[๑] ทรงจุดเทียนเท่าพระองค์ และเทียนพระมหามงคลเช่นวันก่อน ๆ นั้นแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญแก่ข้าราชการดังจะแจ้งต่อไป พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ถวายอติเรก ถวายพระพรลา เวลา ๒ ทุ่มเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จขึ้น

และวันที่ ๑๘ ที่ ๑๙ ที่ ๒๐ กันยายน ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์วันละ ๕ รูป วันที่ ๑๘ พระมงคลเทพมุนี วันที่ ๑๙ พระวินัยกิจโกศล วันที่ ๒๐ พระมงคลทิพมุนี เป็นประธาน และโหรบูชานพเคราะห์ตามธรรมเนียม โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา เสด็จไปทรงถวายไตรย่ามและทรงจุดเทียนทั้ง ๓ เวลา

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ต้นสกุล จันทรทัต

วันที่ ๒๑ กันยายน เวลาเช้า ๓ โมงเศษ โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงประเคนอาหารบิณฑบาต พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ทรงจุดเทียนสังเวย หลวงประสิทธิอักษรสาตรอ่านประกาศเสร็จแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกทรงประเคนเครื่องไทยธรรม แล้วพระสงฆ์ถวายอติเรก ถวายพระพรลา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จขึ้น เวลาเที่ยงแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทท้องพระโรงกลาง ประทับพระราชบัลลังก์เหนือพระแท่นหน้าพระมหาเศวตฉัตร พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามตำแหน่ง ชาวประโคม ๆ แตรฝรั่ง กองทหารซึ่งยืนแถวอยู่ที่หน้าศาลารัฐมนตรีสภาทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมีครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ[๑] กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายชัยมงคลแทนพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์[๒] กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายชัยมงคลแทนข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนทั่วไปแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถมีพระราชดำรัสตอบ ข้อความทั้ง ๓ ฉบับนี้จะได้นำมาลงต่อไปแล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่ายโมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก เจ้าพนักงานกระทรวงว่าการต่างประเทศ นำผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มิสเตอร์แกรวิลราชทูตอังกฤษอ่านคำถวายชัยมงคล แทนทูตานุทูต และกงสุล

---

(๑) พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ต้นสกุล สิงหรา

(๒) เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยันต์)

ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศทั้งปวงทั่วไป สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำรัสตอบ ดังจะนำมาลงต่อไปทั้ง ๒ ฉบับ แล้วผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศถวายคำนับกลับจากที่เฝ้า แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินตราและผ้านุ่งห่มแก่ข้าราชการสูงอายุ ดังจะได้กล่าวรายนามต่อไป แล้วเสด็จขึ้นไปประทับที่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร พระบรมวงศานวงศ์ ข้าราชการฝ่ายใน หม่อมห้ามพระบรมวงศานวงศ์ บตรภรรยาข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยลำดับ พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา(๑) กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายชัยมงคลแทนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายในที่นั้นทั่วไป สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำรัสตอบดังต่อไปนี้ทั้งสองฉบับ แล้วเสด็จขึ้น

ในวันนี้เวลาเช้า ๒ โมง เวลาเที่ยงและเวลาบ่าย ๔ โมง กรมทหารบก ๓ กองกับกรมทหารเรือได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับรวม ๓ เวลา กองละ ๑๐๑ นัด เวลาเย็นเจ้าพนักงานได้จัดการเวียนเทียนสมโภชพระราชมนเทียรเช่นทุกปีมา

วันที่ ๒๒ กันยายน เวลาบ่าย ๔ โมงเศษโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุริยงค์ประยูรพันธ์(๒) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์(๓) เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระธรรมเทศนา ๔ กัณฑ์ คือสมเด็จพระวันรัต(๔) ถวายเทศนามงคลสูตร สมเด็จพระพุทธ

---

(๑) พระองค์เจ้าหญิง บุตรี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอุปการะกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาต พระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงสถาปนาเป็น พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส

(๓) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ต้นสกุล รังสิต

(๔) สมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศน์

โฆษาจารย์[๑]ถวายรัตนสูตร พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเมตตสูตร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสถวายเทวตาอุทิศ เมื่อถวายพระธรรมเทศนาจบลง ทรงประเคนเครื่องบูชากัณฑ์ เช่นทุกปีมา

การแต่งซุ้มจุดโคมไฟ ภายในพระบรมมหาราชวัง แต่งตั้งแต่วันที่ ๑๘ กันยายน จนถึงวันที่ ๒๑ กันยายน รวม ๔ ราตรี ภายนอกพระบรมมหาราชวัง แต่งตั้งแต่วันที่ ๑๙ กันยายน จนถึงวันที่ ๒๑ กันยายน รวม ๓ ราตรี

การรื่นเริงในศกนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ มาประทับโต๊ะเสวยในพระบรมมหาราชวัง ที่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์

และในศาลาที่ว่าการ กระทรวงทั้งหลายและสถานที่ต่าง ๆ ก็ได้มีการเลี้ยงอาหารบ้าง เลี้ยงน้ำชาบ้าง คือกระทรวงว่าการต่างประเทศ ได้มีการประชุมเลี้ยงเป็นการใหญ่และการเต้นรำ ที่ศาลายุทธนาธิการ เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน

กระทรวงธรรมการ ได้มีการประชุมพระราชทานรางวัลแก่นักเรียน และเลี้ยงน้ำชา วันที่ ๒๐ กันยายน

กระทรวงยุติธรรม นักเรียนกฎหมายได้มีการประชุมเลี้ยงอาหารวันที่ ๒๐ กันยายน

กรมมหาดเล็ก ได้มีการเลี้ยงวันที่ ๑๙ กันยายน

กรมยุทธนาธิการ ได้มีการประชุมเลี้ยงนายทหาร วันที่ ๙ กันยายน

และกรรมสัมปาทิกของกรีฑาสโมสร ได้มีการประชุมสมาชิกของกรีฑาสโมสร เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

---

(๑) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบุรณะ

คำถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในมหามงคลดิถี ที่บรรจบครบรอบถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังวันนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายเคยได้รับพระราชทานพระบรมราชวโรกาสถวายชัยมงคลเป็นประเพณีทุกปีมา

การเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จประทับทรงรับชัยมงคลในที่ประชุมนี้ด้วยพระองค์เองดังปีก่อน ๆ โดยประจวบระหว่างเวลาที่ยังเสด็จประพาสอยู่ในทวีปยุโรปก็ดี ชัยมงคลซึ่งข้าพระพุทธเจ้าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย จะได้ทูลถวายในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ นับว่าเป็นชัยมงคลอันพิเศษ เหตุว่าเกิดแต่น้ำใจอันเต็มไปด้วยความปีติโสมนัสในพระบรมราชกฤษฎาภินิหาร โดยได้ประจักษ์ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสู้สละพระบรมสุขทรงทรมานพระองค์ฝ่ามรรคากันดารเสด็จไปประพาสยังทุรประเทศทั้งหลาย เพื่อพระราชหฤทัยหวังต่อการที่จะมีคุณและเป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรในครั้งนี้ ได้มีผลเป็นคุณความดีสมดังพระบรมราชประสงค์เป็นอเนกประการ พระเกียรติยศแผ่ไพศาลเป็นที่นิยมนับถือทั่วไปในนานาประเทศ ทั้งนี้ย่อมเป็นเหตุอันสมควรจะบังเกิดปีติยินดีของบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอย่างยิ่งประการ ๑

อีกประการ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จจากพระนครในครั้งนี้ ได้ทรงพระราชปรารภถึงพระบรมวงศานุวงศ์และบรรดาข้าราชการอาณาประชาราษฎรทั้งปวงอันอยู่ยังพระนคร โดยทรงพระราชวิตกเกรงว่าจะมิได้มีที่พึ่งพำนักร่มเย็นเป็นสุขดังเวลาที่เสด็จอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

โปรดกระหม่อมสถาปนาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงรับพระราชภาระส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นอุปการคุณอย่างสำคัญแก่ผลที่จะพึงได้ในการที่เสด็จไปทวีปยุโรปครั้งนี้ ราชการพระนครก็เรียบร้อยเป็นปรกติมาได้ด้วยอำนาจพระปรีชาญาณและวิริยะอุตสาหะในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงปฏิบัติราชการแผ่นดินสนองพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินร่มเย็นเป็นสุขสมดังพระบรมราชประสงค์ตลอดมา เหตุทั้ง ๒ ประการนี้เป็นมงคลอันประเสริฐให้บังเกิดความปีติยินดีระลึกถึงพระเดชพระคุณในมหามงคลสมัยซึ่งจะได้ถวายชัยมงคลบัดนี้

ด้วยเหตุฉะนี้ข้าพระพุทธเจ้าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายพร้อมกันขอถวายชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ขอให้ทรงพระเจริญพระชนมายุยืนนาน สรรพโรคาพาธอุบัทวันตรายอย่าได้พ้องพานเบื้องบาททั้ง ๒ พระองค์ ขอให้ทรงสำราญพระวรกายและพระราชหฤทัยอยู่เป็นนิจ ด้วยอำนาจพระราชธรรมทศพิธ ขอสรรพราชการจงประสิทธิ์สมดังพระราชประสงค์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและพระราชอาณาจักรเกษมสมบูรณ์เป็นนิจกาล ขอเกียรติคุณอดุลย์เดชานุภาพแผ่ไพศาลทั่วเมทนี-ดลสกลศัตรูกษัย ขอเดชะ ฯ

คำถวายชัยมงคล
ของข้าราชการฝ่ายหน้า

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย บรรดาซึ่งได้รับพระราชทานฐานันดรยศศักดิ์ตามตำแหน่งราชการ ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือน ซึ่งได้เข้ามา ณ ที่ชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ เวลามงคลมหาสมัยนี้ เป็น

วันครบบรรจบปีถึงดิถีมีองศาลิปดาคล้ายกับเวลาพระชาติประสูติมงคลมหาสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระคุณธรรมมหาประเสริฐ พระบารมีได้ปกเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ร่มเย็นเป็นสุขด้วยทรงสัมมาปฏิบัติโดยธรรมจริยานุวัตรและสังคหวัตถุ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานตราความชอบแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทตามสมควรแก่ตระกูลและสติปัญญาวิชาคุณของท่านผู้มีความภักดีซื่อสัตย์ต่อราชการ และทรงพระมหากรุณาอุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณาจารย์ และราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุขโดยยุติธรรม

ครั้นทรงพระอุตสาหะทรมานพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินออกทะเลใหญ่ไปประเทศยุโรป เพราะทรงพระปรารภมาช้านาน เพื่อจะรักษาการสามัคคีและทางพระราชไมตรีให้ถาวรวัฒนา พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า เพราะทรงพระมหากรุณาแก่สรรพสัตว์อยู่เป็นนิจ ครั้นทรงพระดำริเห็นว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทรงพระปรีชาพระอัธยาศัยก็เรียบร้อยมั่นคง ควรจะทรงรักษาราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในตลอดไปได้ จึงทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงมอบราชการแผ่นดินสิ้นทั่วพระราชอาณาจักร กับทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอีกหลายพระองค์

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครไปแล้ว ราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในก็ปรกติเรียบร้อยมาจนกาลเวลานี้ ประชุมชนชาวต่างประเทศทุกภาษาก็พากันชื่นชมนิยมยินดี สรรเสริญพระบัญญาบารมีทั้งสองพระองค์ ซึ่งทรงสิริราชสมบัติอยู่ ณ เวลานี้

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความชื่นชมยินดีหาที่สุดมิได้ มาประชุมพร้อมกัน ขอพระราชทานถวายชัยมงคล

ขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทรงดำรงพระชนมายุยืนยาวยิ่งกาลนานโดยสมควรแก่เวลา สรรพโรคาพาธพยาธิทุกข์ทั้งหลายจงอย่าได้มากล้ำกรายเบียดเบียนพระบรมบาทยุคล ขอให้ทรงเสวยมไหสวริยสมบัติอันไพศาลโสภณ นิราศสรรพอุบัทวันตรายไปสรรพทศทิศ ให้เหล่าอริบกษบัจจามิตรข้าศึกศัตรูทั้งหลายพ่ายแพ้แด่อานาจพระบรมราชวรฤทธิ์ และกำลังบุญญานุภาพพระบารมี ซึ่งทรงพระขันตีอุเบกขารักษาธรรมสุจริต กิจใดๆ ซึ่งมีพระบรมราชประสงค์ ขอให้กิจนั้นๆ สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์จงทุกประการ ขอเดชะ ฯ

พระราชดำรัสตอบ
พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้า

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนทั้งหลายทั้งปวง ได้พร้อมใจกันมาประชุมสโมสรสันนิบาต ณ ที่นี้ และแสดงความประสงค์อันดีของท่านทั้งหลาย ถวายชัยมงคลในการเฉลิมพระชนมพรรษาแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราครั้งนี้ กระทำให้บังเกิดความโสมนัสเป็นที่ยินดียิ่งนัก เพราะเหตุใช่จะเป็นแต่อย่างเดียวที่ท่านทั้งหลายได้กระทำให้มีโอกาส ซึ่งเราจะได้เป็นผู้นำความดีอันย่อมมีอยู่ในน้ำใจของเราเป็นนิจนิรันดร์แล้ว ไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเท่านั้น หากเป็นถ้อยคำอันสำคัญ ที่ท่านทั้งหลายทั้งปวงพร้อมใจกันมีขึ้น ในมหามงคลสมัยนี้ เป็นที่ควรเห็นว่าเป็นความจงรักภักดีของท่านทั้งหลายอย่างยิ่งแล้ว

แท้จริง ท่านทั้งหลายกล่าวชอบอยู่ด้วยแล้ว ถึงการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระอุตสาหะ เสด็จพระราชดำเนินฝ่าความยากลำบากไปในมรรคามหาสมุทรเป็นที่ทุรัศกันดาร เพื่อจะทรงประกอบการให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่กรุงสยาม ให้ความสามัคคีมิตรสนิทยิ่งขึ้นกับนานาประเทศทั้งหลาย อันเจริญรุ่งเรืองแล้วนั้น เราก็ได้รับข่าวอันเป็นที่ชื่นชมยินดีทั่วกันมาเนือง ๆ ว่านานาประเทศทั้งหลายอันเป็นไมตรีนั้น ได้จัดการรับรองอย่างดีสมกับอัธยาศัยไมตรีอย่างยิ่งทุกแห่งหน และทุกตำบลที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปแล้ว ก็ได้ทรงกระทำให้บังเกิดความยินดี ความพอใจ ขึ้นในมหาชนทั้งหลาย และในเจ้านายผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ กับผู้ปกครองนานาประเทศนั้น ให้มีความรักใคร่นับถือกรุงสยามยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก และในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปอยู่นี้ ก็ไม่ได้ทรงละลืมการในกรุงสยามนี้เลย ได้มีพระราชโทรเลขและพระราชหัตถเลขามาเป็นอันมาก เป็นการอันยากที่ผู้อื่นซึ่งเดินทางอยู่เสมอเช่นนั้นจะกระทำเสมอเหมือนได้ ก็เป็นที่เห็นชัดได้ว่ามีพระราชหฤทัยเอาเป็นพระราชธุระในเราทั้งหลายอยู่เสมอไม่ได้ขาด บัดนี้ก็นับได้ว่า เป็นเวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับอยู่แล้ว หากจะต้องเสด็จพระราชดำเนินประทับตามประเทศที่ยังไม่ได้เสด็จถึงอยู่อีกน้อยเมือง และยังมีเวลาไม่เกินกว่าสามเดือน ก็จะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนถึงกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นที่ยินดีอย่างยิ่งของเราทั้งหลายด้วยกันอีกต่อไปในภายหน้าไม่ช้านัก

ขณะนี้ เราจะไม่ละเลยที่จะรีบนำความยินดีที่ท่านทั้งหลายทั้งปวงพร้อมใจกันถวายชัยมงคลในมหามงคลสมัยอันนี้ ไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยทางโทรเลข และมีความเชื่อเป็นแน่ว่า คงจะมีพระราชหฤทัยยินดี และขอบใจท่านทั้งหลายทั้งปวงเป็นอันมาก ด้วยบัดนี้ขอขอบใจท่านทั้งหลายทั้งปวงในพระปรมาภิไธย ที่ท่านได้มาประชุมพร้อม

กันถวายชัยมงคลในที่นี้ กับทั้งที่ท่านทั้งหลายได้จุดประทีปตามไฟ ตกแต่งสถานที่ต่างๆ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ และขอขอบใจในส่วนตัวเราเองด้วย ที่ท่านทั้งหลายทั้งปวงได้พร้อมกันปฏิบัติราชการตามหน้าที่โดยความอุตสาหะ ราชการทั้งหลายได้ดำเนินไปเป็นที่เรียบร้อย และขอให้ท่านทั้งหลายทั้งปวง จงมีความเจริญสุขทุกประการ เทอญ

คำแปลถวายชัยมงคล
ของผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าข้าราชการและกงสุลต่างประเทศในกรุงเทพฯ นี้ พร้อมกันขอรับพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายชัยมงคล โดยความสุจริตและการเคารพอย่างยิ่ง ในสมัยการเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระเจ้าแผ่นดินสยาม และข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมกันหวังด้วยเกล้าฯ ว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ นำความเคารพนับถือที่พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์ เพื่อแสดงถวายเป็นการชัยมงคลทั้งนี้ให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามโดยเร็ววัน และข้าพระพุทธเจ้าขอโดยความตั้งใจสุจริตแท้ ให้ทรงมีพระชนมายืนนาน เพื่อที่จะปกครองพระราชอาณาเขตทั่วไป

พวกข้าพระพุทธเจ้าก็ได้มีความตั้งใจฝักใฝ่คอยเฝ้าดูการเสด็จพระราชดำเนินไปประเทศยุโรป ทุกชั้นทุกเชิง และมีความยินดีเป็นล้นเกล้าฯ ที่ได้ยินกระแสการรับรอง ซึ่งบรรดาพระเจ้าแผ่นดินและผู้ครองเมืองต่างประเทศทั้งหลายทั้งรัฐบาลและราษฎรของชาวเมืองที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสในเดือนก่อนๆ นี้มานั้น ได้มีแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยความนับถือและรักใคร่ทั้งสิ้น

อันหน้าที่ซึ่งย่อมเป็นที่ยินดีเพื่อการถวายชัยมงคลแทนข้าราชการและกงสุลต่างประเทศ ในมงคลสมัยนี้ ตกมาเป็นหน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้าโดยราชทูตเมืองยูไนเต็ดสเตตขึ้นไปเสียยังเมืองเชียงใหม่ และหน้าที่อันนี้ก็ยังเป็นที่ยินดีของข้าพระพุทธเจ้า โดยเหตุที่ว่า เมื่อท่านประธานาธิบดี รัฐบาล และชาวเมืองกรุงฝรั่งเศสได้รับรองเสด็จโดยแข็งแรงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จไปยังกรุงอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง และบัดนี้ประทับอยู่ในเวลาเฉลิมพระชนมพรรษาในประเทศซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามาเป็นผู้แทน และซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับรองฉันมหามิตรผู้ครองประเทศใกล้เคียงติดต่อกับประเทศอินเดียของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีพระเจ้าแผ่นดินของข้าพระพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้นในครั้งที่สุดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนประเทศอำนาจใหญ่ฝ่ายตะวันตกทวีปยุโรปทั้งสองเมือง ที่มีอาณาเขตเมืองขึ้นในทวีปเอเซียกว้างขวางไพศาลติดต่อกับพระราช-อาณาเขตทั้งสองข้างฝ่ายตะวันออกและตะวันตก และพวกข้าพเจ้าทั้งหลายจึงหวังด้วยเกล้า ฯ ว่า ผู้ปกครองซึ่งทรงพระปัญญาอันประเสริฐของประเทศนี้ได้เสด็จประพาสไปเยี่ยมเยียนประเทศอื่นโดยไมตรีครั้งนี้ จะนำมาซึ่งความสุขแก่กรุงสยาม และเพื่อเป็นทางรักษาพระราชไมตรีกับประเทศทั้งสองที่ใกล้เคียงและกับประเทศอื่น ๆ ซึ่งผู้แทนได้มาประชุมเวลานี้พร้อมกัน และซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้กล่าวในนามของผู้แทนเหล่านั้นจนกาลนาน

ในที่สุด ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานโอกาสแสดงต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อันความชื่นชมยินดีซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามีในพระองค์ที่ได้ทรงรักษาหน้าที่ราชการอันสูง ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปยุโรปครั้งนี้ และขอซ้ำกล่าวแสดงความหวังด้วยเกล้า ฯ ว่า ใต้ฝ่าละออง

ธุลีพระบาททั้ง ๒ พระองค์จงทรงมีพระชนมายุยืนนานที่จะครอบครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ

เรามีความชอบใจต่อท่านราชทูตและพวกของท่านผู้มียศในทูตและกงสุลต่างประเทศทั้งหลาย ที่ได้มีน้ำใจแสดงความดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราและตัวเราด้วยนั้น เราคงจะนำคำถวายชัยมงคลของท่านกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอให้ท่านเชื่อด้วยว่า คงจะมีพระราชหฤทัยยินดีนักในถ้อยคำอันไพเราะของท่าน

อันความประสงค์ของเรา ได้ตั้งใจไว้อย่างยิ่งที่สุดมาแล้วอยู่เสมอนั้น ก็เพื่อจะรักษาทางพระราชไมตรีกับประเทศใหญ่ทั้ง ๒ ที่ใกล้เคียงกรุงสยามกับทั้งประเทศอื่น ๆ ทั้งหลาย ซึ่งรัฐบาลและพลเมืองในประเทศนี้จะมีทางเกี่ยวข้องกันได้ ถ้าและเราจะไม่ได้เพ่งเล็งอยู่เสมอในความข้อนี้แล้ว ไฉนเลยเราจะไม่กระทำให้เสียไปซึ่งหน้าที่อันเป็นข้อต้นในราชกิจที่ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ มอบพระราชธุระไว้ให้กับเรานั้นได้ เราก็ไว้ใจอยู่เหมือนกับท่านราชทูตเหมือนกันว่า ตามการที่ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศทั้งหลายใด ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสไปในประเทศยุโรปนั้น ๆ ได้จัดการรับรองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยอัธยาศัยไมตรีอย่างยิ่ง และราษฎรชาวชนทุกตำบลทั่วไปได้แสดงความรักใคร่เป็นองค์พยานอยู่แล้วนั้น คงจะเป็นสิ่งที่จะประกอบให้ทางพระราชไมตรีซึ่งรัฐบาลนี้มีอยู่กับประเทศอื่น ๆ นั้นยิ่งสนิทมั่นคงขึ้นอีก เรามีความยินดีนักที่สังเกตได้ว่า

ความอุตส่าห์อันเสมอของเรา ในตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ที่จะรักษาราชการตามพระราโชบายอันเป็นไมตรีมีหลักที่ตั้งแต่การนับถือซึ่งกันและกัน เพื่อความสุขเรียบร้อยของบ้านเมืองนั้น ก็เป็นที่ต้องใจของท่านราชทูตและพวกของท่านผู้มียศในทูตและกงสุลต่างประเทศทั้งหลาย ซึ่งท่านเป็นผู้แทนมาแสดงความแก่เราในเวลานี้

คำถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน

ข้าพระพุทธเจ้าซึ่งได้รับฉันทานุมัติของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทราชบริวารฝ่ายในทั้งปวง บรรดาที่ได้มาประชุม ณ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในที่นี้ ขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยวันนี้เป็นวารมหามงคลดิถีที่นับโดยสุริยคติกาลกำหนดตรงกับวันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นมหาสมัยที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความสโมสรมาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและได้รับพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กล่าวคำกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายชัยมงคล ด้วยความยินดีที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความระลึกรู้อยู่เสมอถึงการที่ได้ทรงพระมหากรุณาเมตตา ชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความร่มเย็นเป็นสุข ด้วยการที่ทรงปฏิบัติในพระราชจริยานุวัตรและสังคหวัตถุเป็นอเนกโดยถ้วนหน้า เมื่อมหามงคลดิถีนี้ได้มาถึงซึ่งเป็นระหว่างเวลามิได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครครั้งนี้ ก็กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายยิ่งทวีในการที่ระลึกถึงความพระมหากรุณาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้มีพระ-

ราชหฤทัยเมตตาอารีรักในพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และสมณพราหมณาประชาราษฎรทั่วไป โดยที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ระลึกรู้อยู่ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชอุตสาหะผ่าคลื่นผืนลมเสด็จพระราชดำเนินไป ณ ประเทศยุโรปอยู่ในสมัยนี้ ก็ด้วยมีพระราชประสงค์จะทรงแผ่พระราชไมตรีให้สนิทเสน่ห์ในนานาประเทศที่ยังมิได้มีให้มีขึ้น ที่มีแล้วให้เจริญยิ่งขึ้นไป เพื่อจะมีพระราชประสงค์จะทรงตรวจตราหาสิ่งซึ่งเป็นสารประโยชน์เครื่องเจริญ มาหว่านพืชให้เกิดผลขึ้นในพระราชอาณาเขตสยาม ซึ่งจะเป็นหิตานุหิตประโยชน์ แก่ชนชาวไทยที่ได้มีตัวอยู่ในบัดนี้ หรือที่จะบังเกิดต่อไปภายหน้า

ประการหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ได้มีความระลึกรู้อยู่ทุกทิวาราตรี ในการที่ได้มีพระราชหฤทัยประกอบไปด้วยพระมหากรุณา ทรงพระราชวิตกอาลัยในข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตลอดทั่วไปทั้งอาณาประชาชน ที่จะต้องว้าเหว่ใจในเวลาที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครครั้งนี้ จึงได้ทรงตั้งพระราช-กำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และได้ทรงเลือกสรรสถาปนาผ่าละอองธุลีพระบาทขึ้นไว้ ให้ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ผ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงปฏิบัติในราชธรรมจริยานุวัตร ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากความว้าเหว่ ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้เสด็จอยู่ในพระนครบัดนี้ ย่อมกระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีปีติยินดี และระลึกถึงพระมหากรุณาของผ่าละอองธุลีพระบาทอีกแผนกหนึ่ง เมื่อถึงมหามงคลวารโดยสุริยกาลกำหนด ตรงกับวันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความปราโมทย์บันเทิงจิต คิดถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับผ่าละอองธุลีพระบาท ที่ได้ชุบเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่เย็น

เป็นสุขทั่วหน้า จึงได้พรักพร้อมกันมาสโมสรสันนิบาต เพื่อขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลถวายชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ณ บัดนี้

ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัยอันเป็นที่เลื่อมใสและเชื่อถือของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ กับเดชะพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อันมีในข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั่วหน้า ทั้งอำนาจความสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์สุจริตของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันมีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอาจิณ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระเกษมสุขทุกอิริยาบถ เจริญด้วยพระเกียรติยศเดชานุภาพไพศาล ดำรงชนมายุเสด็จสถิตในสิริราชสมบัติยืนนานนิราศสรรพโรคาพาธภัยพิบัติ ขอเหล่าอริราชศัสกรจงอย่าได้ช่องที่จะปองร้าย หากจะมุ่งหมายก่อออกนิษฐ์ผล ก็จงผลเป็นประโยชน์คุณเพิ่มพูนพระบรมเดชานุภาพทุกประการ ขอพระราชอาณาจักรจงสมบูรณ์ด้วยธัญญาหารโภคสมบัติ ปราศจากภัยพิบัติทั้งภายนอกภายใน และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชประสงค์ใดๆ ขอจงสำเร็จเป็นผลทุกประการ ขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจงทรงพระเกษมสำราญ เสด็จพระราชดำเนินไปและกลับ โดยสิริสวัสดิ์

อนึ่ง ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ จงทรงพระเกษมสุขเป็นนิจกาล ดำรงพระชนมายุยืนนานเจริญด้วยพระราชอิสริยยศบุญบารมี ขอราชการทั้งปวงจงดำเนินไปโดยสะดวกดี ปราศจากอุปสรรคทั้งภายนอกภายใน สกลศัตรูกษัยขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบ
พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน

หม่อมฉันมีความยินดีเป็นอันมากที่ได้พึ่งถ้อยคำอันไพเราะ ซึ่งพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดาทรงกล่าวนั้น ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ เป็นคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร เพราะฉะนั้นเป็นหน้าที่ที่หม่อมฉันจะกล่าวแสดงความขอบพระทัยและขอบใจในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ในการที่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการฝ่ายในและภรรยาข้าราชการซึ่งมาประชุมกันกล่าวคำถวายชัยมงคล เป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในพระมหามงคลสมัยนี้ โดยหวังใจว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังถ้อยคำของท่านทั้งหลายนี้แล้ว คงจะทรงยินดีเป็นอันมาก และจะได้นำถ้อยคำของท่านทั้งหลายนี้กราบบังคมทูลพระกรุณาในเวลาอันสมควร หม่อมฉันขอขอบพระทัยและขอบใจในส่วนตัวหม่อมฉันเองด้วย ที่ได้เห็นพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายใน ภรรยาข้าราชการได้แสดงน้ำใจจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทรงพระเมตตาและมีความรักใคร่ในตัวหม่อมฉันดังซึ่งท่านทั้งหลายได้ประพฤติมาตั้งแต่เวลาได้เสด็จออกจากพระนครจนบัดนี้เป็นอันมาก และขอให้พระบรมวงศานุวงศ์และท่านทั้งหลายทั้งปวงที่ได้มาประชุม ณ บัดนี้ จงรับคำอำนวยพรของหม่อมฉัน ซึ่งได้ตั้งใจจะบำรุงท่านทั้งหลาย ขอให้มีความเจริญสุขทุกประการ

คำโทรเลขถวายชัยมงคล พระราชโทรเลข

มีไปทูลเกล้าฯ ถวายแด่กรุงเทพฯ วันที่ ๒๑ กันยายน เวลาบ่าย ๒ โมง ๑๕ นาที

ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ ที่ทับโลว์

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบรมวงศานวงศ์ทั้งปวง ที่ปรึกษาทั้งหลายของผู้สำเร็จราชการ เสนาบดีทั้งปวง ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นที่นิยมรักใคร่ของข้าพระพุทธเจ้าในวันมหามงคลนี้ เพื่อถวายชัยมงคลโดยความเคารพ และแสดงความยินดีในการที่เสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ มีผลสำเร็จแจ่มแจ้งแสดงความปรารถนาอย่างยิ่ง เพื่อให้การเสด็จพระราชดำเนินนั้น ได้ถึงที่สุดโดยสวัสดิภาพ ทั้งความหวังอันเป็นที่รื่นรมย์อยู่ในใจ เพื่อให้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติโดยผาสุกวัฒนาการยั่งยืนต่อไปอีกหลายขวบปี สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ขอพระราชทานนำข้อความแสดงน้ำใจยินดีของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณามาด้วย ในที่สุด สมเด็จพระบรมราชินีนาถขอพระราชทานส่งความแสดงน้ำใจยินดีและชัยมงคลของทูตานุทูต และกงสุลต่างประเทศอันได้กล่าวข้อโดยเฉพาะโดยมิสเตอร์แกรวิล ผู้ซึ่งได้อ่านคำถวายถวายชัยมงคลอันประกอบด้วยข้อความอันเป็นไมตรีอย่างยิ่งนั้น ในนามผู้แทนรัฐบาลทั้งปวงนั้นด้วย

(พระราชาภิไธย) **เสาวภา**

คำแปลพระราชโทรเลข

แต่ทัปโลว์ วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลา ๑ ทุ่ม ๑๕ นาที มาทางมอลแมนถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๓ กันยายน เวลาบ่าย ๕ โมง

ถวาย สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ณ กรุงเทพ ฯ

โทรเลขของเธอ ซึ่งนำข้อความอำนวยพรมาจากตัวเธอเอง จากพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย จากที่ปรึกษาราชการและเสนาบดี จากข้าราชการทั้งหลายและจากหญิงทั้งหลายนั้น เป็นที่ต้องใจฉันถึงในดวงจิตและกระทำให้ฉันสบายอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าตัวฉันอยู่ในที่ไกลถึงปานนี้ในเมืองต่างประเทศก็ดี หัวใจของฉันย่อมผังอยู่เสมอเป็นนิตย์ในบ้านเมืองอันเป็นที่รักของเรา เมื่อได้รับโทรเลขของเธอนั้น ฉันนึกหน้าผู้ที่ฉันมีความรักและไว้วางใจทั้งหลาย ซึ่งได้เคยประชุมพร้อมกันในสมัยอันนี้ได้ทั่วกัน บรรดาเวลาที่ฉันมีอยู่ทั้งสิ้นนั้น ฉันได้อุตสาหะใช้เวลาเหล่านั้น เพื่อให้เป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง อันเป็นที่รักของเรา และฉันมีความยินดีมาก ที่ได้ทราบว่าการทั้งปวงย่อมเป็นไปโดยเป็นที่พอใจของเธอทั้งหลาย ขอให้เธอทั้งหลายจงรับความขอบใจอันแท้จริงของฉันที่มีแก่ตัวเธอและบรรดาผู้ที่ส่งความแสดงยินดีมาถึงฉันทุก ๆ คน อนึ่งฉันมีความยินดีที่ได้รับคำแสดงความยินดีจากทูตานุทูตทั้งปวงซึ่งส่งมาโดยเธอตามคำขอของมิสเตอร์แกรวิลนั้น และมีความยินดีที่ได้ยินคำอวยพรโดยทางไมตรี จากมิสเตอร์แกรวิลนั้นด้วย ขอให้เธอช่วยนำความขอบใจอย่างดียิ่งของฉัน แจ้งแก่มิสเตอร์แกรวิลและทูตานุทูตทั้งปวงนั้นด้วย

(พระปรมาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์**

พระราชโทรเลข

มีไปทูลเกล้า ฯ ถวายแต่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๓ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๑ โมง ๕๕ นาที ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ ที่ทัปโลว์

พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายในที่ประชุมเสวยเลี้ยงเต็มยศเมื่อคืนนี้ ในการเพื่อเป็นเกียรติยศ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษานั้น ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาแสดงความยินดีและถวายชัยมงคลมาอีก ด้วยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

(พระราชาภิไธย) **เสาวภา**

มีไปทูลเกล้า ฯ ถวายแต่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ ที่ทัปโลว์

พระราชโทรเลขของท่านลงวันที่ ๒๑ นั้นหม่อมฉันได้รับแล้ว จะได้แจ้งข้อความแก่บรรดาคนทั้งปวงทั่วกัน ตามพระราชประสงค์ เขาทั้งหลายคงจะมีความยินดีเป็นอันมากที่จะได้ทราบข้อความอันนั้น

(พระราชาภิไธย) **เสาวภา**

พระราชโทรเลข

แต่ทัปโลว์ วันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมง ๓ นาที มาทางมอลแมน ถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๕ กันยายน เวลา ๒ ทุ่ม ๑๒ นาที

ถวาย สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ณ กรุงเทพ ฯ

มีความยินดีที่ได้ทราบว่า เธอมีการเลี้ยงเต็มยศ ในการเฉลิมพระชนม-พรรษานั้น และหวังใจว่าการอันนั้นได้สำเร็จไปด้วยดีแล้ว

(พระปรมาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์**

คำโทรเลขรัฐมนตรีสภา

กราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ส่งไปทูลเกล้า ฯ ถวายวันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาเช้า ๓ โมง ๕๐ นาที ทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ ที่ตำบลทัปโลว์

ข้าพระพุทธเจ้า รัฐมนตรีทั้งปวงในที่ชุมนุมพิเศษ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยความเคารพ เพื่อถวายชัยมงคลในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอันเป็นที่ชื่นชมยินดีอันนี้

(ลงนาม) *เทเวศร*[๑]*สภานายก*

พระราชโทรเลขตอบ

พระราชทานมาแต่ทัปโลว์ ลงวันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาย่ำค่ำกับ ๔๕ นาที ได้รับพระราชทานวันที่ ๒๑ กันยายน รัตน-โกสินทรศก ๑๑๖ เวลา ๔ ทุ่มกับ ๒๐ นาที ถึงพระยาเทเวศร สภานายก รัฐมนตรีสภากรุงเทพ ฯ

---

(๑) พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ต่อมาเป็น เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์

ขอบใจโทรเลขของท่านเบื่นอันมาก เราหวังใจว่ารัฐมนตรีไม่คิดว่าการประพาสของเรานี้ เพื่อประโยชน์ความสนุกอย่างเดียว และหวังใจต่อไปว่ารัฐมนตรีจะไม่มีความสนุกอย่างเดียว แต่จะมีความประสงค์ดังเราเหมือนกันที่เสาะหาความเจริญสำหรับเมืองของเรา

(พระปรมาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์**

คำโทรเลขของกรมมหาดเล็ก

คำโทรเลขของกรมมหาดเล็ก กราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ส่งไปทูลเกล้า ฯ ถวายแต่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๐ กันยายน เวลาบ่าย ๑ โมง ๒๐ นาที ทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ พระราชสำนักทับโลว์

ข้าพระพุทธเจ้า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทในกรมมหาดเล็ก ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณา ถวายชัยมงคลในการเฉลิมพระชนมพรรษา ขอให้ทรงพระเจริญสุขสิริสวัสดิ์ ดังพระราชประสงค์จงทุกประการ ขอเดชะ

ขาพระพุทธเจา

เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต(๑)

พระราชโทรเลขตอบกรมมหาดเล็ก

พระราชทานมาแต่พระราชสำนักทับโลว์ วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

---

(๑) เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ต้นสกุล มานิตยกุล

กรุงเทพ ฯ เวลาย่ำค่ำ ๕๕ นาที รับกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาเช้า ๔ โมง เจ้าพระยานรรัตน(๑) ได้รับโทรเลขให้พรในชื่อของมหาดเล็กด้วยความยินดีเป็นอันมาก ขอให้รับความขอบใจแท้จริง

(พระปรมาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์**

ประกาศกระทรวงนครบาล

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ขอประกาศให้ทราบว่า ด้วยการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครั้งนี้ พ่อค้านายห้างและราษฎรได้พร้อมกันถวายชัยมงคลที่กระทรวงนครบาล ในเมื่อข้าราชการในกระทรวงนครบาล มีการประชุมถวายชัยมงคลที่ศาลาว่าการนครบาลนั้น ได้นำข้อความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยทางโทรเลขแล้ว บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชโทรเลขตอบข้อความแก่พ่อค้าและราษฎร มีสำเนาโทรเลขทั้ง ๒ ฉบับดังต่อไปนี้

คำแปลโทรเลข

ทูลเกล้า ฯ ถวายไปแต่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาเช้า

---

(๑) เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต ต้นสกุล มานิตยกุล)

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงสยาม (ณ พระราชสำนักน์) ทัปโลว์ (ประเทศอังกฤษ).

ราษฎรและพ่อค้าที่กรุงเทพ ฯ ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายชัยมงคลโดยความเคารพแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ในสมัยการเฉลิมพระชนมพรรษาด้วยราษฎรทั้งหลายมีความประสงค์แท้จริง ขอให้ทรงพระเจริญพระชนมายุยั่งยืนนานดำรงอยู่ในความสุขสิริสวัสดิ์ และในความปรารถนาอันเป็นความกตัญญูทั้งปวงนี้ ข้าพระพุทธเจ้ามีน้ำใจพร้อมเพรียงเข้าด้วยอย่างยิ่ง

(ลงพระนาม) **นเรศร**

คำแปลพระราชโทรเลข

พระราชทานมาแต่พระราชสำนักทัปโลว์ (ประเทศอังกฤษ) วันที่ ๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖ เวลา ๑ ทุ่ม ๑๐ นาที รับที่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมง ๑๒ นาที

ถึง กรมหมื่นนเรศร กรุงเทพ ฯ

"ได้รับโทรเลขของเธอแล้ว ด้วยความยินดีเป็นอันมาก ขอได้นำความขอบใจและความระลึกถึงราษฎรของเราที่มีความกตัญญูนั้นด้วย"

(พระบรมนามาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์**

ประกาศที่กระทรวงนครบาล วันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

จำนวนข้าราชการสูงอายุที่ได้รับพระราชทานเงินตรา และพรรณผ้าในการเฉลิมพระชนมพรรษา

เจ้าพระยารัตนบดินทร์(๑)	สมุหนายก	อายุ ๗๓ ปี
เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์(๒)	อัครมหาเสนาบดี	อายุ ๗๘ ปี
พระยาพิพิธไอสูรย์	จางวางกรมชาวที่ใหญ่ซ้าย	อายุ ๘๑ ปี
พระยาจิรายุมนตรี	ผู้กำกับถือน้ำกระทรวงกลาโหม	อายุ ๗๙ ปี
พระยาวิเศษสัจธาดา	ผู้กำกับถือน้ำกระทรวงกลาโหม	อายุ ๗๙ ปี
พระยาอาวุธภัณฑ์เผด็จ	จางวางกรมพระแสงหอกดาบ	อายุ ๗๖ ปี
พระยาราชวังเมือง	เจ้ากรมพระคชบาลซ้าย	อายุ ๗๔ ปี
พระยาสัมพาหบดี	จางวางกรมหมอนวด	อายุ ๗๙ ปี
พระยาสามภพพ่าย	จางวางกรมช่างทหารในไทยขวา	อายุ ๘๑ ปี
พระยาโยธาเขื่อนขันธ์	ปลัดจางวางกรมล้อมวัง ฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๗๙ ปี
พระยาทิพมณเฑียร	กรมวังฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๗๘ ปี
พระวิจิตรธรรมบริวัติ	ปลัดจางวางกรมราชบัณฑิตย์	อายุ ๘๕ ปี
พระโอวาทวรกิจ	ครูสอนหนังสือในโรงเรียนหลวง อยู่ในกระทรวงธรรมการ	อายุ ๗๕ ปี
พระสุพรรณสมบัติ	กรมพระคลังทองฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๗๗ ปี
หลวงญาณปรีชา	เจ้ากรมราชบัณฑิตย์ซ้าย ฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๘๓ ปี
หลวงอนุรักษภูเบศร(๓)	กรมพระกลาโหม ฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๘๑ ปี
หลวงวิชิตราชา	ปลัดกรมอาสารองซ้าย ฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๗๖ ปี

(๑) เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด หรือ บุญรอด กัลยาณมิตร)
(๒) เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยันต์)
(๓) หลวงอนุรักษภูเบศร (พร เดชะคุปต์) ต่อมาเป็น พระยาโบราณราชธานินทร์

หลวงหัตถกิจโกศล กรมมหาดเล็กช่าง	อายุ ๘๑ ปี
หลวงทานาธิบดี เจ้ากรมโรงทาน	อายุ ๗๓ ปี
หลวงวิจารณ์คาวี กรมนาฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๗๘ ปี
หลวงกลไมนฤมิตร เจ้ากรมช่างปั้นขวา	อายุ ๗๙ ปี
ขุนโลกพยากรณ์ ปลัดกรมโหรหลัง ฝ่ายพระราชวังบวร	อายุ ๘๑ ปี
นายทองมหาดเล็ก	อายุ ๘๓ ปี

การเบิดสะพานเฉลิม ๔๔

เมื่อเฉลิมพระชนมพรรษา รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ทรงพระราชอุทิศเงินเท่าพระชนมวาร วันละสลึงกับเงินเพิ่มเติม ให้พอเท่าจำนวนเงินที่กระทรวงโยธาธิการประมาณในการที่จะสร้างสะพานนั้น รวมเป็นเงิน ๖,๐๔๔ บาท ให้กระทรวงโยธาธิการไปสร้างสะพานนั้นขึ้น กำหนดจะได้เบิดในการเฉลิมพระชนมพรรษาศกนี้ ให้เป็นสาธารณทานแก่มหาชนทั่วไป ดังเช่นเคยทรงพระราชอุทิศมาทุก ๆ ปี แทนการแจกคนแก่ชราแต่ก่อนมานั้น กระทรวงโยธาธิการได้จัดการสร้างแล้วเสร็จ จึงได้เตรียมการตกแต่งตั้งแต่ถนนตัดใหม่พร้อมกับการที่สร้างสะพานนี้ ตั้งแต่สะพานถนนศาลาแดงไปถึงสะพานใหม่นี้ รวมทาง ๒๓ เส้น ประดับด้วยใบไม้และธงตลอดไป ที่สะพานก็ตกแต่งและปลูกโรงพัก โรงเลี้ยงข้าราชการพอสมควร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ได้ทรงเชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งปวงไปในการนั้น

ครั้น ณ วันที่ ๒๒ กันยายน เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จไปทรง

เบิดสะพานนั้นแทนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง จากพระบรมมหาราชวัง เลี้ยวบ่อมเผด็จดัสกรไปลงถนนเจริญกรุง ข้ามสะพานสุประดิษฐไปตามถนนวัวลำพอง ถนนศาลาแดง ถึงถนนตัดใหม่ต่อถนนศาลาแดง ซึ่งมีซุ้มใบไม้เป็นเขต ครั้นเสด็จถึงที่อันจะทรงเบิดสะพานนั้น เสด็จขึ้นประทับพลับพลายก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ทรงจัดพระสุธารสเครื่องเลี้ยงต่าง ๆ ถวายแล้ว ทรงถวายรายงานการสร้างสะพานนี้ เพื่อจะได้ทรงนำมาทูลเกล้า ๆ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดังจะได้ลงต่อไป แล้วกราบทูลเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จทรงพระดำเนินไปสู่ที่สะพาน แล้วถวายกรรไกรผังทองคำเป็นตัวอักษรที่ระลึกในการนี้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ทรงตัดสายแพรที่ขึงกั้นสะพานอยู่นั้นเป็นอันสมมติว่าได้ทรงเบิดแล้ว ทรงตรึงหมุดก้าไหล่ทอง มีตัวอักษรย่อพระปรมาภิไธย ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พนักสะพาน สมมติว่าทรงกระทำให้แล้วเสร็จในขณะนั้น เจ้าพนักงานประโคมสังข์แตรพิณพาทย์ฆ้องชัยขึ้นพร้อมกัน ครั้นทรงเบิดสะพานแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง ข้ามสะพานนั้นเป็นพระฤกษ์ก่อน แล้วเสด็จกลับโดยทางถนนสาธรไปลงถนนเจริญกรุงตอนบางรัก กลับสู่พระบรมมหาราชวัง ครั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จกลับแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ได้ทรงเชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและชาวสยามชาวต่างประเทศที่มาประชุมอยู่ในที่นั้นไปที่โรงเลี้ยง ทรงเลี้ยงน้ำชาและของต่าง ๆ เป็นเสร็จการ

รายงานพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา กราบบังคมทูลพระกรุณา

วันที่ ๒๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ในการเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอุทิศเงินเท่าจำนวนพระชนมวารมีประมาณวันละสลึง รวม ๑๕,๗๐๖ สลึง หรือ ๓,๙๒๖ บาท ๒ สลึง ให้ทำสิ่งซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์แก่มหาชนทั่วไป กระทรวงโยธาธิการได้กะประมาณในการที่จะสร้างสะพานนี้ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย รวมเป็นเงิน ๖,๐๙๔ บาท จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินเป็นส่วนเพิ่มเติม ให้ครบตามจำนวนที่ประมาณอีก ๒,๑๑๗ บาท ๒ สลึง รวมกันเป็นเงิน ๖,๐๙๔ บาท เท่าที่ประมาณไว้นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงโยธาธิการสร้างสะพานนี้ขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ อำนวยการอันนั้นจนแล้วสำเร็จ ได้จำหน่ายเงินที่ทรงพระราชอุทิศนั้นไปดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ

เครื่องเหล็กทำสะพาน พร้อมทั้งเครื่องเงิน ๒,๒๔๐ บาท อิฐ ๑๐๔,๐๙๐ แผ่น เงิน ๘๔๙ บาท ๖๑ อัฐ ปูนหินเกวียนละ ๑๑ บาท ๔๕ เกวียน เงิน ๔๙๕ บาท ปูนซีเมนต์ถังละ ๘ บาท ๔๘ อัฐ ๔๘ ถัง เงิน ๔๒๐ บาท ทรายเกวียนละ ๒ บาท ๙๔ เกวียน เงิน ๑๘๘ บาท เสาหลักแพทำเข็ม ๑๒๕ ต้น เงิน ๕๓๕ บาท ไม้สักหน้าต่าง ๆ ทำคานและพื้น รวมเงิน ๗๑๖ บาท ๔ อัฐ เหล็กกลมโต ๔ หุน ครึ่งหาบ เงิน ๔ บาท ๔๘ อัฐ หมุดเหล็กโต ๔ หุน ๕๐ อัน เงิน ๑ บาท ๓๒ อัฐ สีเขียวอย่างดี ๓ กระป๋อง เงิน ๖ บาท ๔๘ อัฐ เสนผง ๕ กระป๋อง เงิน ๒๕ บาท สีน้ำเงินผงหนัก

๖๐ ชั่งจีน เงิน ๔๕ บาท น้ำมันลินซีด ๑ กระป๋อง เงิน ๑๑ บาท ๓๒ อัฐ ทองคำเปลวบีดอักษรพระนามและชื่อสะพาน ๕๕๐ แผ่น เงิน ๑๖ บาท ตราอักษรพระนามและชื่อสะพานคู่ ๑ เงิน ๘๐ บาท ค่าแรงทำการทั้งปวง รวมเงิน ๗๕๐ บาท

รวมทั้งสิ้น เงิน ๖,๓๘๔ บาท ๓๓ อัฐ ในจำนวนเงินที่เกินกว่าประมาณไปนี้ เป็นด้วยสิ่งของมีราคาสูงขึ้นกว่าที่ประมาณในระหว่างนี้ เงินจึงเกินไป ๓๔๐ บาท ๓๓ สตางค์ ซึ่งได้จำหน่ายเงินส่วนบำรุงพระนครไปด้วยแล้ว เพราะฉะนั้นสะพานนี้เป็นอันแล้วสำเร็จบริบูรณ์ดังพระราชประสงค์

อนึ่ง เมื่อทำสะพานนี้ขึ้นแล้ว เพื่อจะให้สะดวกแก่ผู้ที่จะเดินไปมาทางนี้ จึงได้รับใส่เกล้า ฯ ทำถนนต่อตั้งแต่ถนนศาลาแดงซึ่งแต่เดิมมีอยู่เพียงถึงที่เลี้ยวไปถึงถนนบางรักเท่านั้น ให้ยาวตลอดมาถึงสะพานนี้ ปูอิฐกว้าง ๓ วา และฉาบปราบถมที่ให้เรียบร้อย รวมทางที่ทำเพิ่มเติมขึ้นใหม่ยาว ๒๓ เส้น

บัดนี้การสะพานและถนนอันกล่าวมาแล้วนั้น แล้วสำเร็จบริบูรณ์จะได้ทรงเบิดในการเฉลิมพระชนมพรรษาศกนี้ตามเคยมา

เวลานี้เป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประพาส ณ ประเทศยุโรป ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ จะได้ทรงเป็นพระราชธุระในการเบิดสะพานนี้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่หากเวลานี้เป็นสมัยที่ทรงมีพระราชกรณียกิจเป็นอันมาก ทั้งสถานที่ตั้งของสะพานนี้ก็อยู่ในที่ไกลกว่าทุกคราวมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จมาทรงกระทำการเบิดสะพานแทนพระองค์ เหมือนดังเมื่อเบิดสะพานเฉลิม ๔๒ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ เสด็จมาทรงเบิดแทนพระองค์ในครั้งนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าถือเอาโอกาสในมหามงคลสมัยอันนี้ ขอพระราชทานทูลเกล้าถวายกรรไกรฝังทองคำเป็นตัวอักษรจารึกที่ระลึกในการเปิดสะพานนี้ เพื่อจะได้ทรงเปิดด้วยกรรไกรเล่มนี้ แล้วจะได้เป็นที่ระลึกสืบไปด้วย

ในเวลาบ่ายวันนี้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ ได้ทรงเปิดสะพานนั้นด้วยกรรไกรนี้แล้ว และได้ทรงตรึงหมุดก้าไหล่ทอง มีอักษรพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เป็นการแล้วสำเร็จ และพระราชทานนามว่าสะพานเฉลิม ๔๔ เสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานถวายพระราชกุศล กับทั้งขอถวายชัยมงคลในมหาสมัยกาล ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสองพระองค์ ทรงพระเจริญสุข สิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล เสด็จดำรงสยามรัฐมณฑล เป็นที่เย็นเกล้า ฯ แห่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงยั่งยืนนาน ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยแผ่ไพศาลขจรจบทั่วเมทนีดลสกลศัตรูกษัย ด้วยอำนาจแห่งพระรัตนตรัย และพระราชกุศลนี้ได้ทรงบำเพ็ญบริจาคในสาธารณประโยชน์ทั่วไปแก่มหาชน ผู้จะสัญจรไปมาในทางสะพานเฉลิม ๔๔ นี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

(เซ็นพระนาม) **พิทยลาภพฤฒิธาดา**

เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ

พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาและเหรียญจักรพรรดิมาลา

วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาและเหรียญจักรพรรดิมาลาแก่ข้าราชการดังต่อไปนี้

เหรียญดุษฎีมาลา

พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน) เหรียญเงินเข็มราชการแผ่นดิน

พระยาศรีสุนทรโวหาร (กมล) เหรียญเงินเข็มศิลปวิทยา

เหรียญจักรพรรดิมาลา

พระยาราชโยธา (เผื่อน) กรมมหาดไทย
ฝ่ายพระราชวังบวร เหรียญก้าไหล่ทอง
หลวงอาสาสำแดง (แจ้ง) เจ้ากรมเรือกันซ้าย เหรียญเงิน
หลวงไชยสงคราม (ทรัพย์) เหรียญเงิน

พระราชพิธีศรีสัจจปานกาล และตั้งรัฐมนตรี

วันที่ ๒๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เจ้าพนักงานได้จัดการที่พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมือนอย่างทุกปีมา

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระสงฆ์ ๓๘ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นประธาน ได้พร้อมกันอยู่ที่พระอุโบสถนั้น

เวลาบ่าย ๔ โมง โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จไปเบิดสะพานเฉลิม ๔๔ แล้วเสด็จกลับมาประทับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้ว หลวงสารประเสริฐอ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จกลับ เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้ว พราหมณ์อ่านคุษฎีคำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีรัตนปฏิมากร ราชบัณฑิตทำการอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสืบไป

วันที่ ๒๓ กันยายน เวลาเช้าพระสงฆ์ที่สวดพระพุทธมนต์วานนี้ ได้รับพระราชทานฉัน ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท แล้วมาพร้อมกันอยู่ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาบ่ายโมงเศษ โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จออกวัดพระศรีรัตน

ศาสดาราม พร้อมด้วยที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และเสนาบดีทั้งปวง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้ว หลวงราชมุนีปลัดกรมพราหมณ์พิธี เชิญพระแสงศร ๓ องค์ ขึ้นอ่านโองการแช่งน้ำ และเชิญลงชุบในพระขันหยกแล้ว อ่านแช่งน้ำคำโคลงสืบต่อไป จบแล้ว พระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ อ่านประกาศแช่งน้ำภาษาไทยแล้ว พระสิทธิไชยบดี เจ้ากรมพราหมณ์พฤฒิบาศ จึงได้รับพระแสงขรรค์ชัยศรี และพระแสงต่าง ๆ จากกรมแสง เชิญลงชุบในหม้อน้ำพระพุทธมนต์และขันสาคร พระสงฆ์สวดสัจคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ ชาวประโคม ๆ พิณพาทย์ ฆ้องชัย แตรสังข์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนขึ้นไปเฝ้าในพระอุโบสถ ถวายคำสัตย์สาบานแล้ว รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามตำแหน่งโดยลำดับ พระสงฆ์ถวายพระพรลา เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จกลับตามทางเดิม

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โดยทางพระทวารเทวราชมเหศวร แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาประทับพระที่นั่งสนามจันทร์ ถวายบังคมพระบรมอัฐิ ที่หอพระธาตุมนเทียรแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้ถวายบังคมพระบรมอัฐิต่อไป

แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาประทับพระราชบัลลังก์ ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย หลวงราชมุนีอ่านแช่งน้ำแล้ว ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายน้ำพระพิพัฒน์ ด้วยพระถ้วยโมราแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ต่อไปเสร็จแล้ว พระยาประชากิจกรจักร[๑] น.ช.ภ.ม. ขุนหลวงพระไกรสีสุภาวภักดี ภ.ม.ร.ด.ม. ได้อ่านคำสาบานในพระราช

---

(๑) พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค)

บัญญัติรัฐมนตรีถวายจบลงแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรรัฐมนตรี แล้วข้าราชการที่ได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเรียงตัวจนหมดแล้ว เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ฝ่ายท้าวนางบางท่าน และภรรยาข้าราชการ ที่ได้มาประชุมเพื่อจะได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็ได้พร้อมกันที่มุขหลังพระอุโบสถ ขุนเกษวินาศอ่านคำแช่งน้ำจบแล้ว ได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเช่นทุกปีมา

พระราชทานตราตั้ง กรรมการมหามกุฎราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตราตั้งกรรมการมหามกุฎราชวิทยาลัย ดังต่อไปนี้

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์

หลวงศุภกรณ์บรรณาสร กรมพระคลังข้างที่

พระราชบัญญัติว่าด้วยอั้งยี่ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

มีพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

ทุกวันนี้ มีคนชักชวนกันตั้งซ่องเป็นหมู่เรียกว่าอั้งยี่มีชื่อต่าง ๆ บ้าง และเรียกชื่ออย่างอื่น ๆ บ้าง แล้วเกิดวิวาทยกพวกเข้าทุบตีฟันแทงยิงซึ่งกันและกัน บาดเจ็บเป็นอันตรายแก่ร่างกายและชีวิตเนือง ๆ มา เป็นที่หวาดหวั่นแก่อาณาประชาราษฎรทั้งหลายทั่วไป ใช่แต่เท่านั้น ครั้นมีผู้พ้องร้องว่ากล่าวจะเอาโทษพวกนี้ตามกฎหมายบ้านเมือง พวกหัวหน้าก็เข้าช่วยป้องกันขัดขวางมิให้จับกุมพวกเหล่านี้มาชำระตัดสินลงโทษตามกฎหมายบ้านเมืองได้โดยสะดวก เหตุฉะนี้จึงทรงพระราชดำริเห็นสมควรที่จะป้องกันมิให้มีการทุจริตเช่นกล่าวมานี้เกิดขึ้นอีกต่อไป

จึงมีพระราชเสาวนีย์ดำรัสเหนือเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติไว้ต่อไป (มาตรา ๑–มาตรา ๑๘)

ประกาศตั้งเจ้าพนักงาน ผู้จดทะเบียนอั้งยี่

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

ตามข้อความในพระราชบัญญัติว่าด้วยอั้งยี่ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ มาตรา ๓ ว่าด้วยเจ้าพนักงานผู้จดทะเบียนบรรดาพวกที่ตั้งขึ้นเป็นหมู่เป็นซ่องนั้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ผู้ใดรับตำแหน่ง จะได้ประกาศชื่อในหนังสือราชกิจจานุเบกษาตามครั้งตามคราวนั้น

บัดนี้ มีพระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เจ้ากรมกองตระเวนขวา รับราชการในตำแหน่งที่เจ้าพนักงานผู้จดทะเบียน

ตามพระราชบัญญัติในมณฑลกรุงเทพ ฯ พระมหานคร ตั้งแต่วันที่ได้ออกประกาศนี้เป็นต้นไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ หรือเป็นวันที่ ๑๐๕๖๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ข่าวเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน และทอดพระเนตรมหามกุฎราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน และทอดพระเนตรมหามกุฎราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงจัดการรับเสด็จเป็นการครึกครื้นกว่าปีก่อน ๆ

ในบริเวณพระอุโบสถ ได้ประดับด้วยใบไม้ ดอกไม้สด พรรณผ้า และธงอันวิจิตรเป็นที่งดงามมาก และมีกรอบอักษรคาถาถวายชัยมงคลประดับด้วย และตามสถานต่าง ๆ ก็ประดับด้วยธงเทียวใบไม้ดอกไม้ทั่วทุกแห่ง เป็นที่น่าดูยิ่งนัก

เวลาจวนบ่าย ๔ โมง สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ ประทับรถพระที่นั่งแล้วเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยกระบวนทหาร ตำรวจ ราชองค-รักษ์ มหาดเล็ก ขี่ม้าแห่นำตามเสด็จมาตามถนนท้องสนามชัย เลี้ยวลงถนนบำรุงเมืองเลี้ยวถนนเพื่องนคร ไปหยุดรถพระที่นั่งที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงพระดำเนินเข้าในพระอาราม พระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่พระอุโบสถ ข้าราชการรับเสด็จอยู่ที่ลานหน้าพระอุโบสถด้านตะวันออก ท้าว

นางเถ้าแก่และหม่อมห้าม เจ้านายภรรยาข้าราชการ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท อยู่ที่ลานหน้าพระอุโบสถด้านตะวันตก ในขณะนั้นเด็กนักเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งประจำอยู่ที่ลานข้างพระอุโบสถด้านตะวันตก กล่าวคาถาและคำฉันท์บรรยายความถวายชัยมงคลจบลง หม่อมเจ้าเจริญศุขโสภาคย์ ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ ทูลเกล้า ฯ ถวายคำถวายชัยมงคลนั้นแล้ว ทรงพระดำเนินสู่ภายในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนนมัสการ แล้วนายเสน่ห มหาดเล็กห้มแพรอ่านรายงานกราบบังคมทูลพระกรณาว่า "พระสงฆ์จำพรรษาในพระอารามนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ๑ หม่อมเจ้าพระราชาคณะ ๒ พระราชาคณะ ๓ หม่อมเจ้าพระ ๒ ฐานานุกรมเปรียญ ๓ ฐานานุกรม ๘ บาเรียญ ๑๑ พระมหาดเล็ก ๑ พระนักเรียนโท ๒ พระอันดับเรียนคันถธุระ ๑๖ พระอันดับเรียนธรรมวินัย ๔ รวม ๕๓ รูป ได้เล่าเรียนตามสติกำลัง ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล" เมื่ออ่านรายงานกราบบังคมทูลเสร็จแล้ว ทรงถวายผ้าพระกฐิน พระสงฆ์ทำอปโลกนกรรมเห็นพร้อมยอมถวายผ้าพระกฐินนั้นแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส แล้วมอบผ้าพระกฐิน ถวายด้วยญัตติทุติยกรรมพิธีโดยวินัยนิยมเสร็จแล้ว ทรงประเคนไตรบีแก่หม่อมเจ้าพระราชาคณะ พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ แล้วถวายต้นไม้ทองเงินแก่พระพุทธชินศรี ในการที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาพระราช-ทานพระกฐินเป็นครั้งแรก แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระรูปพระพุทธชินศรี แด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เพื่อเป็นเครื่องหมายการเสด็จพระราชดำเนินมาทรงนมัสการและกระทำพุทธบูชา เป็นครั้งแรกในนามของพระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวร-ฤทธิ์ทรงถวายบริขาร พระสงฆ์ถวายอติเรก ถวายอนุโมทนา แล้วเสด็จพระราช

ดำเนินเพื่อทอดพระเนตรมหามกุฎราชวิทยาลัย เมื่อทรงพระดำเนินถึงที่ลานหน้าพระตำหนัก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวิรยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นที่ทายิกาของมหามกุฎราชวิทยาลัย ประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เกสรในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพผู้เป็นมรรคนายิกา ได้อ่านคำถวายชัยมงคล ในส่วนทายิกาเหล่านั้นทั่วไป แล้วทูลเกล้า ฯ ถวายคำถวายชัยมงคลนั้น แล้วมีพระราชดำรัสตอบ (ดังจะได้นำมาลงต่อไปนี้ทั้ง ๒ ฉบับ) และในขณะนี้โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสริยงค์ประยรพันธ์ เสด็จไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทองน้อย และทรงสดับปกรณ์บนพระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอเหมือนอย่างเคยมา ครั้นมีพระราชดำรัสตอบแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางหน้าพระตำหนัก เลี้ยวถนนหลังโรงเรียนถึงชลาหน้าวิทยาลัย ทรงเปิดคลุมป้ายบอกนามวิทยาลัยแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และป้ายบอกนามโรงเรียนซึ่งเป็นส่วนในพระองค์ ในขณะนั้นพระสงฆ์สวดคาถาชัยมงคล เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์พิณพาทย์ขึ้นพร้อมกัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นโรงเรียน ทอดพระเนตรการเล่าเรียน และมีพระราชปฏิสันถารครูอาจารย์และนักเรียนบางคนทุกห้องทั่วกันแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นออฟพี่ศ ซึ่งเป็นที่ทำการของวิทยาลัย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้แทนนายกแห่งกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ ทรงนำกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์และเวยยาวัจกรของวิทยาลัย และโรงเรียนทั้งหลาย เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ห้องกลางชั้นล่าง มีพระราชดำรัสด้วยตามสมควรแล้วเสด็จขึ้นชั้นบนทางบันไดทิศใต้ พระสงฆ์บาเรียญนักเรียนในโรงเรียนพระอารามต่าง ๆ ซึ่งมาประชุมอยู่ที่ห้องทิศใต้ชั้นบน สวดคาถาถวายชัยมงคลโดยสรภัญญะวิธี และกล่าวคำแปลแห่งคาถานั้น โดยพจน์ประพันธฉันทลักษณจบลง พระเจริญบาเรียญเอก ได้ถวายคำถวายชัยมงคลแด่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุริยงค์ประยูร-

พันธุ์ เพื่อจะได้นำทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับห้องกลางชั้นบน ซึ่งกรรมการฝ่ายบรรพชิตประชุมอยู่นั้น หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร ผู้เป็นนายกอ่านคำถวายชัยมงคล แล้วสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถมีพระราชดำรัสตอบ (ดังจะได้นำมาลงต่อไปนี้ทั้ง ๒ ฉบับ) แล้วทรงเซ็นพระราชาภิไธยในสมุดเซ็นนามผู้เยี่ยมเยือน แล้วหม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร นายกถวายอติเรกจบแล้ว เสด็จทอดพระเนตรห้องสมุดแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับทางบันไดด้านเหนือ มาประทับตำหนักพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทอดพระเนตรที่ไว้พระไตรปิฎกเสร็จแล้ว เวลาเกือบทุ่ม เสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

เมื่อเสด็จกลับพระบรมมหาราชวังแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานนำพระราชหัตถเลขาไปถวายพระสงฆ์ผู้เป็นกรรมการ เพื่อเป็นที่ทรงยินดีในการที่ได้เสด็จพระราชดำเนิน มาทอดพระเนตรเห็นความเจริญของมหามกุฏราชวิทยาลัย และพระราชทานจตุปัจจัยมูล ๔,๐๐๐ บาท ทรงพระราชอุทิศเพื่อการเกื้อกูลในวิทยาลัยนี้ด้วย

คำถวายชัยมงคล ของเด็กนักเรียนในมหามกุฏราชวิทยาลัย

คาถนทอนทรวงศสวดเวลาเสดจถง

๑. ยคฺเฆ อิทาเนว ตยา สุวาคตำ,
ตสฺมา มยำ ปีติมนา วรำ วรำ
ยาจาม วตฺตุ อวกาสมุตฺตมำ
ทีฆายุ อยฺยา สุขินี อนามยา

๒. คุตฺตาว วตฺถุตฺตยอคฺคเตชสา
เตโชยโสโภคสมปฺปีตา สทา
สมฺปสฺสมานา สตฺตำ สุภทฺทกำ
รฏฺฐำ วิจาเรตุ เสมน โสตฺถินา,

๓. นิรนฺตรายา อกุโตปสชฺชนา
ยสฺสา อุปตฺถมฺภวเสน ถมฺภิตา
วินฺทาม วิชฺชายนมุตฺตมำ มยำ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์

๑. สมเด็จพระแม่เจ้า จะระเด้าเสด็จสถาน
น้ำนับประถมกาล ศุภะภาพพิบูลย์ขะจร
สำข้าพระบาทบี – ติฤดีถวายพระพร
แด่องค์พระบังอร วะระอรรคราชินี

๒. สมเด็จพระแม่เจ้า อะภิเผ้าผะดุงบูรี
อันอานุภาพศรี ระตะนัตยาสงวน
จงยืนพระชนม์สุข นฤทุกข์นิราสประชวร
เดชยศพระจงบวรณ์ แลประสบเจริญนิรันตร์

๓. ปราศอันตะรายบัด อุปะสัชนาอะนันต์
ทรงรัฐพิจารณ์บัล – ลุสวัสดิ์เสมอสมัย
อำนาจธบำรุง พระผดุงพิชาพิศัย
ปวงข้าตะรุณวัย ลุประสิทธิพิชาเฉลียว

พระครูวิสุทธิ์สรภาณ (เริ่ม) ครูโท แต่ง

คำโคลงสุภาพร้องเวลาเสด็จกลับ

ขอถวายประณตน้อม บทศรี
สมเด็จราชินี ปกเกล้า
ปวงข้าพระพุทธ์มี เจตมุ่ง พรนา
เชิญพระคืนเสด็จเข้า สู่ด้าวโดยเกษม

คำถวายชัยมงคล ของทายิกาของมหามกุฎราชวิทยาลัย

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าทายิกา ของมหามกุฎราชวิทยาลัย ขอพระราชทานพระราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

จำเดิมแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งมหามกุฎราชวิทยาลัยขึ้นเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษสามเณร และเป็นที่เล่าเรียนอักษรสมัยของกุลบุตร เพื่อบำรุงพระพุทธจักรราชอาณาจักรให้วัฒนาการทั้งสองฝ่าย เป็นโอกาสของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้โดยเสด็จในพระราชกุศลนี้ เป็นลำดับมา ตามกำลังสามารถของตน ๆ และได้ผลอันดีแต่วิทยาลัยเป็นหลายอย่าง เป็นเครื่องเจริญศรัทธาเลื่อมใส เกิดความนิยมในธรรมสุจริตเป็นเบื้องหน้า ทั้งได้ส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียน เพื่อได้ความรู้สามารถบำรุงตระกูล และพระพุทธศาสนาตามควรแก่อุปนิสัยอันจะพึงมี ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดปีติยินดี ถือว่าเป็นลาภอย่างยิ่งของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และระลึกถึงพระมหากรุณาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นนิตย์ ทั้งทราบว่าฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ทรงพระราชศรัทธาบำรุงมหามกุฎราชวิทยาลัย เป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่ง ข้อนี้เป็นโอกาสของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะได้บริจาคทานเป็นบริวารพระราชกุศล ร่วมข้าร่วมเจ้ากับฝ่าละอองธุลีพระบาทอีกพระองค์หนึ่ง และเป็นเกียรติยศพิเศษเฉพาะข้าพระพุทธเจ้าเหล่าสตรี ผู้ได้ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็นประธานในหมู่ทายิกา เพิ่มปีติปราโมทย์ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายยิ่งขึ้น วันนี้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรวิทยาลัย เป็นสมัยที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ช่องเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นประถม จึงพร้อมกันมาสมาคม ณ ที่นี้ เพื่อได้ชมพระบารมีและกราบบังคมทูล ถวายชัยมงคลแด่ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยอำนาจพระรัตนัตยาธิคุณ และเดชบุญกุศลสุจริตของข้าพระพุทธ-เจ้าทั้งหลายนี้ ขอผ่าละอองธุลีพระบาทดำรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญนิราศสรรพโรคาพาธอุปัทวภัย มีพระราชประสงค์ใด ๆ ที่ชอบธรรมเป็นอะนะวัชชะกรรมปราศจากโทษ จงสำเร็จเป็นผลทุกประการ ไพโรจน์ชัชวาลด้วยพระราชอิสริยยศปรากฏทั่วทิศานุทิศ เจริญด้วยพระราชวรฤทธิ์เดชานุภาพทุกทิพาราตรี ดุจดวงศศิธรในดิถีเพ็ญฉะนั้น

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

พระราชดำรัส ตอบทายิกาขฮงมหามกุฎราชวิทยาลัย

เราได้ฟังถ้อยคำของทายิกาแห่งมหามกุฎราชวิทยาลัยกล่าว และได้เห็นท่านทั้งปวงมาสโมสรพร้อมกันเฉพาะหน้าเราในบัดนี้ กระทำให้เรามีความยินดีเป็นอันมาก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งมหามกุฎราชวิทยาลัยนี้ขึ้น ก็เพื่อพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงพระบรมพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองสืบไป ทั้งเพื่อจะได้พระราชทานพระราชานุเคราะห์ โดยทำทานแก่สัปปุรุษทั้งหลายให้ได้พบเห็น และเรียนรู้พระไตรปิฎก อันเป็นหนทางดำเนินของเราผู้ตั้งอยู่ในพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยให้มีมหาสถานที่พระสงฆ์สามเณรได้เล่าเรียนแพร่หลายขึ้น ท่านก็ย่อมจะนำพระธรรมวิเศษเหล่านั้นมาแสดงสั่งสอนเราทั้งหลายให้รู้ชัดในธรรมปฏิบัติ อันเป็นพระบรม-พุทโธวาทเหล่านั้น ความเจริญของพระพุทธศาสนาและของทายิกาทั้งปวงก็ย่อมเจริญขึ้นด้วยกัน

ส่วนตัวเรานั้น ก็ได้ตั้งใจโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นนิจในการที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และความรู้การเล่าเรียนของพุทธศาสนิกชนทั่วไป การบำเพ็ญพระราชกุศลทุกอย่าง เราถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญของเราส่วนหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องขวนขวายจนตลอดชีวิต

ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จอยู่ในพระนครนั้น เราก็ได้ตั้งใจที่จะรักษาราชการส่วนพระราชอาณาจักร ตามกระแสพระบรมราชโองการเพียงไร ส่วนข้างพระพุทธจักรนั้นเล่า ก็เป็นหน้าที่สำคัญเพิ่มขึ้นในความศรัทธาที่มีอยู่เป็นนิจ แล้วนั้นอีกส่วนหนึ่ง ตามกระแสพระบรมราโชวาทเสมอกันฉะนั้น

เราได้พบกับท่านทั้งหลายพร้อมกันในเวลานี้ เป็นที่ชักนำใจเราให้เกิดความยินดี ที่ได้ร่วมสมาคมกับเพื่อนทายิกาด้วยกัน ถึงแม้ว่าตัวเราตั้งอยู่ในอิสริยยศอย่างใดก็ดี เราถือว่าเราเป็นพวกทายิกาของมหามกุฏราชวิทยาลัยผู้หนึ่ง เสมอเหมือนกับท่านทั้งปวงนี้เช่นเดียวกัน

เราถือโอกาสอันนี้ ขอกล่าวตักเตือนท่านทั้งปวงว่า หน้าที่ของเราทั้งหลายผู้เป็นสตรี อันไม่เป็นวิสัยจะพึงบรรพชาอุปสมบทได้ ก็มีอยู่แต่ที่จะต้องขวนขวายบำรุงพระพุทธศาสนา และอุดหนุนการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมให้ถาวรวัฒนาการยิ่งขึ้น เราจึงขอชักชวนท่านทั้งปวงให้ตั้งใจช่วยกันทำนุบำรุงวิทยาลัยนี้ อันเป็นบ่อเกิดของการเล่าเรียนพระไตรปิฎก อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาตามกำลังและโอกาสอันจะพึงมีแก่เราท่านทั้งปวงทุกคนด้วยกัน

เราขอขอบใจท่านทั้งปวงที่ได้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะอำนวยพรแก่เรานั้น ขอให้ท่านทั้งปวงจงตั้งมั่นอยู่ในศรัทธาอันเป็นทรัพย์ประเสริฐของท่านทั้งปวง และจงมีความเจริญสุขสิริสวัสดิ์อยู่ในพระพุทธศาสนาจงทั่วกัน

คำถวายชัยมงคล ของภิกษุสามเณรนักเรียนในมหามกุฎราชวิทยาลัย

คำฉันท์อุเปนทรวิเชียร สวดถวายเวลาเสด็จทอดพระเนตร

๑. อิทานิ โข เทวิ สุวาคตนฺเต, อโถปี ตุยฺหำ ปฐมาคโมตฺร,
สมาคตา เทวิ มยมฺปี สพฺเพ ภณามิมำ มงฺคลทีปวากฺยำ

๒. วิสุทฺธภูโต กรุณาสโย โย อสาทิโส ญาณพเลน อคฺโค,
วาเสน พุทธบปวรสส ตสส พลำ สขำ อาย ภวนต วณโณ

๓. วโร มหาโมหปทาลโก โย อกาลิโก สนฺติกโร ปณีโต,
วเสน ธมฺมปฺปวรสฺส ตสฺส ผรนฺตุ เต กิตฺติ ยโส จะ สตฺติ

๔. หตาริเกฺลโส สุคตานุโค โย ปรานุกมฺปี ปฏิปตฺติยตฺโต,
วเสน สงฺฆปฺปวรสฺส ตสฺส หตนฺตรายาว สทา ภวสฺสุ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์

๑. ถวายพระพรอง ชินีลุวิทยา
ฉะนั้นแลปวงอา – จะกลาวสุพจนพรร –
คะอะนงค์บรมรา ละยะแรกประเสริฐครัน
ตมะมาประชุมกัน ณะนะเบนสวสดมูล

๒. พระพุทธะองค์ใด ประเสริฐพระญาณพูล
เพราะเดชะพระพุทธ์สรรค์ บพิตรพระชนม์จง
มะนะใสกระรูณปูรณ์ บมิผู้จะเปรียบตรง
พะละพรรณ์สุของค์ อภิพัฒอะดุลย์ดล

๓. พระธรรมใดฆาต นิรันตร์ระงับมล
มุหะนาศเผล็ดผล ทินะเลิดประณีตเกิน

เพราะเดชพระสัทธรรม์ สิริสรรพะสรรเสริญ
แลศักดิ์พระจำเริญ ยะศะยิ่งภิโญงาม
๔. พระสงฆะใดผลาญ อะริลาญคระไลตาม
มุนินทระทรงความ กะรุณาประกิจควร
เพราะเดชพระสงฆ์กัน ภะยะอันตะรายมวล
มะลายมิกลายกวน วะระเอกกระษัตรีย์
พระสุคุณคณาภรณ์ (ม.ร.ว. ชื่น) แต่ง

คำถวายพระพรแห่งกรรมการมหามกุฎราชวิทยาลัย

ขอถวายพร เจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานี้เป็นโอกาสที่อาตมภาพทั้งหลาย ผู้เป็นกรรมการแห่งมหามกุฎราชวิทยาลัย จะได้รับพระราชทานพระราชวโรกาส แสดงความยินดีต่อการที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานพระกฐินสนองพระองค์ สมเด็จพระปรมินทรมหาธรรมราชาธิราชเจ้าแล้ว มีพระราชอุตสาหะเสด็จมาทอดพระเนตรวิทยาลัยนี้ อาตมภาพทั้งหลายถือว่าเป็นสวัสดิมงคล เกียรติคุณแก่วิทยาลัย จึงได้พรักพร้อมกันมาสโมสรสันนิบาต ณ สถานที่นี้ เพื่อจะได้แสดงความยินดีต่อการเสด็จพระราชดำเนิน และเพื่อจะได้รับพระราชทานพระราชวโรกาส ขอบพระเดชพระคุณและถวายชัยมงคลในที่เฉพาะพระพักตร์ เพราะว่าตั้งแต่แรกตั้งวิทยาลัยมา สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงพระราชศรัทธาเกื้อกูลวิทยาลัย โดยเสด็จสมเด็จพระปรมินทรมหาธรรมิกราชาธิราชเจ้าเป็นอเนกประการ มี

ทรงเกื้อกูลวิทยาลัยและโรงเรียนของวิทยาลัย ด้วยจตุรพิธบัจจัยวิทโยปการ และได้พระราชทานหนังสือพระไตรปิฎกพิมพ์ ซึ่งเป็นส่วนพระราชตระกูลของพระองค์ และได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ เพื่อให้สร้างฉบับแบบเล่าเรียนเป็นต้น เพื่อบำรุงการเล่าเรียนให้เป็นผลแก่พระบรมพุทธศาสนาและฝ่ายพระราชอาณาจักร กิจใด ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญของวิทยาลัย ก็ได้ทรงพระราโชปถัมภ์เสมอมา จนถึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดป้ายวิทยาลัย ต่างพระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาธรรมิกราชาธิราชเจ้า และเปิดป้ายโรงเรียนซึ่งเป็นส่วนในพระองค์ ณ ครั้งนี้ เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่วิทยาลัย ได้มีพระราชนามาภิไธยปรากฏว่า เป็นผู้บำรุงพิเศษในวิทยาลัย

เพราะฉะนั้นอาตมภาพทั้งหลายมีความยินดีว่า การที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาครั้งนี้ เป็นโอกาสอันดีที่จะได้แสดงความขอบพระเดชพระคุณ และถวายชัยมงคล แสดงกตัญญูกตเวทิตาจิตของอาตมภาพทั้งหลาย ในที่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงเจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญพระราชหฤทัย นิราศสรรพภัยโรคาพาธพิบัติอุปัทวันตราย ทรงไพโรจน์โสภณด้วยอิสริยยศเกียรติคุณ เพื่อจะได้ทรงบำรุงวิทยาลัยให้ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลนาน เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพระราชอาณาจักร โดยเสด็จสมเด็จพระปรมินทรมหาธรรมิกราชาธิราชเจ้า

อนึ่ง ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ อาตมภาพทั้งหลายมีความยินดี ขออัญเชิญสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชหัตถเลขาในสมุดสำหรับลงนามผู้เยี่ยมเยือนวิทยาลัย เพื่อเป็นที่ระลึกต่อไปสิ้นกาลนาน

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

พระราชดำรัส ตอบกรรมการมหามกุฎราชวิทยาลัยฝ่ายบรรพชิต

ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายกล่าวอำนวยพร กระทำให้ข้าพเจ้ามีน้ำใจเต็มไปด้วยโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าขอปฏิญาณตนเฉพาะหน้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายว่า พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงจัดตั้งมหามกุฎราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อให้สืบอายุพระพุทธศาสนา และเฉลิมพระเกียรติยศ ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งใจขวนขวาย เพื่อจะโดยเสด็จในการพระราชกุศลอันนี้เป็นนิจ ตามกำลังและความสามารถของข้าพเจ้าผู้เป็นสตรีจะพึงกระทำได้ ทั้งในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ในพระนคร และมิได้เสด็จอยู่นั้นก็ดี พระบรมราชูปถัมภ์ซึ่งได้เคยพระราชทานเพียงไร ในเวลานี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่ง ที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับทั้งการเล่าเรียนสรรพวิชาของชาวเมืองทั่วไปนั้น ให้ไพศาลยิ่งขึ้นนี้ อีกส่วนหนึ่งด้วย

ข้าพเจ้าเหลือที่จะงดเว้น ไม่กล่าวถึงสิ่งซึ่งข้าพเจ้าเกิดความปีติโสมนัสยิ่งขึ้นอีกนั้นไว้ได้ คือที่ได้มาเห็นพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พร้อมเพรียงกันจัดการมหามกุฎราชวิทยาลัย ให้เจริญมาโดยลำดับถึงเพียงนี้ เป็นเครื่องเจริญพระบรมราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และความเลื่อมใสที่มีอยู่ในใจข้าพเจ้าเป็นนิจนั้น ให้ทวียิ่งขึ้นเป็นอันมาก

อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้สึกว่า เป็นส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่ได้รับเกียรติยศซึ่งพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายได้ยกย่องให้เป็นผู้บำรุงพิเศษของมหามกุฎราชวิทยาลัย และในสมัยนี้ได้เป็นผู้เปิดป้ายนามของมหามกุฎราชวิทยาลัยต่างพระองค์พระ-

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และบ้ายนามโรงเรียนเป็นส่วนตนเอง อันเป็นสิ่งซึ่งได้อาศัยความอุตสาหะพร้อมเพรียงของพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จึ่งได้วัฒนาการสืบมาโดยลำดับ จนนับได้ว่าเป็นมหาสถานที่สำคัญ อันเป็นที่เกิดของวิชาทั้งในพระพุทธศาสนา และสรรพวิชาการทั้งปวงทั่วไปได้แห่งหนึ่งนั้น

ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงทรงข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย และเป็นผู้ตั้งใจอุดหนุนแก่มหามกุฎราชวิทยาลัยนั้น และเป็นผู้ยินดีที่จะอุดหนุนการเล่าเรียนทั่วไป โดยเต็มกำลังจนตลอดชีวิต

เพื่อจะแสดงความเลื่อมใสโสมนัสในใจข้าพเจ้า ให้ปรากฏไว้ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะได้ลงนามและแสดงความรู้สึกในใจของข้าพเจ้า ในเวลาที่ได้มาเห็นความเจริญของมหามกุฎราชวิทยาลัยนี้ ไว้ในสมุดสำหรับลงนามผู้เยี่ยมเยือนวิทยาลัยนี้ ตามปรารถนาของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความเลื่อมใสระลึกถึงพระคุณของพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง ในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายได้อุตสาหะจัดการมหามกุฎราชวิทยาลัย มีผลสำเร็จเป็นเกียรติยศแด่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ สมดังพระบรมราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในส่วนตัวเองที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง. ได้จัดการโรงเรียนให้เจริญสมบูรณ์ตลอดมา ทั้งในการที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงได้แสดงการต้อนรับเป็นอันดีและอำนวยพรอันอุดมแก่ข้าพเจ้านั้นด้วย ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงเป็นผู้เจริญยิ่งอยู่ในพระบรมพุทธศาสนาสืบไปสิ้นกาลนาน และขอให้มหามกุฎราชวิทยาลัยนี้ ถาวรวัฒนายิ่งขึ้นทุกเมื่อ เทอญ

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ วันหนึ่ง วันที่ ๑๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ วันหนึ่ง รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภาในพระบรมมหาราชวัง มีสภานายกเป็นประธานในที่ชุมนุมทั้งสองคราว ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชกำหนดพิจารณาความแพ่ง อาญา ศาลต่างประเทศในหัวเมือง ปรึกษาเป็นครั้งที่สอง ตั้งแต่พระราชดำริถึงมาตรา ๓๙

กับเมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. อ่านพระราชหัตถเลขา ว่าด้วยพระราชทานพระราชานุญาตให้ใช้พระราชกำหนดไปรษณีย์

๒. อ่านพระราชหัตถเลขา ว่าด้วยพระราชทานร่างพระราชบัญญัติสุขาภิบาลมาให้รัฐมนตรีสภาปรึกษา รัฐมนตรีสภาปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันรับเข้าระเบียบวาระแล้ว

๓. อ่านพระราชหัตถเลขา ว่าด้วยให้สภานายกรัฐมนตรีนัดชุมนุมรัฐมนตรีเป็นการพิเศษ เพื่อจะได้ปรึกษาพระราชบัญญัติสุขาภิบาลให้แล้วโดยเร็ว

วันที่ ๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม

กับเมื่อวันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีอุปนายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม

กับเมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชกำหนดสุขาภิบาล ปรึกษาเป็นครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ตลอดแล้ว

วันที่ ๑๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. ปรึกษาร่างโทรเลขของรัฐมนตรีสภา ซึ่งจะมีไปกราบบังคมทูลถวายชัยมงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระมหามงคลสมัยกาล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการตกลงพร้อมกันตลอดแล้ว

๒. ปรึกษาพระราชกำหนดสุขาภิบาลเป็นครั้งที่ ๓ ตลอดแล้ว

วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีได้ชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. อ่านพระราชโทรเลขตอบโทรเลขที่รัฐมนตรีสภามีไปถวายชัยมงคลในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

๒. พระราชกำหนดพิจารณาความแพ่ง อาญา ศาลต่างประเทศในหัวเมือง ปรึกษาเป็นครั้งที่ ๒ ตั้งแต่มาตรา ๓๙ ถึงมาตรา ๖๑

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานุการ

พระราชกำหนดสยามภิบาลกรุงเทพ ฯ รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ศุภมัสดุพระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๔๐ พรรษา บัตยุบันกาลจันทรคตินิยม จุลศักราช ๑๒๕๙ กุกกุฏสังวัจฉระ กัตติกะมาส กาพปักษอัฐมีดิถี สุริยคติวิธีลุรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ พฤศจิกายนมาส โสพสมะมาสาหคุณพิเศษภุมวาร บัญจมรัชกาล ติงสติมะสังวัจฉระอัฏฐะนวุตยาธิกะ บัญจะสตุตตระทสะสะหัสสิมะทิวสเขตร ปริเฉทกาลกำหนด

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุศยรัตนราชรวิวงษ์รุตมพงษ์บริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

เสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท บรมราชพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข ภายใต้พระมหานพปฎลเศวตฉัตรเหนือรัตนบรรยงก์ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีรัฐมนตรี องคมนตรีกระวีชาติราชปริพาร ฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบงกช โดยกำหนดตำแหน่งเป็นอันดับกัน

จึงมีพระราชเสาวนีย์ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยการสุขาภิบาล กรุงเทพพระมหานครนั้น เป็นการสมควรที่จะตระเตรียมการขึ้นไว้ และจะได้จัดการให้สำเร็จบริบูรณ์เป็นแบบต่อไป เพื่อให้ป้องกันโรคภยันตรายของมหาชนนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควรที่จะต้องตั้งเจ้าพนักงานสุขาภิบาลขึ้น อยู่ในบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงนครบาล สำหรับให้ได้รีบลงมือจัดการรักษาความสะอาดบางอย่างขึ้นในทันที เพื่อที่ป้องกันโรคภยันตรายในกรุงเทพ ฯ และให้สืบสวนตรวจตราการที่เกี่ยวในทางโรคภัยของมหาชนทั่วไป เพื่อจะได้ดำริทำข้อบังคับ และทำการต่าง ๆ ตามสมัยตามคราวอันสมควรแก่การรักษาความสะอาด ป้องกันไม่ให้เกิดโรคภัย กับทั้งจะให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและงดงามให้เป็นที่เจริญทั่วไปตลอดเขตแขวงพระนครนั้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชกำหนดขึ้นไว้ต่อไปดังนี้

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยตั้งเจ้าพนักงานแพทย์ สำหรับตรวจโรคกับช่างใหญ่ (เอนยินเนีย) สำหรับตรวจรักษาความสะอาดป้องกันโรค กับอำนาจและหน้าที่ของเจ้าพนักงานทั้งสอง และตั้งกรมสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ

มาตรา ๑ – มาตรา ๗

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยการสุขาภิบาลที่กำหนดให้จัดให้ดีขึ้น

มาตรา ๘ – มาตรา ๒๐

หมวดที่ ๓

ว่าด้วยกฎข้อบังคับที่จะขยายจังหวัด การสุขาภิบาลให้กว้างขวางต่อไป

มาตรา ๒๑ – มาตรา ๒๒

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยข้อความเบ็ดเตล็ด มาตรา ๒๓

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีประชุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ครั้งหนึ่ง

กับเมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุมทั้งสองคราว ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชกำหนดพิจารณาความแพ่ง อาญา สำหรับศาลต่างประเทศในหัวเมือง ปรึกษาตั้งแต่มาตรา ๖๒ ถึงมาตรา ๑๑๙

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานุการ

ข่าวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรตามกระทรวงต่าง ๆ

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับพระวอพร้อมด้วยทหารตำรวจราชองครักษ์มหาดเล็ก แห่นำตามเสด็จออกประตูสุวรรณบริบาล ไปประทับศาลาลูกขุนในฝ่ายซ้าย ในเวลานั้นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มาคอยรับเสด็จพระราชดำเนิน อยู่ที่หน้าศาลาลูกขุน แล้วได้นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรห้องที่ทำการต่าง ๆ

ครั้นเสด็จพระราชดำเนินมาถึงห้องนายเวรวิเศษ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งให้ผู้ที่ชำนาญในการดีดเครื่องพิมพ์สมิทเปรเมีย ๓ นายดีดถวาย ทอดพระเนตรแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรห้องเสนาบดีและห้องอื่น ๆ ทั่วแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปประทับศาลาลูกขุนในฝ่ายขวา พระยามนตรีสุริยวงศ์ ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร ณ ห้องที่ทำการต่าง ๆ โดยทั่วแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรกระทรวงว่าการต่างประเทศ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ เสนาบดีกระทรวงว่าการต่างประเทศ ได้นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรห้องที่ทำการต่าง ๆ ดังเช่นกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหมโดยทั่วแล้ว ประทับโต๊ะเสวยพระสุธารสชาพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ที่ห้องรับแขกข้างใน และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน ก็ได้รับประทานของว่างที่ห้องข้างนอกโดยทั่วกัน เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จกลับ

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับรถพระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่คลังเงินพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรที่เก็บเงินและที่ทำการต่าง ๆ ทั่วแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทางบันไดด้านตะวันตก พระเจ้าน้องยาเธอที่กล่าวนามมาแล้ว ได้นำเสด็จทอดพระเนตรห้องที่ทำการต่าง ๆ ทั่วทุกห้องแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับทางบันไดด้านตะวันออก ประทับรถพระที่นั่ง ออกประตูวิเศษไชยศรีไปเลี้ยวบ้อมเผด็จดัสกร ไปตามถนน

ท้องสนามไชย ตรงไปประทับกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้นำเสด็จทอดพระเนตรที่ทำการต่าง ๆ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่โรงเรียนสุนันทาลัย พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์อธิบดีกรมศึกษาธิการ พร้อมด้วยครูโรงเรียนนั้นได้นำเสด็จทอดพระเนตรโรงเรียนหลังด้านเหนือซึ่งเป็นที่อยู่ของครู และห้องเรียนของนักเรียนแล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับห้องชั้นล่าง นักเรียนได้พร้อมกันเข้าแถวร้องเพลงและเต้นรำ ถวายทอดพระเนตรแล้วเสด็จห้องเลี้ยงอาหารของนักเรียน ในเวลานั้นนักเรียนกำลังรับประทานอาหารพร้อมกันแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงเรียน หลังด้านใต้ซึ่งเป็นที่อยู่ของนักเรียนทั่วแล้ว เสด็จกลับมาประทับหลังด้านเหนือ ประทับเสวยพระสุธารสชาแล้ว เวลาเกือบทุ่มเสด็จกลับพระบรมมหาราชวังตามทางเดิม

พระราชบัญญัติรักษาต้นไม้สัก

มีพระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมในที่ประชุมสั่งว่า ได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าทุกวันนี้คนทั้งหลายซึ่งมิได้รับอนุญาตโดยชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย ยังลอบตัดฟันไม้สักทุก ๆ ขนาดที่ในป่าตามอำเภอใจมีอยู่เนือง ๆ การที่คนทั้งหลายเที่ยวลอบตัดต้นไม้สัก ดังนี้ เป็นทางที่จะให้ป่าไม้สักเป็นอันตรายย่อยยับในภายหน้า จำเป็นจะต้องจัดการบ้องกัน และยอมให้ทำแต่โดยสมควร และอยู่ในความตรวจตราของกรมป่าไม้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราพระราชบัญญัติไว้ดังนี้

ตั้งแต่วันที่ได้ตราพระราชบัญญัตินี้ และต่อไปถ้าผู้หนึ่งผู้ใดตัดหรือกานต้นไม้สักในป่าแห่งหนึ่งแห่งใด โดยมิได้รับสัญญาอนุญาตและรัติไฟของรัฐบาล หรือไม่ได้รับใบอนุญาตของเจ้าพนักงานกรมป่าไม้ผู้ได้รับอำนาจจากรัฐบาล ให้ออกใบอนุญาตเช่นนั้นได้ ผู้หนึ่งผู้ใดขืนตัดหรือกานต้นไม้สักโดยมิได้รับอนุญาตอย่างหนึ่งอย่างใดดังได้ว่ามานี้ พิจารณาเป็นสัตย์ต้องระวางโทษให้ปรับตามรายต้นไม้ซึ่งได้ตัดหรือกานนั้น เป็นเงินไม่เกินต้นละ ๒๐ บาท และให้ริบไม้ที่ตัดหรือกานนั้นไว้เป็นของหลวง

เป็นหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่จะรักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ เดือนธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เป็นวันที่ ๑๐๖๑๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ข่าวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกระทรวงต่าง ๆ

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกประทับรถพระที่นั่งแต่อัฒจันทร์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พร้อมด้วยกระบวนทหารตำรวจราชองครักษ์ แห่นำตามเสด็จออกประตูสุวรรณบริบาล ประตูพิมานเทเวศร์ ไปประทับกระทรวงยุติธรรม ในเวลานั้น พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม มาคอยรับเสด็จอยู่ที่หน้ากระทรวงนั้น นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรห้องต่าง ๆ แล้วเสด็จไปประทับห้องเสนาบดี พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์-เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือธรรมสาตรสมัยแต่สมเด็จพระ

นางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ๑ เล่ม และได้ถวายของต่าง ๆ แก่เจ้านาย และได้ประทานแก่ข้าราชการบางคน เพื่อเป็นเครื่องหมายในการที่เสด็จพระราชดำเนินมากระทรวงยุติธรรม แล้วเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรศาลต่าง ๆ ครั้นเสด็จมาถึงศาลแพ่ง ได้เสด็จขึ้นประทับพระแท่นบนบัลลังก์ผู้พิพากษา พระยาประชากิจกรจักรอธิบดีผู้พิพากษา และพระเกษมศุขการี พระพิจารณา ผู้พิพากษา ได้ตัดสินความถวายทอดพระเนตร ๑ เรื่อง แล้วเสด็จมาประทับศาลพระราชอาญา ได้เสด็จขึ้นประทับพระแท่นบนบัลลังก์พิพากษา เหมือนศาลแพ่ง แล้วขุนหลวงพระไกรสีห์ อธิบดีผู้พิพากษาพร้อมด้วยหลวงดำรงธรรมสาร และนายจ่าจิตรนุกูลผู้พิพากษา นั่งบนบัลลังก์พิพากษาพร้อมกัน ได้ตัดสินความถวายทอดพระเนตร ๓ เรื่องเสร็จแล้ว กับได้ทรงรับฎีกาของราษฎร นำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ๓ ฉบับ

แล้วทรงรถพระที่นั่ง ไปข้ามตะพานช้างโรงสี ไปตามถนนริมคลอง หยุดรถพระที่นั่งที่หน้าศาลากระทรวงนครบาล และที่หน้ากระทรวงนั้น มีพลตระเวนไทย ๕๐ คน พลตระเวนแขก ๒๐ คน แต่งกายด้วยเครื่องแต่งตัวอย่างใหม่ ยืนเข้าแถวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลคอยรับเสด็จอยู่ที่นั้นด้วย แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ นำมิสเตอร์ยาดิน เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษาเผ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายเครื่องแต่งตัวกองตระเวนใหม่แล้ว เสด็จทอดพระเนตรห้องประชุมเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ ในกรมกองตระเวนแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ นำสารวัดใหญ่ สารวัดแขวง เผ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วเสด็จทอดพระเนตร ห้องที่ทำการต่าง ๆ และห้องกรมสุขาภิบาล ซึ่งจัดขึ้นใหม่ทั่วแล้ว

เสด็จทรงรถพระที่นั่งแต่กระทรวงนครบาล ไปเข้าทางหน้ากระทรวงโยธาธิการ ที่ลานหน้ากระทรวงนั้น มีพวกไปรษณียบุรุษและโทรเลขบุรุษยืนเป็นแถวถวายคำนับอยู่โดยรอบสนามหญ้า ครั้นรถพระที่นั่งถึงหน้ากระทรวง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ รับเสด็จอยู่ที่นั้น พอเสด็จลงจากรถพระที่นั่ง หม่อมเจ้าหญิงสุมนมาลย์ ในกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาทูลเกล้า ฯ ถวายมัดดอกกุหลาบแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ๆ ทรงรับแล้ว กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา นำเสด็จขึ้นสู่ห้องกลาง แล้วนำข้าราชการชั้นสูง คือเจ้ากรมปลัดกรม และนายช่างใหญ่ในกรมขึ้น คือกรมรถไฟ กรมโยธา กรมไปรษณีย์ กรมโทรเลข กรมเจ้าท่า และกรมช่างต่าง ๆ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแล้ว นำเสด็จทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ ในกระทรวงนั้น คือห้องเก็บสรรพสิ่งของตัวอย่าง ของต่าง ๆ ที่ใช้ในกรมต่าง ๆ ในกระทรวง และห้องพนักงานบัญชี พนักงานตรวจการ แล้วเสด็จทางห้องรับแขก และห้องเสมียนทำการตลอดไป ถึงห้องปลัดทูลฉลองและห้องเสนาบดีแล้ว ประทับที่ห้องสำหรับประชุมหัวหน้ากรมต่าง ๆ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการจัดพระสุธารสชาและกาแฟตั้งทูลเกล้า ฯ ถวาย เสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้าพระยาที่ในห้องนั้น และเลี้ยงข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน ที่ห้องรับแขกทั่วกัน ครั้นเสวยแล้ว ประทับตรัสอยู่จนเวลาย่ำค่ำเศษ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่รถพระที่นั่งกลับเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๓ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับพระวอ

พร้อมด้วยกระบวนทหาร ตำรวจราชองครักษ์ มหาดเล็ก แห่นำตามเสด็จไปทางหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ออกประตูเทวาภิรมย์ ไปทรงเรือสติมลอนช์ที่ท่าราชวรดิษฐ ใช้จักรข้ามไป เสด็จพระราชดำเนินขึ้นที่ท่าโรงกรมทหารเรือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือได้มาคอยรับเสด็จอยู่ที่นั่น แล้วได้นำเสด็จทอดพระเนตรโรงทหาร และที่เก็บอาวุธ และโรงทำเครื่องเหล็กต่าง ๆ ในเวลานี้กำลังมีคนทำการอยู่ด้วย แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรอู่เรือ และที่สำหรับเย็บผ้าใบ และโรงเรียนนายสิบทหารได้ทำเพลงอาวุธถวายให้ทอดพระเนตร แล้วเสด็จไปประทับที่ออฟพีศกรมทหารเรือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ได้ให้เป่าแตรเรียกทหารอย่างเพลิงไหม้ ทหารได้ถือเครื่องสำหรับดับเพลิงและสูบน้ำทำท่าทางถวายให้ทอดพระเนตร เป็นการรวดเร็วแข็งแรงพรักพร้อมกันดีมาก แล้วประทับโต๊ะเสวยพระสุธารสชากาแฟ กับพระบรมวงศานุวงศ์เสร็จแล้ว พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายสมุดรูปพวกทหารเรือที่ได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงชีพ และเรือไฟเล็กที่ทำโดยฝีมือช่างกรมทหารเรือ เวลาทุ่มเศษ เสด็จกลับสู่พระบรมมหาราชวัง

รายวันรัฐมนตรีสภาปรึกษาราชการ

วันที่ ๒๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ ศาลารัฐมนตรีสภา ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. รัฐมนตรี นำร่างพระราชบัญญัติลักษณะให้และรับผลประโยชน์เป็นสินบนมายื่นขอปรึกษาต่อรัฐมนตรีสภาฉบับหนึ่ง รัฐมนตรีสภาปรึกษารับเข้าระเบียบวาระไว้

๒. พระราชกำหนดพิจารณาความแพ่ง อาญา สำหรับศาลต่างประเทศในหัวเมือง ปรึกษาตั้งแต่มาตรา ๑๒๐ ถึงมาตรา ๑๖๙

วันที่ ๒๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ รัฐมนตรีชุมนุมกัน ณ สถานที่กล่าวมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง มีสภานายกรัฐมนตรีเป็นประธานในที่ชุมนุม ได้ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ คือ

๑. พระราชกำหนดพิจารณาความแพ่ง อาญา สำหรับศาลต่างประเทศในหัวเมือง ปรึกษาตั้งแต่มาตรา ๑๗๐ ถึงมาตรา ๒๐๙

พระยาศรีสุนทรโวหาร

สภาเลขานุการ

ข่าวเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช

วันที่ ๗ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ท้องพระโรงกลาง เจ้าพนักงานประโคมดุริยดนตร กรมทหารบกซึ่งยืนแถวอยู่ที่หน้าศาลารัฐมนตรีสภา ทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระยาราชวรานุกูลปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย นำเจ้าราชวงศ์ กับเจ้านายบุตรหลาน ซึ่งพระเจ้าอินทรวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ มีศุภอักษร แต่งให้คุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ ลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย กับเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้านครเมืองน่าน ๑ เจ้าอุปราชผู้รักษาราชการเมืองนครลำปาง ๑ เจ้าอุปราชผู้รักษาราชการเมืองนครลำพูน ๑ พระยาพิริยวิไชยเจ้าเมืองแพร่ ๑ ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท คุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย

เป็นจำนวนต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ ดังแจ้งต่อไปนี้คือ เมืองนครเชียงใหม่ ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๕ ศอก ๕ นิ้ว ๙ ชั้นมีกิ่ง ๔๒ กิ่ง ใบ ๑๙๗ ใบ ดอก ๑๗๓ ดอก ทองคำหนัก ๔๐ บาท ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูงต่ำมีกิ่งดอกเท่าต้นไม้ทอง เงินหนัก ๘๐ บาท

เครื่องราชบรรณาการของหลวง งาช้าง ๑ คู่หนัก ๒๙ ชั่ง

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ แหวนทับทิม ๒ วง ประดับเพชร ๑ วง

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสายนาพิการูปแมงป่องประดับเพชร ประดับทับทิม ๑ สาย งาช้าง ๑ คู่หนัก ๑๗ ชั่ง เมืองน่าน ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก ๑๖ นิ้ว ก้าน ๒๗ ก้าน ดอก ๘๓ ดอก ใบ ๘๑ ใบ ทองคำหนัก ๓๐ บาท ๒ สลึง ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูงต่ำก้านดอกใบเท่าต้นไม้ทอง เงินหนัก ๓๔ บาท ๑ สลึง เครื่องราชบรรณาการของหลวงนอระมาดยอดหนึ่งหนัก ๒ ชั่ง ขี้ผึ้งหนัก ๒ หาบ ผ้าขาว ๑๐๐ เพลา

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ งาช้าง ๒ กิ่งหนัก ๒๕ ชั่ง ๓๒ บาท ขี้ผึ้งหนัก ๑ หาบ ผ้าขาว ๕๐ เพลา

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช งาช้าง ๒ กิ่งหนัก ๒๐ ชั่ง ขี้ผึ้งหนัก ๓๐ ชั่ง ผ้าขาว ๓๐ เพลา เมืองนครลำปาง ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๒ ศอกคืบ ๕ ชั้น มีดอก ๑๑๐ ดอก ทองคำหนัก ๒๔ บาท ต้นไม้เงิน ๑ ต้นสูง ๓ ศอกคืบ ๕ ชั้น มีดอก ๑๑๓ ดอก เงินหนัก ๙๙ บาท ๓ สลึง

เครื่องราชบรรณาการของหลวง งา ๒ กิ่งหนัก ๗๐ ชั่งจีน เสื่อหมอน ๓ เหลี่ยม ๕ สำรับ

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าพระบรม-ราชินีนาถ ดุมทองคำฝังทับทิม มงคลเพชรสำรับ ๑ ทองคำหนัก ๕ บาท ๕ เม็ด

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ดาบด้ามงาฝักห้มทองคำ ๒ เล่ม ทองหนัก ๕ บาท ไม้เท้าด้ามเขาพ้านมีมีดฝักหุ้มทองคำ หนัก ๘ บาท เมืองนครลำพูน ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๓ ศอก ๕ ชั้น มีดอก ๘๐ ดอก ยอด ๑ ยอด ทองคำหนัก ๑๒ บาท ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูงต่ำดอกยอดเท่าต้นไม้ทอง เงินหนัก ๓๐ บาท

เครื่องราชบรรณาการของหลวง งาช้าง ๑ คู่ หนัก ๑๕ ชั่ง ๓๒ บาท

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าพระบรม-ราชินีนาถ งาช้าง ๑ คู่ หนัก ๑๔ ชั่ง ๑๘ บาท

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช งาช้าง ๑ คู่หนัก ๑๑ ชั่ง ๑๖ บาท เมืองแพร่ ต้นไม้ทอง ๑ ต้น สูง ๒ ศอก ๕ ชั้น มีดอก ๘๕ ดอก ยอด ๑ ยอด ทองคำหนัก ๒๐ บาท ต้นไม้เงิน ๑ ต้น สูงต่ำดอกยอดเท่าต้นไม้ทอง เงินหนัก ๓๐ บาท

เครื่องราชบรรณาการของหลวง งาช้าง ๒ กิ่งยาว ๓ ศอก ๔ นิ้ว หนัก ๘๔ ชั่งจีน ม้าพู่สีมรกต สูง ๒ ศอกคืบ ๓ นิ้ว มีเครื่องพร้อม ๑ ม้า

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้าพระบรม-ราชินีนาถ ผ้าม่านบักไหมสีต่าง ๆ ๑ ผืน

เครื่องราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวาย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช งาช้าง ๑ คู่ หนัก ๔๑ ชั่งจีน

จำนวนคนที่คุมต้นไม้ทองเงินลงมากรุงเทพ ฯ ครั้งนี้ คือ

เจ้าราชวงษ์ ๑ นายน้อยคาวแก้ว ๑ นายบัววงษ์ ๑ นายคำแสน ๑ นายน้อยอินแถลง ๑ นายน้อยโน ๑ พระยาหลวงจ่าแสน ๑ พระยาเด็กชาย ๑ พระยาสิทธิอักษร ๑ ไพร่ ๒๐๙ รวมเมืองนครเชียงใหม่ ๒๒๘ คน

เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่าน ๑ เจ้าราชบุตร ๑ เจ้าน้อยบัวรองบุตรเจ้าอนันต์วรฤทธิเดช ๑ นายน้อยมหาวงษ์บุตรเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ๑ นายน้อยวงษ์ ๑ พระยาเทพเสนา ๑ พระยาอินทบัญญา ๑ ท้าวแสนนายไพร่ ๑๒๐ รวมเมืองน่าน ๑๒๗ คน

เจ้าอุปราช ๑ พระยาอุตรการโกศล ๑ พระยาเสนา ๑ พระยาอักขระโวหาร ๑ พระยาราชเดช ๑

พระยาไชยมงคล ๑ พระยาบิ่งยศ ๑ พระยาเมืองคำ ๑ นายน้อยม่อม ๑ นายน้อยวงษ์ ๑ ไพร่ ๑๒๓ รวมเมืองนครลำปาง ๑๓๓ คน

เจ้าอุปราช ๑ นายน้อยมหาวัน ๑ นายน้อยจักคำ ๑ พระยาหลวงสราจารย์ ๑ พระยาหลวงชำนาญราชกิจ ๑ พระยาชำนิอักษร ๑ ท้าวสิงหนาท ๑ นายน้อยคำหมั้น ๑ นายน้อยแก้วเมือง ๑ นายรัศแก้ว ๑

นายสังขาน ๑ ไพร่ ๑๒๓ รวมเมืองนครลำปาง ๑๓๔ คน

พระยาพิริยวิไชยเจ้าเมือง ๑ นายน้อยยอดฟ้า ๑ นายน้อยไชยลังกา ๑ นายหนานสาน ๑ นายหนานขัต ๑ นายหนานตะ ๑ นายน้อยเสือ ๑ นายน้อยมหาใจ ๑ นายน้อยนวน ๑ นายน้อยสง ๑ นายน้อยหลง ๑ พระยาหลวงคำพิงเมือง ๑ พระยาเทพเสนา ๑ พระยาบุญชู ๑ พระยาคำลือ ๑ ไพร่ ๖๓ รวมเมืองแพร่ ๗๘ คน รวม ๕ เมือง นายไพร่ ๗๐๐ คน

เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกระทรวงต่าง ๆ

วันที่ ๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยกระบวนทหารตำรวจ ราชองครักษ์ แห่นำตามเสด็จออกประตูสุวรรณบริบาล ประตูพิมานเทเวศร์ เลี้ยวป้อมขันธ์เขื่อนเพชรเผด็จดัสกร ไปตามถนนท้องสนามไชย เลี้ยวเข้าในศาลากรมยุทธนาธิการ หยุดรถพระที่นั่งที่เชิงบันไดด้านเหนือ ในเวลานั้นนายพลตรี พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ มาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่นั้น แล้วนำเสด็จขึ้นประทับบนห้องผู้บัญชาการ นายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อยได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน แล้วผู้บังคับการกองทหารต่าง ๆ คือ กองทหารม้า ๑ กองทหารปืนใหญ่ ๑ กองทหารมหาดเล็ก ๑ กองทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง ๑ กองทหารผีพาย ๑ กองทหารรักษาพระองค์ ๑ กองทหารหน้า ๑ กองทหารแตร ๑ รวม ๘ กอง ทูลเกล้า ฯ ถวายรายงานการต่าง ๆ ในกองของตนเสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรแก่ข้าราชการฝ่ายทหารดังจะนำมาลงต่อไปนี้ แล้วพระยานรินทรราชเสนี นำข้าราชการกราบถวายบังคมลาไปรักษาราชการหัวเมือง แล้วนายพลตรี พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ นำเสด็จทอดพระเนตรห้องที่ทำการต่าง ๆ และที่อยู่ของพลทหารทั่วแล้ว เสด็จกลับมาประทับที่ห้องผู้บัญชาการ รับสั่งด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ครู่ ๑ แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งไปโรงเรียนสอนวิชาการทหารบก นายพลตรี พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ นายพันตรี หลวงสรวิเศษเดชาวุธ ผู้บังคับการโรงเรียนสอนวิชาการทหารบก

และนายพันตรี หลวงสารสาสน์พลขันธ์ เจ้ากรมยุทธศึกษากับนายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อย และครูสอนวิชาการต่าง ๆ มาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยแถวพลนักเรียนนายร้อย ๆ ได้ทำวันทยาวุธถวายคำนับ แล้วผู้บังคับการโรงเรียนสอนวิชาการทหารบก และเจ้ากรมยุทธศึกษา ทูลเกล้า ๆ ถวายบัญชีรายการต่าง ๆ เสร็จแล้ว นายพันตรี หลวงสรวิเศษเดชาวุธ ผู้บังคับการได้นำเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแถวพลนักเรียนทั่วแล้ว นำเสด็จทอดพระเนตรห้องผึกหัดวิชาทหารต่าง ๆ ตามห้องเรียนชั้นต่ำ ที่พลนักเรียนได้ผึกหัดเขียนทำไว้ด้วยผีมือตนเอง เป็นต้นว่าวิธีขบวนค่าย และแผนที่ชัยภูมิต่าง ๆ และหนังสือไทยอังกฤษ แล้วเสด็จทอดพระเนตรห้องอยู่นายทหารพลนักเรียนชั้นบนต่อไป ในเวลานี้พลนักเรียนแยกแถวไปตั้งที่สนามหญ้าหน้าบันไดมุขโรงเรียนนายสิบ คอยทำท่าซ้อมกำลังกายถวายพวก ๑ ไปเตรียมทำท่ากายกรรมถวายพวก ๑ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทอดพระเนตรห้องเรียน ห้องอยู่แล้ว เสด็จพระราชดำเนินชั้นบนโรงเรียนนายสิบประทับเหนือเก้าอี้ที่มุขบันไดนั้น พลนักเรียนนายร้อยทำท่าซ้อมกำลังกายถวายทอดพระเนตรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางบันไดทอดพระเนตรห้องเรียนพลนักเรียนนายสิบ และห้องผึกหัดทำรปป้อมค่ายด้วยทราย และแบบป้อมค่ายต่าง ๆ ตามห้องเรียนชั้นต่ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับเหนือพระเก้าอี้ที่โรงกายกรรม ทอดพระเนตรพลนักเรียนทำท่ากายกรรมต่างๆ ถวายแล้ว เสด็จพระราชดำเนินสู่โรงสาตรากรรม ประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ เวลาย่ำค่ำเศษ เสด็จกลับสู่พระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๘ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับพระวอ

พร้อมด้วยทหารตำรวจ ราชองครักษ์แห่นำ ตามเสด็จไปประทับโรงกษาปณ์สิทธิการ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ แทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่นั้นแล้วนำเสด็จขึ้นบนโรงกษาปณ์สิทธิการ ทอดพระเนตรห้องทำการต่าง ๆ คือตีตรา ห้องกลึง ห้องตัด ห้องหีบ ห้องเผา และห้องหลอมทั่วแล้ว เสด็จกลับมาประทับพระวออกประตูเทวาภิรมย์ เสด็จประทับเรือพระที่นั่งกลไฟศรีอยุธยา พร้อมด้วยเรือนำเรือตาม แต่ท่าราชวรดิษฐแล่นขึ้นไปตามลำน้ำ ไปเทียบเรือพระที่นั่งที่หน้าท่าโรงศิริราชพยาบาล เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา อธิบดีกรมพยาบาล คอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่ท่าพร้อมกัน แล้วสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ประทับวอแต่ท่าน้ำตรงไปเข้าประตูหน้าโรงพยาบาล ไปตามถนนริมสนามหญ้าหน้าโรงพยาบาล และเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาถึงที่นั่นมีนักเรียนแพทยากร และนักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ ได้ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีถวายพร้อมกัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่ตึกบรรจบเบ็ญจมา แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา นำเสด็จทอดพระเนตรเรือนคนไข้ และห้องสำหรับไว้ยาไทย แล้วเสด็จขึ้นบนโรงเรียนแพทยากร นักเรียนแพทยากรได้อธิบายด้วยตับ และน้ำที่ละลายอาหาร และว่าด้วยหัวใจและวิธีผ่าตัดถวายทอดพระเนตรเสร็จแล้ว ผู้ดูการโรงเรียนสตรีวังหลังได้ขอพระราชทานพระราชานุญาต นำนักเรียนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในเวลานั้นนักเรียนได้เข้าแถวพร้อมกัน ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแถวนักเรียน และมีพระราชดำรัสด้วยผู้ดูการของโรงเรียนนั้นตามสมควร แล้วเสด็จเรือนสำหรับคลอดบุตร หญิงมีครรภ์ได้ทำพัดกระดาษถวายทอดพระเนตร

พระราชทานเงิน ๒๐ บาท แล้วเสด็จตึกเสาวภาคย์ ซึ่งเป็นโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ได้อธิบายด้วยลักษณะคลอดบุตรถวาย แล้วเสด็จทอดพระเนตรที่ห้องยาอุณาโลมแดง และเรือนคนไข้อุณาโลมแดง และห้องไว้ของสำหรับโรงพยาบาลอุณาโลมแดงเสร็จแล้ว พระราชทานเงินแก่คนไข้คนละ ๑ บาท รวม ๑๑๑ คน เวลาเกือบทุ่มเสด็จกลับ

ข่าวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศยุโรป

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศยุโรปแต่วันที่ ๗ เมษายนนั้น บัดนี้กำหนดที่จะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนพระมหานครในวันที่ ๑๖ ธันวาคมนี้ เจ้าพนักงานได้จัดการรับเสด็จพระราชดำเนินตามสถานที่ต่าง ๆ คือ ที่สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีตลอดมาจนถึงหน้าศาลารัฐมนตรีสภา และกระทรวงวังได้ทำเป็นปะรำดาดผ้าขาวผ้าแดงและทำเป็นเพื่องห้อยประดับประดาแล้วไปด้วยธงช้างใบไม้ และโคมญี่ปุ่นที่พระแกล และที่มุขเด็จพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ก็มีผ้าสีต่าง ๆ ทำเป็นเพื่องห้อยตลอดไป ตามขอบสนามหญ้าก็ได้ตั้งต้นไม้ต่าง ๆ โดยรอบ ที่อัฒจันทร์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาททั้ง ๒ ข้าง ก็ได้ทำซุ้มมีตราพระเกี้ยวเป็นที่งดงามมาก และกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ตามทางที่เสด็จพระราชดำเนิน ได้ตกแต่งด้วยใบไม้และธงช้างทั่วกัน และที่ท่าราชวรดิษฐนั้น ตั้งแต่ท่าน้ำได้ทำปะรำตลอดมาจนถึงพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ตั้งแต่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มาตามถนนริมกำแพงพระบรมมหาราชวัง เลี้ยวถนนท่าพระไปเลี้ยวประตูวิเศษไชยศรี จนถึงหน้าหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทำปะรำทั้งสองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินสำหรับตั้งเครื่องโต๊ะ ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน เจ้าภาษีนายอากร จะได้จัดมาตั้งพร้อมเสร็จ

ครั้น ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เวลาย่ำรุ่งเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกทางพระทวารกลาง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยกระบวนทหาร ตำรวจราชองครักษ์ ขี่ม้าแห่นำตามเสด็จ ไปประทับที่สเตชั่นรถไฟ ตำบลถนนวัวลำพอง พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ไปคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ที่นั้นเป็นอันมาก ครั้นเสด็จพระราชดำเนินลงจากรถพระที่นั่งแล้ว ได้มีพระราชดำรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ตามสมควรแล้ว เสด็จขึ้นประทับบนรถพระที่นั่งกลไฟคันพิเศษ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่จะไปส่งเสด็จพระราชดำเนินที่เมืองสมุทรปราการ และที่ตามเสด็จพระราชดำเนินออกไปถึงเกาะสีชัง ก็ตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นรถไฟพร้อมกัน รถไฟพระที่นั่งใช้จักรออกจากสเตชั่นถึงเมืองสมุทรปราการเวลาเกือบ ๒ โมง ข้าหลวงและกรมการ กับทหารมาคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท อยู่ที่สเตชั่นรถไฟพร้อมกัน ได้มีพระราชดำรัสด้วยตามสมควรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงประทับเรือพระที่นั่งกลไฟโสภณภควดี พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเกาะสีชัง และที่ไปส่งเสด็จพระราชดำเนินเพียงเมืองสมุทรปราการ มาสู่เรือพระที่นั่งสุริยมณฑล ชักธงราชินีขึ้นเสาท้าย แล้วพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ไปส่งเสด็จทั้งปวง ได้กราบถวายบังคมลา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ลงจากเรือพระที่นั่งสู่เรือไฟเล็ก เมื่อเคลื่อนเรือออกห่างจากเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลแล้ว ก็ถวายคำนับและโห่ถวายชัยมงคล แล้วกลับมาสเตชั่นรถไฟพร้อมกัน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้พระราชทานเครื่องสักการไปนมัสการพระสมุทรเจดีย์ตามเคย เวลาเช้า

๒ โมง เรือพระที่นั่งสุริยมณฑลถอนสมอใช้จักรแล่นออกไป เมื่อเคลื่อนเรือพระที่นั่งออกจากที่ ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด และเรืออรรคเรศรัตนาศซึ่งเป็นเรือพระที่นั่งรอง เรือรบยงยศอโยชฌิยาซึ่งเป็นเรือรบสำหรับตามเสด็จพระราชดำเนิน ก็ได้ใช้จักรตามเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลไปพร้อมกัน และเมื่อเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลแล่นมาถึงป้อมพระจุลจอมเกล้าที่ป้อมได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด เรือพระที่นั่งใช้จักรมาถึงเรือนฤเบนทรบุตรี และเรือไมดา ซึ่งทอดสมออยู่ริมสันดอน ทหารในเรือทั้ง ๒ ลำได้เข้าแถวเป่าแตรทำวันทยาวุธถวายคำนับ เรือพระที่นั่งแล่นต่อมาถึงปากร่องเรือทูลกระหม่อม[๑]ซึ่งทอดอยู่ที่นั้น ได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีก ๒๑ นัด

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เรือพระที่นั่งมหาจักรีถึงเกาะสีชัง ทอดสมอในระหว่างเกาะสีชังกับเกาะขามแล้ว ที่บนเสาธงยอดเขาพระจุลจอมเกล้าชักธงตราแผ่นดินและธงบริวารขึ้นเป็นสำคัญ เรือต่าง ๆ ซึ่งไปคอยรับเสด็จอยู่ที่นั่นก็ชักธงบริวารรับเสด็จทั่วกัน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาซึ่งเสด็จออกไปจัดการจุดพาหุรัดประภาคาร และสายโทรเลขเกาะสีชังอยู่ที่นั้นขึ้นไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับตรัสอยู่จนเวลาเที่ยงครึ่ง เรือพระที่นั่งสุริยมณฑลถึงเกาะสีชังพอแลเห็นเรือพระที่นั่งมหาจักรีทอดสมออยู่ ในเรือพระที่นั่งสุริยมณฑล เรืออรรคเรศรัตนาศ และเรือรบยงยศอโยชฌิยา ก็ชักธงบริวารขึ้นพร้อมกัน เรือพระที่นั่งมหาจักรีได้ชักธงบริวารยิงปืนใหญ่รับเสด็จ ๒๑ นัด เรือรบยงยศ-อโยชฌิยาได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับตอบตามธรรมเนียม ครั้นเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลแล่นไปใกล้เรือพระที่นั่งมหาจักรี และแล่นผ่านเรือพระที่นั่งมหาจักรีแล้วทอดสมอ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และข้าราชการที่เรือพระที่นั่งมหาจักรีได้แต่งพระองค์และแต่งตัวเต็มยศพร้อมกัน และโปรดเกล้า ฯ ให้นายพลตรี พระยาสีหราชเดโชไชย ราชองครักษ์๑ กับพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร กรมวัง ๑ นำเรือพระที่นั่งกรรเชียงมารับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ๆ และพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้แต่งพระองค์และแต่งตัวเต็มยศ ลงเรือพระที่นั่งกรรเชียง มาเผ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน เมื่อเรือพระที่นั่งกรรเชียงถึงเรือพระที่นั่งมหาจักร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงคอยรับอยู่ที่บันได เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จขึ้นบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี ๆ และเรือมกุฎราชกุมารได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีกลำละ ๒๑ นัด แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการขึ้นไปเผ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระหัตถ์ให้สัมผัสทั่วทุกพระองค์และบางท่าน ต่างพระองค์และต่างคนก็ถวายคำนับ ด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาเผ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วประทับมีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการตามสมควร ในค่ำวันนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้มีการเลี้ยงเครื่องไทยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นพระเกียรติยศในการที่เสด็จพระราชดำเนินกลับถึงพระนคร ที่ในเรือพระที่นั่งสุริยมณฑล และเจ้าพนักงานในเรือได้จัดการตกแต่งเรือพระที่นั่งสุริยมณฑล แล้วไปด้วยโคมไฟใบไม้ธงเทียวและโต๊ะที่ประทับพร้อมเสร็จ เวลา ๒ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่จะรับพระราชทานเลี้ยงในค่ำวันนี้ ลงเรือพระที่นั่งกรรเชียงไปขึ้นเรือพระที่นั่งสุริยมณฑล ประทับ

โต๊ะเสวยพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ เวลาเมื่อประทับโต๊ะเสวย ทหารเรือได้ทำเพลงแตรถวาย เวลา ๔ ทุ่มเสด็จกลับสู่เรือพระที่นั่งมหาจักรี

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ธันวาคม เวลาบ่าย ๒ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการต่างพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญ "ราชินี" แก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการตลอดถึงพลทหาร และกะลาสีที่ตามเสด็จพระราชดำเนินในคราวนี้ทั่วแล้ว และเมื่อก่อนเวลาพระราชทานเหรียญนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้มีพระราชดำรัสแก่ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญดังจะนำมาลงต่อไปนี้[๑] แล้วประทับโต๊ะเสวยกลางวันพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งปวง เสวยแล้ว มีการรื่นเริงที่พวกทหารเรือพระที่นั่งได้แข่งขันถวายทอดพระเนตรต่อไป และในค่ำวันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการเลี้ยงในเรือพระที่นั่งมหาจักรี เพื่อเป็นเกียรติยศแก่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เวลา ๒ ทุ่ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เสด็จออกประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ และในเวลานั้นมีแตรวงเป่าจนเวลา ๔ ทุ่มเศษ เสร็จการเลี้ยง และที่บนเกาะสีชังก็ได้จัดการรับเสด็จโดยแข็งแรง คือ ที่เสาธงบนยอดเขาพระจุลจอมเกล้า ได้ชักธงบริวาร และในเวลากลางคืน ตามลำน้ำก็ได้จุดโคมสุมไฟเป็นที่น่าดูมาก

---

(๑) ดูหน้า ๒๕๐

วันที่ ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖ เวลาย่ำรุ่ง เรือพระที่นั่งถอนสมอออกจากที่แล่นเข้ามา เรือสุริยมณฑล เรืออรรคเรศรัตนาศ เรือมกุฎราชกุมาร เรือราญรุกไพรี เรือยงยศอโยชฌิยา ก็แล่นตามเรือพระที่นั่งมหาจักรีเข้ามาพร้อมกัน เมื่อเรือพระที่นั่งถึงปากร่อง เรือทูลกระหม่อมยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด และถึงป้อมพระจุลจอมเกล้า ที่ป้อมยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด เรือพระที่นั่งมหาจักรี ใช้จักรต่อมาเกือบถึงเมืองสมุทรปราการ พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี ที่ได้ออกไปรับเสด็จโดยทางรถไฟ ลงเรือไรชิงซันออกไปคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่นอกเมืองสมุทรปราการ พอเรือพระที่นั่งมหาจักรีแล่นเข้ามา พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี ได้ลงเรือกรรเชียงขึ้นไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระหัตถ์ให้สัมผัสทั่วทุกพระองค์และทุกท่าน ต่างพระองค์และต่างคนก็ถวายคำนับด้วยความยินดีที่ได้มาเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอย่างยิ่ง แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ประทับตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดี ในห้องรับแขกจนเวลาเช้า ๓ โมง ถึงเมืองสมุทรปราการ ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรยิงปืนใหญ่คำนับอีก ๒๑ นัด และราษฎรพลเมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ได้มาลอยเรือเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และโห่ถวายชัยมงคลโดยความยินดีที่ได้เสด็จกลับมาถึงพระมหานครขึ้นพร้อมกัน แล้วพระยาเพชรชฎา ข้าหลวงรักษาราชการเมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี ทูลเกล้า ฯ ถวายคำถวายชัยมงคลในนามของข้าราชการ และราษฎรเมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานลายพระราชหัตถ์ตอบขอบใจ ดังจะ

ได้นำมาลงต่อไปนี้(๑) แล้วโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องสักการะไปนมัสการพระสมุทรเจดีย์ตามเคย พอเรือพระที่นั่งเคลื่อนออกจากที่ ราษฎรโห่ถวายชัยมงคลอีกครั้งหนึ่ง แล้วเรือพระที่นั่งแล่นต่อมา ถึงเรือกรมเจ้าท่าซึ่งมาทอดคอยรับเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยเรือพ่อค้าชาวสยามและชาวต่างประเทศรวม ๗๐ ลำ เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นมาถึงที่นั้น เรือกรมเจ้าท่าได้เปิดแตรสัญญาณขึ้น เรือเหล่านั้นได้เปิดแตรถวายชัยมงคลขึ้นพร้อมกัน เสียงดังสนั่นหวั่นไหวเป็นที่รื่นเริงยิ่งนัก แล้วแล่นตามห้อมล้อมเรือพระที่นั่งเป็นกระบวนขึ้นมา และเมื่อเรือพระที่นั่งแล่นมาถึงป้อมแผลงไฟฟ้า ที่ป้อมได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด และพระอารามต่าง ๆ ตามทางเรือพระที่นั่งแล่นมา พระสงฆ์สวดถวายชัยมงคลที่ท่าพร้อมกันทุกพระอาราม และสถานราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ และออฟพีศที่ทำการต่าง ๆ บ้านข้าราชการและราษฎรซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำเจ้าพระยา ก็ได้ประดับประดาตกแต่งบ้านเรือนด้วยธงทิวใบไม้ตั้งโต๊ะเครื่องบูชา บางแห่งก็ได้ทำเป็นซุ้ม บนซุ้มมีอักษรเป็นภาษาต่าง ๆ ถวายชัยมงคลและจุดพลุถวาย และบางแห่งมีละครและงิ้วถวายทอดพระเนตร และโห่ร้องถวายชัยมงคลเป็นที่รื่นเริงทั่วกัน และเรือพ่อค้าชาวต่างประเทศที่ทอดอยู่ตามลำน้ำเจ้าพระยาก็ชักธงบริวารขึ้นพร้อมกัน และเสาธงสำหรับสถานราชทูต ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ และเสาธง ณ ที่ต่าง ๆ เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นผ่านมา ได้ลดธงถวายคำนับทุก ๆ แห่ง และบางแห่งก็มีแตรและพิณพาทย์ และเกาะระฆังทำเพลงสรรเสริญพระบารมี ดูเป็นที่รื่นเริงตลอดทั้งสองฟากลำน้ำเจ้าพระยา ตามทางที่เสด็จพระราชดำเนินมา เมื่อถึงป้อมวิไชยประสิทธิ ที่ป้อมได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีก ๒๑ นัด เวลาเช้า ๕ โมง เรือพระที่นั่งถึงท่าราชวรดิษฐ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราช-

(๑) ดูคำถวายชัยมงคล และพระราชดำรัสตอบ ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ เล่ม ๒ น. ๓๐๑

การมาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่ท่า และได้โห่ถวายชัยมงคลพร้อมกัน ๓ ลา พอเรือพระที่นั่งเทียบท่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศอย่างจอมพลทหารเรือ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน และที่ออกไปรับเสด็จพระราชดำเนินตามหัวเมืองต่าง ๆ เสด็จขึ้นท่าราชวรดิษฐ เจ้าพนักงานได้ลดธงมหาราชจากเสาท้ายเรือพระที่นั่งมหาจักรี และเจ้าพนักงานกองทหารผีพายได้ชักธงมหาราชขึ้นที่เสาธงตำหนักแพ เจ้าพนักงานกองทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง ได้ลดธงไอยราพตที่เสาธงหน้าหอรัษฎากรพิพัฒน์ และได้ชักธงมหาราชขึ้นที่เสาธงทำใหม่ที่ป้อมเผด็จดัสกร พระสงฆ์ ๓๕ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน ได้พร้อมอยู่ที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย และพระที่นั่งชลังคพิมาน ๑๐ รูป รวม ๔๕ รูป ได้สวดคาถาถวายชัยมงคล ทหารทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี กองทหารบีนใหญ่เบตรี ได้ยิงบีนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ เจ้าคุณท้าวนางเถ้าแก่หม่อมห้าม เจ้านายภรรยาข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามตำแหน่งเหมือนเวลาเสด็จไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณอ่านคำถวายชัยมงคลในพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ดังจะนำมาลงต่อไปนี้ แล้วมิสเตอร์ยอนแบเรตราชทูตกรุงยูไนเตดสเตต อ่านคำถวายชัยมงคลในนามของราชทูตกงสุลผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์อ่านคำถวายชัยมงคลในนามของข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือน ดังจะกล่าวต่อไป แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัส

ตอบรวมกันทั้ง ๓ ฉบับ แล้วมีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และราชทูตกงสุลผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ข้าราชการและเจ้าคุณท้าวนางเถ้าแก่หม่อมห้ามเจ้านาย ภรรยาข้าราชการ พอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จประทับรถพระที่นั่งพร้อมด้วยทหารตำรวจราชองครักษ์ แห่นำตามเสด็จอย่างเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินจากประเทศยุโรป ได้ขึ้นรถพระที่นั่งรองตามเสด็จพระราชดำเนินไปตามถนนริมกำแพงพระบรมมหาราชวัง เลี้ยวถนนท่าพระ เลี้ยวเข้าประตูวิเศษไชยศรี ประตูพิมานไชยศรี ทหารซึ่งยืนแถวอยู่ที่หน้าศาลารัฐมนตรี ได้ทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี และกองทหารต่าง ๆ ซึ่งตั้งแถวอยู่ตามทางเสด็จพระราชดำเนิน เมื่อรถพระที่นั่งมาถึงกองทหารซึ่งตั้งแถวอยู่ ได้ทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี ทำวันทยาวุธถวายคำนับ ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ไม่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรป เข้าทางประตูศรีสุนทรมาคอยรับเสด็จพระราชดำเนิน ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และเจ้าพนักงานได้อาราธนาพระสงฆ์ ๔๕ รูป แต่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย พระที่นั่งชลังคพิมาน มาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทางอัฒจันทร์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท กรมเด็กชาได้โปรยดอกไม้ตามทางลาดพระบาทตลอดถึงพระทวารกลาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับท้องพระโรงกลางแล้วเสด็จขึ้นข้างใน พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา อ่านคำถวายชัยมงคลในนามของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน ดังจะนำมาลงต่อไปนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบแล้วเสด็จขึ้น(๑)

---

(๑) ดูคำถวายชัยมงคล และพระราชดำรัสตอบต่าง ๆ นี้ ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ น. ๓๐๖

และในคืนวันนี้ที่สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้จุดโคมไฟฟ้าและโคมญี่ปุ่นเป็นทิวงดงามมาก และมีแตรวงเป่าที่สนามหญ้าด้วยสองวง เป็นที่รื่นเริงยิ่งนัก และนอกประตูพิมานไชยศรีได้จุดโคมญี่ปุ่นและโคมต่าง ๆ โดยทั่วกัน และมีการเล่นต่าง ๆ คือที่สนามหญ้าหน้าศัลยลักษณสถาน ได้มีเสภารำ ที่รมศาลาลูกขุน มีพิณพาทย์ ๒ วง และหน้าหอรัษฎากรพิพัฒน์ มีหุ่นกระบอก ดูเป็นที่รื่นเริงทั่วกัน

พระราชดำรัส สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
เนื่องในงานพระราชทานเหรียญราชินี
วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐

เรามีความขอบใจท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประพาสทวีปยุโรปครั้งนี้เป็นอันมาก ถึงว่าการเสด็จยุโรปครั้งนี้มิใช่เป็นทัพศึกก็จริง แต่เมื่อคิดดูถึงระยะทางที่ไกลและกันดารทั้งภยันตรายต่าง ๆ ซึ่งอาจจะมีจะเป็นได้ ด้วยโลกธาตุและเหตุอื่น ๆ และที่สุดเมื่อคิดว่าพระองค์และพระบรมสุขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นสิ่งสำคัญของชาวเราและบ้านเมืองของเราเพียงใด ก็ย่อมแลเห็นได้ว่าหน้าที่ระวังเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเวลาที่เสด็จไปครั้งนี้เป็นการสำคัญมาก ที่ท่านทั้งหลายได้ติดตามเสด็จไปพิทักษ์รักษาและสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และได้อุตส่าห์รักษาการตามหน้าที่เรียบร้อย ตลอดมาจนเสด็จกลับคืนพระนครครั้งนี้ ชื่อว่าเป็นความชอบความดี และเป็นเกียรติยศแก่ท่านทั้งหลายอันสมควรจะสรรเสริญยิ่งนัก ในส่วนตัวของเรานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะเข้าใจได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เปรียบดุจดวงชีวิตของเรา ที่ท่านทั้งหลายได้ช่วยกันพิทักษ์รักษาสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเป็นสุขสำราญตลอดทางกันดารจนเสด็จกลับคืนพระนครฉะนี้ ก็เหมือนหนึ่งท่านทั้งหลายได้ช่วยบ้องกันชีวิตของเราตลอดมา จึงขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก

เมื่อเราระลึกถึงคุณของท่านทั้งหลายที่มีแก่เราดังว่ามานี้ จึงได้สร้างเหรียญราชินีนี้ขึ้นโดยเฉพาะ และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะได้ให้แก่ท่านทั้งหลายในเวลานี้ จงรับไว้ประดับกายเป็นที่ระลึกถึงที่เราขอบคุณท่านทั้งหลายในครั้งนี้สืบไปทุก ๆ คนเทอญ

เสด็จพระราชดำเนินโรงทหารเรือ

ในการกรมทหารเรือมีการสมโภช
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

วันที่ ๘ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทกรมทหารเรือได้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือนและผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ กับคนผู้ดีทั้งชายและหญิงทั้งคนไทยและคนต่างประเทศ มาสโมสรประชุมกันเป็นการรื่นเริง ณ เรือพระที่นั่งมหาจักรี ซึ่งทอดอยู่หน้าโรงทหารเรือเพื่อจะได้ถวายชัยมงคลและแสดงความยินดีในการสมโภช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศยุโรป และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในการที่ได้ทรงรักษาราชการแผ่นดินฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ราชการทั้งปวงดำเนินไปโดยเรียบร้อย ตลอดสมัยเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปนั้น

และกรมทหารเรือได้จัดตกแต่งประดับประดาเรือพระที่นั่งมหาจักรี และโรงทหารเรือด้วยโคมและธงต่าง ๆ และต้นไม้ใบไม้ดอกไม้โดยวิจิตร ตามสนามหญ้านั้นก็บักเต้นท์ วางหมากบุหรี่และน้ำชากาแฟพร้อมด้วยเครื่องแกล้มและเครื่องดื่มต่าง ๆ และบักเต้นท์สำหรับการมหรสพต่าง ๆ เป็นระยะตลอดไป ดูสว่างไสวครึกครื้นทั่วบริเวณโรงทหารเรือนั้น ทั้งเรือรบและเรือกลไฟของหลวง ซึ่งทอดอยู่ในลำน้ำ ณ ที่ใกล้บริเวณโรงทหารเรือนั้น ก็ตกแต่งและจุดโคมไฟทุกลำ และมีเรือการเล่นต่าง ๆ มาทอดเรียงรายอยู่เป็นอันมาก

ครั้นเวลาประมาณ ๒ ทุ่ม ท่านผู้ที่ได้รับเชิญทั้งปวง ได้แต่งกายเต็มยศตามบรรดาศักดิ์ไปประชุมพร้อมกันอยู่ที่เรือพระที่นั่งมหาจักรี และในบริเวณโรงทหารเรือนั้น

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทบางท่าน และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศกับภรรยา คอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่เรือพระที่นั่งมหาจักรี

เวลา ๔ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินออกพระทวารกลางแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทรงพระราชยานและพระวอ พร้อมด้วยกระบวนแห่นำตามเสด็จพระราชดำเนินมาออกประตูศรีสุนทร ประทับ ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ข้าราชการบางท่านแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงประทับเรือพระที่นั่งกลไฟประทีปทัศนาการ แล่นทอดพระเนตรเรือการเล่นต่าง ๆ ที่มาทอดเรียงรายเล่นอยู่นั้น บรรดาเรือกลไฟซึ่งทอดอยู่เหล่านั้นได้จุดดอกไม้เพลิงรับเสด็จตลอดไป ครั้นทอดพระเนตรเรือการเล่นต่าง ๆ แล้ว เรือพระที่นั่ง

ได้มาเทียบที่แพลอยข้างเรือพระที่นั่งมหาจักรี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น ปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการทหารเรือ ได้มาคอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ที่นั้นแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับบนเรือพระที่นั่งมหาจักรีชั้นบน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทบางท่าน และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศกับภรรยา และนายทหารเรือได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในที่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ได้มีพระราชดำรัสด้วยผู้ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่นั้นตามสมควรแล้ว พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการทหารเรือ จึงได้อ่านคำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล เมื่อจบแล้วนายทหารเรือและพลทหารที่ยืนแถวอยู่บนบก ถวายวันทยาหัตถ์แล้วโห่ถวายชัยมงคลสามลา แตรเป่าเพลงสรรเสริญพระบารมี ครั้นสุดเสียงแตรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบ นายทหารและพลทหารได้โห่สามลาอีกครั้งหนึ่ง แล้วพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ทรงนำรูปเรือใบทำด้วยเงิน ซึ่งมีคำถวายชัยมงคลจารึกอยู่ที่ใบเรือทุก ๆ ใบ อันเป็นของข้าทูลละอองธุลีพระบาทในกรมทหารเรือ ทำทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นที่ระลึกนั้นทูลเกล้า ฯ ถวาย เมื่อเสร็จการนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีการเต้นรำในเรือพระที่นั่งมหาจักรีนั้น แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนบริเวณโรงทหารเรือในเวลานั้น ท่านผู้ที่มาพักอยู่ในบริเวณโรงทหารเรือนั้นได้ยืนรายสองข้างตามทางลาดพระบาท คอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ-บรมราชินีนาถ ทรงพระดำเนินตามทางลาดพระบาท จนถึงอู่เรือเป็นสุดทางลาดพระบาท และได้มีพระราชดำรัสทักทายปราศรัยแก่ผู้ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้นตามสมควรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับทอดพระเนตรหุ่นพม่า บนโรงทหารด้านตะวันตก หุ่นพม่าโรงนี้เป็นของหลวงมณีรจนา

จัดมาเล่นสมโภชพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เป็นครั้งแรกที่หุ่นอย่างนี้ได้มาเล่นในกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับทอดพระเนตรอยู่จนเวลาประมาณ ๒ ยาม เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรีประทับโต๊ะเสวย พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทบางท่าน และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศกับภรรยา ผู้ที่มาประชุมนอกนั้นรับประทานอาหารที่โรงทหารด้านตะวันตก เมื่อเสวยถึงเครื่องหวาน พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ ยืนขึ้นกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ถวายชัยมงคล และทรงชักชวนผู้ที่นั่งโต๊ะนั้นดื่มถวายชัยมงคลพร้อมกัน พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้ฮูเรขึ้นสามครั้ง แตรวงเป่าเพลงสรรเสริญพระบารมี ครั้นสุดเสียงแตรแล้ว มีพระราชดำรัสตอบแสดงความขอบใจกรมทหารเรือและพระราชทานพรราชทูตและผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศรับฮูเรสามครั้ง ครั้นเสร็จแล้วประทับทอดพระเนตรเรือเล่นต่าง ๆ และดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ซึ่งกรมทหารเรือจุดถวายในลำน้ำนั้นแล้ว เวลา ๙ ทุ่มเศษ เสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระบรมมหาราชวัง(๑)

---

(๑) ในครั้งนั้น ได้มีหน่วยราชการ เจ้าเมืองประเทศราช พ่อค้า ชาวต่างประเทศ ประชาชน นักเรียน สตรีผู้ดี และอื่น ๆ รวมกันเป็นหมู่คณะ จัดงานสมโภชถวายติดต่อกันเป็นเวลาหลายวัน (ดูจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ เล่ม ๒) ซึ่งในคำกราบบังคมทูลของคณะต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และต่างมีความชื่นชมยินดี เป็นสุข ในการที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในระหว่างเสด็จประพาสยุโรปนี้

ภาคที่ ๓

พระราชดำรัสและพระราโชวาท

พระราโชวาท

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
พระราชทานนักเรียนไทยชายหญิง
ที่ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชานุเคราะห์
ให้เป็นนักเรียนส่วนพระองค์
ไปศึกษาวิชา ณ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖

เราขอให้โอวาทต่อเจ้าทั้งหลาย ผู้ซึ่งจะได้ไปเล่าเรียนวิชา ณ ประเทศญี่ปุ่นในครั้งนี้ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจที่จะให้พยายามและตั้งใจเล่าเรียน

ขอให้เต็มใจและตั้งใจอย่างดีที่สุดที่จะอุตส่าห์เล่าเรียนให้ได้วิชาความรู้ ซึ่งเจ้าจะต้องจากถิ่นฐานทั้งบิดามารดาและวงศ์ตระกูลไปครั้งนี้ เพื่อจะไปหาวิชาให้เป็นประโยชน์ในเวลาต่อไปของเจ้า เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า ทรัพย์สมบัติอันใดซึ่งผู้ใหญ่ผู้ปกครองเจ้าทั้งหลายจะหยิบยกให้สักเท่าใด ๆ ก็ไม่เป็นทรัพย์อันประเสริฐเสมอด้วยได้วิชา เพราะว่าทรัพย์ทั้งหลาย ถ้าจะใช้ให้เสมอไปแล้ว ย่อมมีเวลาเปลืองเวลาหมดได้เป็นแน่ ถ้าได้วิชาแล้วย่อมรู้ได้แน่ ๆ ว่า ไม่มีเวลาเปลืองเวลาหมดได้เป็นแน่ มีแต่จะเพื่องฟูขึ้นทุกเวลาในเวลาที่ได้ใช้อยู่เสมอ และจะเป็นทรัพย์สมบัติอย่างดีของเจ้าที่จะหวังได้แน่ว่าจะเป็นเครื่องเลี้ยงชีพเจ้าได้ตลอดเวลาในชั่วอายุของเจ้า แต่ต้องเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า ทรัพย์สมบัติใด ๆ ซึ่งบิดามารดาหรือผู้ใหญ่ผู้ปกครองจะหยิบยกให้ก็ดี เจ้าจะขวนขวายหาได้เองก็ดี ต้องเป็นการที่รู้จักใช้จึงจะมีประโยชน์ต่อตัวเจ้าและการทั้งปวง เพราะฉะนั้นเจ้าจะต้องรู้จักประมาณทั้งสิ้น ในสมบัติทั้งปวงซึ่งจะได้ใช้ คือเงินก็ดี วิชาก็ดี ที่จะมีใจกำเริบว่าเรามีทรัพย์สมบัติอยู่แล้ว ไม่กลัวเกรงอะไร จะใช้โดยไม่รู้จักประมาณ และตริตรองทางได้

เสีย ๆ ให้แน่เสียก่อนแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยว่าทรัพย์สมบัติเหล่านั้นจะไม่ฉิบหาย และเป็นอันตรายต่อตัวเจ้าในเวลาภายหลัง และในการที่เจ้าจะไปเล่าเรียนครั้งนี้ เจ้าต้องไม่คิดท้อถอยต่อความลำบากและเหน็ดเหนื่อยที่จะได้รับประการใด เพราะข้อลำบากเหล่านั้นจะเป็นสิ่งสอนใจให้เจ้ารู้จักประพฤติดีและชั่วตามทางที่ควรอย่างไร ในเวลาต่อไปข้างหน้าของเจ้า และเป็นการที่จะได้แลกเปลี่ยนกับความรู้ด้วย และถ้าหากว่าเจ้าไปไม่ได้วิชาความรู้อันใดมาดังความตั้งใจของเราแล้ว จะต้องมีข้อเสียได้หลายประการ คือเวลาของเจ้าทั้งหลายเองที่ต้องจากถิ่นฐานทั้งที่รักที่นับถือทั้งหลายของเจ้าทั้งหลายไปแล้ว ไม่ได้วิชาต้องกลับมาเปล่า เป็นอันเสียเวลาของเจ้าประการ ๑ จะต้องเสียเงินของเราประการ ๑ แล้วซ้ำจะต้องให้เป็นที่เสียใจต่อผู้ซึ่งได้ปรารถนาดีให้กับเจ้า และหวังจะบำรุงเจ้าให้ได้ความสุขตลอดเวลาของเจ้าประการ ๑ และจะเป็นที่อัประยศและเสียชื่อเสียงของเจ้า ทั้งบิดามารดาและวงศ์ตระกูลของเจ้าด้วยประการ ๑ เพราะฉะนั้นเจ้าจะต้องตั้งใจและอุตส่าห์อย่างดีที่สุดที่จะเล่าเรียนให้ได้วิชากลับมาบ้านเราให้จงได้ เพื่อจะได้ชื่อเสียงดี และเป็นประโยชน์ต่อตัว และบิดามารดา ทั้งบ้านเมืองซึ่งเป็นที่เกิดแห่งตนและชนชาติลยามที่ได้เกิดร่วมชาติกัน และวงศ์ตระกูลซึ่งเป็นต้นโคตรแห่งวงศ์ของเจ้าด้วย

ในที่สุดนี้ขออวยชัยให้พรต่อเจ้าทั้งปวง ซึ่งจะได้ออกไปเล่าเรียนในครั้งนี้ จงไปเป็นสุขสบาย ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและภยันตรายทั้งปวง สิ่งใดซึ่งตั้งใจปรารถนาออกไปครั้งนี้ จงเป็นผลสำเร็จดังความประสงค์ทุกประการ ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พละ ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิมงคลจงมีต่อเจ้าทั้งหลายอยู่เสมอทุกประการและทุกเวลา

(พระปรมาภิไธย) **เสาวภาผ่องศรี**

คำกราบบังคมทูล
ในการเบิดโรงเรียนเบ็ญจมราชูทิศ

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ในนามของบรรดาผู้ที่ได้อุดหนุนแก่การตั้งโรงเรียน ซึ่งได้พร้อมกันมาคอยเฝ้าทูลละอองธุลีอยู่ ณ ที่นี้ มีท่านผู้หญิงตลับเป็นหัวหน้า ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความชื่นชมยินดีเป็นล้นเกล้า ฯ ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินมาเพื่อจะทรงเบิดโรงเรียนนี้ให้เป็นสวัสดิมงคล กับทั้งได้ทรงพระมหากรุณารับดำรงในตำแหน่งนายิกาของโรงเรียนด้วย กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้สึกความมั่นคงที่จะวัฒนาถาวร เป็นประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่เหล่าครุณกุมารีทั้งหลายต่อไปสิ้นกาลนาน โรงเรียนนี้แรกจะเริ่มขึ้น ก็โดยความคิดอ่านของผู้หญิงที่มีความระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบิยมหาราช ด้วยความจงรักภักดี และมั่นอยู่ในกตัญญูกตเวทีธรรมเมื่อเวลาแรกเสด็จสู่สวรรคต เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปถวายสนองพระเดชพระคุณ ในเวลานั้นสังเกตดูคิดกันทั่วไปเป็นหลายสิ่งหลายอย่างด้วยความเศร้าโศกาลัย บ้างก็คิดสร้างสะพาน บ้างก็คิดสร้างโรงพยาบาล บ้างก็คิดสร้างที่ตั้งอุทกทาน เป็นการใหญ่บ้างเล็กบ้าง ก็ได้สำเร็จลุล่วงไปบ้างแล้ว โดยเฉพาะการตั้งโรงเรียนนี้ที่ได้จัดการพยายามจนตลอดได้โดยเร็วพลัน ทันเบิดในอภิลักขิตสมัยคล้ายกับวันสวรรคตรอบต้นชอบด้วยกาลเวลา มีผู้นิยมยินดีส่งบุตรหลานเข้ามาโรงเรียนจนถึงวันนี้ร้อยเศษแล้ว และกำลังส่งมาเสมอจนต้องขอให้รอไว้ ทั้งนี้ก็ด้วยอาศัยพระบารมีใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

เป็นที่พึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทราบเกล้า ฯ อยู่โดยดีแล้วว่า การตั้งโรงเรียนผู้หญิง ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อุปถัมภ์บำรุงมาหลายโรงเรียนแล้ว มีโรงเรียนราชินี โรงเรียนเสาวภา และแพทย์ผดุงครรภ์เป็นต้น พระราชสงเคราะห์ในการตั้งโรงเรียนผู้หญิงนี้ ย่อมเป็นคุณเป็นประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง ธรรมดาผู้หญิงไม่ว่าประเทศใด มีมากกว่าผู้ชายเสมอ โดยเฉพาะในพระราชอาณาจักรสยาม หรือในกรุงเทพมหานครนี้ ตามบัญชีสำมะโนครัวก็มีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย เมื่อจะกราบบังคมทูลพระกรุณาตามความจริง ผู้หญิงเป็นมารดาของคนทั่วไป ไม่มีข้อปฏิเสธ และเด็กตั้งแต่เยาว์มาย่อมอยู่กับมารดามากกว่าบิดา เพราะบิดาทำราชการหรือที่ประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็ไปเสียตั้งแต่เช้าจนค่ำ ถ้ามารดาเป็นผู้ที่ได้เล่าเรียน มีคุณวุฒิคุณสมบัติตลอดถึงกิริยามารยาทดี ก็อาจจะใช้คุณวุฒิคุณสมบัติแนะนำสั่งสอนบุตรให้มีนิสัยสันดานอันดีมาแต่ยังเยาว์ เสมอว่าได้วางรากเง่าลงไว้ให้แน่นหนา เมื่อเติบใหญ่มีอายุพอจะเข้าโรงเรียนก็จะพอต่อเนื่องกันได้พอดี ครูไม่ต้องหนักอกหนักใจ

เพราะฉะนั้น จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องจัดการเล่าเรียนของผู้หญิงให้เจริญขึ้นด้วย ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระราชดำริแล้วชอบประกอบทั้งความทรงพระเมตตาอารี มีพระราชหฤทัยเต็มไปด้วยพระกรุณาธิคุณเป็นเบื้องต้น ทรงสละพระราชทรัพย์นับด้วยหมื่นแสน พระราชทานเกื้อกูลแก่โรงเรียนสตรีเป็นหลายโรงรวมทั้งโรงเรียนนี้ด้วยนั้น ก็นับเนื่องเข้าในสังคหวัตถุทานประการหนึ่ง พระราชกุศลบุญราศีพิเศษนี้คงจะตามสนองทั้งในภพนี้และภพหน้า การสำเร็จเร็วพลันของโรงเรียนที่จะพระราชทานนามว่า “ โรงเรียนเบ็ญจมราชูทิศ ” นี้ สำเร็จเร็วพลัน ปราศจากอุปสรรคขัดข้องทั้งหลายฉันใด ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จดำรงอยู่โดยปราศจากพระ

อุปสรรคขัดข้อง กล่าวคือปราศจากพระโรคาพยาธิทั้งหลาย แม้ว่าจะมีขันก็ขอให้หายเร็วพลันฉันนั้น พระราชประสงค์จำนงหมายของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงทะนุบำรุงโรงเรียนนี้ก็ดี และความประสงค์ของผู้ที่ได้เกื้อกูลแก่โรงเรียนด้วยสถานที่บ้าง ด้วยทรัพย์และเครื่องเรียนบ้าง โดยมีพระทัยมีใจเอ็นดูกรุณาแก่เหล่าดรุณกุมารีก็ดี เพื่อที่จะทรงพระราชอุทิศ และอุทิศนิตยกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้นพระองค์เสด็จสถิตอยู่ในทิพาลัยอมรพิมานหรือสถานพิภพใดๆ ขอได้ทรงทราบด้วยทิพยจักษุทิพยโสตญาณ และทรงรับอนุโมทนาส่วนพระราชกุศลและกุศลทักษิณานุปทานนี้โดยทรงพระโสมนัสอันดีแล้ว ทรงแบ่งการกุศลพระราชทานแก่ผู้ที่ตั้งอยู่ในความกตัญญูกตเวทีทั้งหลาย ให้ได้ความเกษมสุขสำราญทุกทิพาราตรีกาล

เวลานี้สมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงชักเชือกซึ่งจะได้นำถวายณ บัดนี้ เปิดผ้าคลุมนามโรงเรียนเป็นพระฤกษ์ เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่โรงเรียนและนักเรียนต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

โรงเรียนเบ็ญจมราชูทิศ

ณ วันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐

พระราชเสาวนีย์ตอบ

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มาพบท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้อุดหนุนในการตั้งโรงเรียนนี้ คือท่านผู้หญิงตลับเป็นหัวหน้า กับทั้งได้ฟังถ้อยคำของท่านเจ้าพระยายมราชกล่าวในเวลานี้ เป็นที่จับใจเป็นอันมาก การอุดหนุนบำรุง

สตรีซึ่งเป็นเพศเดียวแก่ตน เพื่ออุดหนุนชาติและบ้านเมืองซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเราทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้มีความพอใจที่จะกระทำอยู่เสมอ และได้ทำมาจนนับได้ว่าเห็นผลแล้วตามคำท่านเจ้าพระยายมราชกล่าวก็เป็นพยานอยู่ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่พอใจอุดหนุนเพศของตนที่ได้เกิดร่วมชาติกันมาแล้วเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นในการที่ท่านทั้งหลายได้มีน้ำใจระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระบิยมหาราชของเราทั้งหลายที่ได้เสด็จสวรรคต และเราผู้เป็นข้าพระบาทไว้ให้ท่วมไปด้วยความเศร้าโศก ได้พร้อมใจกันบริจาคทรัพย์ตั้งโรงเรียนสตรีชั้นต่ำขึ้น เพื่อผึกสอนตรุณกุมารีให้ได้รับความรู้สำหรับให้ปฏิบัติตนในทางที่ชอบ ประกอบการหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม และเป็นประโยชน์แก่ชาติที่จะได้บำรุงความสุขซึ่งกันและกัน และอุทิศส่วนกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเป็นสิ่งเชิดชูพระเกียรติยศ และพระมหากรุณาธิคุณด้วยความกตัญญูกตเวทีต่อพระบิยมหาราชของเราทั้งหลายนั้น ยิ่งกระทำให้ทวีความพอใจของข้าพเจ้ามากขึ้นอีกทางหนึ่ง และขอบใจท่านทั้งหลายหนักหนาที่ได้ต่างพากันระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเบญจมราชาแล้ว และคิดกระทำเครื่องเฉลิมพระนามาภิไธยให้ตั้งอยู่ถาวรกาล โดยเหตุว่าโรงเรียนนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ชาติและกรุงสยามเพียงใดก็ไม่พักจะต้องกล่าวอธิบาย ด้วยท่านทั้งหลายคงย่อมจะทราบประโยชน์ชัดแล้วว่าจะมีประการใด จึงได้พร้อมใจกันคิดกระทำขึ้น และขอให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้พอใจในการเล่าเรียนของสตรีเป็นนายิกาในโรงเรียนนี้ ฝ่ายข้าพเจ้าก็ยินดีและเต็มใจจะอุดหนุนจนตลอดเวลาที่จะเป็นไปได้จนเต็มกำลังและความสามารถ และหวังว่าท่านทั้งหลายบรรดาผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรู้สึกรักชาติบ้านเมือง คงจะมีน้ำใจอุดหนุนโรงเรียนเสมอเพื่อให้เจริญอยู่ไม่สิ้นสุดได้ และขออนุโมทนา

ในส่วนกุศลของท่านทั้งหลาย และขออวยพรให้มีความเจริญสุขทุกถ้วนหน้า นิราศสรรพภัย ขอให้โรงเรียนนี้จิระถาวรชั่วกาลนานอย่ามีเวลาเสื่อม แม้แต่สักเล็กน้อยก็ขออย่าได้เป็นไป ในที่สุดนี้ขอขอบใจท่านเจ้าพระยายมราชและท่านผู้หญิงตลับ ที่ได้ตั้งใจจัดการโรงเรียนนี้โดยรุกร้นให้สำเร็จได้เปิดรับคนเข้าโรงเรียน เหมาะกับเวลาที่คล้ายกับวันที่เราทั้งหลายได้รับทุกข์สาหัส และได้มาประชุมพร้อมกันถวายพระราชกุศลพระเบญจมราชา ซึ่งเป็นบิยมหาราชของเราทั้งหลาย ณ เวลาวนน

พระราชเสาวนีย์

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
พระราชทานในการเปิดโรงพยาบาลปัญจมาธิราชอุทิศ มณฑลอยุธยา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระคุณแก่กรุงสยามและประชาชนพลเมืองของพระองค์มาประการใดๆบ้าง ก็ไม่พักจะต้องกล่าวให้ยืดยาวในเวลานี้ เชื่อว่าท่านทั้งหลายผู้เป็นข้าราชการและพลเมืองทั้งปวง คงจะซึมอยู่ในศิรเกล้าทุกถ้วนหน้าแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าราชการและประชาชนในมณฑลกรุงเทพทวาราวดี จึงได้แสดงความกตัญญูกตเวทีให้เป็นที่ระลึกถึงพระคุณจนเป็นสิ่งปรากฏแก่จักษุในบัดนี้ ความกตัญญูกตเวทีนี้ แม้มีอยู่ในดวงจิตของผู้ใดแล้ว ก็ไม่เป็นที่สงสัยว่าผู้นั้นจะไม่ถึงซึ่งประโยชน์สุขให้ปรากฏแก่ตน ในเมื่อได้พิเคราะห์ให้ถ้วนถี่ในความเป็นไปในปัจจุบันภพแห่งตน เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นความกตัญญูกตเวทีของประชาชนในส่วนหนึ่งของกรุงสยาม ซึ่งแบ่งออกเป็นมณฑลกรุงเก่าจำพวกหนึ่ง ได้สำแดงให้ปรากฏในครั้งนี้ จึงเป็นที่ยินดีว่าชนทั้งหลายเหล่านี้คงจะถึงซึ่งประโยชน์สุขเป็นแท้ในเวลาเมื่อ

ทำราชการและหาเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้เป็นพระบิยมหาราชเจ้าของเราทั้งหลายนั้น ถึงแม้พระองค์ได้เสด็จละเราทั้งหลายไปโดยธรรมดาโลกซึ่งจำจะต้องเป็นดังนี้ด้วยกันทั่วหน้า และให้เราท่วมไปด้วยความโศกและอาลัยถึงพระองค์อยู่ไม่วาย ด้วยเหตุพระองค์ทรงพระคุณแก่กรุงสยาม และประชาชนพลเมืองของพระองค์เป็นอเนกประการ ย่อมทราบอยู่ทั่วกันแล้ว ถึงฉะนั้นพระองค์ก็ได้ทรงตั้งรัชทายาทพระบิยราชโอรสของพระองค์ไว้ให้สืบสนองพระองค์ เพื่อปกครองพระราชอาณาจักรและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขสถาพรเหมือนดังพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายผู้เป็นข้าราชการและประชาชนพลเมืองดีของกรุงสยามในมณฑลกรุงเก่านี้ เมื่อมีความจงรักภักดีและกตัญญูกตเวทีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิยมหาราชของเราแล้ว จงอย่าได้เผลอลืมภักดีต่อพระบิยมหาราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัชทายาทของพระองค์ คือ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชราไชศวรรย์สืบสนองพระองค์มาได้ ๒ ปีนี้ ซึ่งเธอได้มีพระราชหฤทัยเป็นแน่นอนว่า จะจำเริญรอยพระยุคลบาทแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ที่จะทำนุบำรุงกรุงสยามและประชาชนพลเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองสมควรแก่กาลสมัย เพราะฉะนั้นขอให้ข้าราชการและประชาชนในมณฑลกรุงเก่า ซึ่งได้แสดงน้ำใจอันดีปรากฏแล้วในครั้งนี้ จงได้ตั้งใจทำราชการโดยชอบด้วยสุจริต และหาเลี้ยงชีพในทางชอบธรรมทุกประการจะได้เป็นข้าราชการดี ซึ่งมีคำกล่าวมาแล้วว่า กรุงสยามยังไม่สิ้นคนดี ฝ่ายประชาชนจะได้เป็นพลเมืองดีให้สมพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเราทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วว่า พระองค์พอพระราชหฤทัยที่จะบำรุงพระราชอาณาจักรและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เจริญขึ้น

เสมอ เพื่อเป็นปฏิบัติบูชาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบิยมหาราชของเรา ที่ได้เสด็จล่วงลับไปเสวยสุขในปรโลกแล้ว และให้สมพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินที่ได้สืบสนองพระองค์ ซึ่งมีพระราชหฤทัยเหมือนสมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อชนทั้งหลายมีน้ำใจยินดีในทางประพฤติชอบต้องพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองตนแล้ว ความเจริญสุขสมบัติก็คงจะมาถึง และบ้านเมืองของชาติไทยก็คงจะเจริญสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับไม่ต้องสงสัย(๑)

คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล(๒)

ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี
เมื่อพระชนมายุครบ ๕๐ พรรษา (พ.ศ. ๒๔๕๖)

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

พระบรมวงศานุวงศ์ ขอพระราชทานพระราชวโรกาส ถวายพระพรด้วยความชื่นชมโสมนัสในอภิลักขิตสมัยมหามงคลที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จดำรงพระชนมายุสถาพรมาถึงกึ่งแห่งสตพรรษกาล อันนับว่าได้ทรงพระบรรลุทีฆายุลาภเขต ๑ ซึ่งควรจะเป็นเหตุให้บังเกิดพระปีติปราโมทย์และเป็นความชื่นชมยินดีแก่บรรดาผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั่วไป

---

(๑) คัดจากหนังสือประชุมโอวาท ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ น. ๓๖ – ๓๘

(๒) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กราบบังคมทูลในนามพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า

ในส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ เพราะเป็นพระประยูรญาติอันสนิท และมีกิจทุกข์สุขส่วนสกุลวงศ์ ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เป็นธรรมดา ความรู้สึกโสมนัสยินดีในสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล คือพระชนมายุลาภเป็นต้น ซึ่งบังเกิดมีแก่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงย่อมผิดกับผู้อื่น แม้จะคำนึงอย่างเดียวเพียงที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาอารี พระราชทานพระราชูปถัมภ์บำรุงและสงเคราะห์แก่พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง ตลอดจนกระทั่งครอบครัว มีบุตรภรรยาเป็นต้น เป็นอเนกประการมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ก็พอเป็นเหตุที่จะบังเกิดชื่นชมยินดีด้วยระลึกถึงพระคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ทั่วกัน แต่ยังมีเหตุอย่างอื่นซึ่งทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ระลึกถึงพระคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ยิ่งกว่าที่ได้ทรงพระกรุณามาแก่ตน เหตุนั้นคือเมื่อระลึกไปถึงที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงบำเพ็ญวัตตปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระภัสดามหาบิยราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงช่วยพระราชธุระและทรงปฏิบัติให้ทรงเป็นสุขสำราญ ตลอดจนทรงรักษาพยาบาลตามหน้าที่ ถึงอย่างวิเศษที่สุดที่จะพึงเป็นได้ อีกข้อ ๑ คือซึ่งได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระราชบิโยรสทั้งหลาย โดยพระวิริยปรีชาญาณอย่างสุขุมคัมภีรภาพ เพื่อความมั่นคงและเจริญพระเกียรติยศของบรมราชจักรีวงศ์ วัตตปฏิบัติของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในข้อนี้ ก็มีผลสำเร็จอย่างวิเศษที่สุดที่จะเป็นได้ จนได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสมเด็จพระบรมราชวโรรสได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ ดำรงสยามพิภพสีมามณฑลเป็นพระราชามหากษัตริย์พระองค์ ๑ ซึ่งเป็นที่รักใคร่ของพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดลงไปจนข้าทูลละอองธุลีพระบาท และอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง แม้พระราชบิโยรสพระองค์อื่น ๆ ก็ได้เป็นกำลังช่วยพระราชกิจจานุกิจในสมเด็จพระเชษฐาธิราช และเป็นกำลังของราชการบ้าน

เมืองเป็นอันมาก พระคุณทั้ง ๒ ข้อดังพรรณนามานี้ ยังไม่เคยมีขัตติยราชนารี พระองค์ใดในพระบรมราชวงศ์นี้ที่จะเสมอเหมือนใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ควรเห็นว่าพระองค์เป็นนารีรัตน์ในบรมราชจักรีวงศ์พระองค์ ๑ ซึ่งพระเกียรติยศจะปรากฏต่อไปชั่วกัลปาวสาน

ยังมีเหตุอีกอย่าง ๑ ซึ่งกระทำให้บังเกิดความชื่นชมโสมนัสแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ในงานเฉลิมพระชนมพรรษาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทคราวนี้ ที่แลเห็นพระปีติโสมนัสของพระบรมราชวโรรสทั้งหลาย มีสมเด็จบรมนาถบพิตรพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน ได้ช่วยกันทรงขวนขวายจัดการงานต่าง ๆ สนองพระเดชพระคุณใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยเต็มพระกำลังและพระอุตสาหะทุกอย่างที่จะทำได้ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศสนองพระคุณ และให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสะดวกพระหฤทัยในการที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครั้งนี้ เป็นความกตัญญูกตเวทีอย่างยอดของสิริมงคล ซึ่งใครทราบและได้แลเห็นแล้วก็จะต้องยินดีและอนุโมทนาพากันชมพระจริยานุวัตรทั่วไป

เมื่อสวัสดิมงคลประกอบด้วยคุณและความดีต่าง ๆ ดังกราบบังคมทูลมาอันล้วนเป็นการที่จะประสบพบเห็นได้ด้วยยาก มามีขึ้นแก่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทดังนี้ พระบรมวงศานุวงศทั้งหลายจงพากันชื่นชมยินดีขอพระราชทานถวายพระพรแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอให้ทรงเจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญนิราศไร้โรคาพาธอุบัทวอันตราย ขอให้ทรงเป็นสุขสำราญทั้งพระวรกาย และพระราชหฤทัยอยู่เป็นนิจ สรรพกิจการอันใดซึ่งมีพระราชประสงค์ จงประสิทธิ์ดังพระราชหฤทัยจำนง ขอให้ทรงไพบูลย์ในพระราชลาภและพระเกียรติยศอยู่เป็นนิจการ ขอให้ทรงสถิตเป็นประธานแก่นิครนารีในพระราชวงศ์อนงคนาฏราชบริพารต่อไปตลอดกาลนาน เทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์

หม่อมฉันขอบพระทัยเป็นอันมาก ที่ได้ทรงประทานพรแทนพระบรมวงศานุวงศ์ในวันเกิดครั้งนี้ และได้ทรงยกย่องหม่อมฉันด้วยทรงพรรณนาคุณความดี มีใจความตามคำไทยสามัญอย่างสังเขปที่สุดว่า หม่อมฉันเป็นลูกดี ๑ เมียดี ๑ แม่ดี ๑ ทั้งสามสมัยที่เป็นมาในชีวิตของหม่อมฉันดังนี้ เป็นที่จับใจของหม่อมฉันเป็นอันมาก เมื่อพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย พร้อมพระทัยกันได้ทรงประกาศคุณความดีของหม่อมฉันเช่นนี้แล้ว หม่อมฉันจะปฏิเสธเสียไม่ได้เลย หม่อมฉันเต็มใจรับพระวาจาที่ทรงพรรณนาทั้งนี้ ว่าเป็นพระพรและเป็นพยานสำคัญมั่นคงที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงพระเมตตารักใคร่ในตัวหม่อมฉันนั้นเป็นอย่างยิ่งแล้ว

ถ้าตัวหม่อมฉันซึ่งเป็นแต่ผู้หญิง ได้ประพฤติตนมาจนสามารถให้ทรงเห็นว่าเป็นผู้มีคุณความดีทั้งสามประการนั้นแล้ว ก็อาศัยเหตุที่หม่อมฉันมีแม่ดี และได้ถือตามและทำตามพระบรมราโชวาทของทูลกระหม่อม และของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง กับทั้งคำสอนของแม่เป็นหลักเสมอมา เพราะฉะนั้นคนเราทั้งหลายจะเป็นบุตรดีได้เพราะประพฤติตามคำบิดามารดา จะเป็นภริยาดีก็เพราะประพฤติตามคำสามี จะเป็นมารดาดีได้ก็เพราะรักบุตรเสมอเหมือนเป็นดวงตาดวงใจของตน และรู้จักบริหารรักษาและผ่อนปรนตามคำสอนสืบมาแต่ก่อนเท่านั้น

ข้อซึ่งรับสั่งว่าเพราะคุณความดีของหม่อมฉันอันนี้ จึงมีผลสำเร็จอย่างวิเศษที่สุดที่จะเป็นได้แล้วนั้น หม่อมฉันขอทูลว่า หม่อมฉันได้รู้สึกอยู่ในใจเสมอแล้ว ว่าแม้ตัวหม่อมฉันจะได้มีความพยายามอุตสาหะสักเท่าใดๆ ก็ดี แม้ว่าพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ได้ทรงช่วยอุดหนุนด้วยความสามัคคีเหมือน

เช่นได้มีมาแต่ก่อน จนทุกวันนี้แล้ว ก็ยากที่จะเป็นผลอันสำเร็จตลอดได้ หม่อมฉันขอประทานโอกาสครั้งนี้ ที่จะแสดงความขอบพระคุณต่อฝ่าพระบาท เป็นต้นไปจนพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวงทุก ๆ พระองค์ ที่ได้ทรงพระเมตตา รักใคร่นับถือโดยสุจริตอย่างยิ่ง ต่อพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นดวงตาดวงใจของ หม่อมฉันอยู่ทุกวันนี้ หม่อมฉันได้เห็นแล้วว่าการที่เป็นได้ดังนี้ ก็ด้วยทรง มีความจงรักภักดี และทรงถือตามทำตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จ พระพุทธเจ้าหลวงสืบต่อมา นับว่าเป็นความสามัคคีอันประเสริฐยิ่งนัก หม่อมฉันเชื่อแน่ว่าพระบรมวงศานุวงศ์คงจะทรงเห็นด้วยกับหม่อมฉันว่า เมื่อ ความสามัคคีเช่นนี้ยังมีอยู่ตราบใด พระบรมราชวงศ์จักรีนี้คงจะมีความเจริญ ยิ่งขึ้นอยู่เสมอไปจนตราบนั้น หม่อมฉันขอขอบพระทัยอีกครั้งหนึ่ง และ ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์จงทรงพระเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นเป็นอนันตสาธารณต่อไป เทอญ

คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล

ของข้าทูลละอองธุลีพระบาท(๑)

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนพร้อมด้วยบุตรภรรยา ญาติเหล่าผู้หญิง ซึ่งมีตำแหน่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท มีกมลปราโมทย์ พร้อมกันมาสู่สมาคมในพระราชฐานเวลานี้ เพื่อจะขอพระราชทานพระราช วโรกาสถวายพระพรพัฒนมงคลและอนุโมทนาพระราชกุศล ซึ่งทรงบำเพ็ญ ในอภิลักขิตสมัย เสมอด้วยพระราชสมภพ ครบรอบปีที่ ๕๐ ซึ่งเสด็จดำรง พระชนม์มาโดยสวัสดิภาพ ถึงกึ่งร้อยปี ตามประเพณีนิยมว่าเป็นวัฒนายุมงคล เขต ๑ ซึ่งควรยินดี

---

(๑) เจ้าพระยายมราช อ่านถวายในนามข้าราชการ

บรรดาผู้ที่พร้อมกันมาในวันนี้ ได้มอบฉันทานุมัติให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลด้วยมีความจริงหลายอย่างซึ่งอาจจะทรงพระราชดำริเห็นได้โดยพระปรีชาญาณ ว่าเหตุใดบรรดาข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงมีความชื่นชมโสมนัสในสรรพเหตุ อันเป็นการเพิ่มพูนพระเกียรติยศและเจริญราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงโดยมาก เกิดมาแต่บรรพบุรุษซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท แห่งสมเด็จพระมหากษัตราธิราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ แม้ที่มีตัวอยู่ในเวลานี้ ยังมีผู้ที่ได้เคยสนองพระเดชพระคุณมาในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโดยมากเป็นผู้ที่สมเด็จพระภัสดามหาราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชุบเลี้ยงมาเป็นเดิมและทุก ๆ คนล้วนรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ด้วยสวามิภักดิ์รักใคร่ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ แม้เพียงระลึกถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ สมเด็จพระบรมราชภัสดาและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ที่ได้มีมาแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เท่านี้ก็พอที่จะให้บังเกิดความปีติยินดีตั้งใจถวายพระพรต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ทั่วหน้า

แต่ความจริงยังมียิ่งกว่านั้น ด้วยบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาทตลอดจนบุตรภรรยา ย่อมรู้สึกและยังจำได้อยู่ด้วยกันว่าตั้งแต่เมื่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี แห่งสมเด็จพระบิ่ยมหาราชาธิราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระเมตตาอารีต่อบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั่วไปมิได้เลือกหน้า เวลามีโอกาสที่จะทรงเกื้อหนุนผู้หนึ่งผู้ใดได้เมื่อใด ได้ทรงพระกรุณาเกื้อหนุนด้วย

ประการต่าง ๆ ตลอดจนถึงบุตรภรรยา ก็ได้รับพระราชทานพระราชานุเคราะห์เป็นอเนกปริยายเหลือที่จะพรรณนาให้สิ้นสุดได้ ได้ทรงพระกรุณาแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทมาอย่างนี้ตลอดจนกาลทุกวันนี้ พระคุณเป็นล้นเกล้า ๆ หาที่สุดมิได้

พระคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่ใช่จะมีแต่แก่บรรดาข้าราชการส่วนเดียว ถึงอาณาประชาราษฎรที่ได้รับประโยชน์และความสุขจากผลแห่งพระกรุณาคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็นต้นว่า เช่นได้ความรู้จากโรงเรียนทั้งหลายที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงจัดตั้งขึ้นก็ดี ผู้ที่พ้นภยันตรายหายเจ็บไข้ไปจากโรงพยาบาล ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงสถาปนาและทำนุบำรุงนั้นก็ดี แม้ที่สุดผู้ที่ได้เคยเป็นทารกเกิดในโรงพยาบาลและที่รอดพ้นภัยพิบัติด้วยความบริหารของแพทย์ผดุงครรภ์ ซึ่งการผดุงหัดตั้งขึ้นโดยกระแสพระราชดำริและพระราชบริจาคของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ดี ถ้าจะนับจะประมาณจำนวนราษฎร ซึ่งได้รับความสุขและประโยชน์จากพระราชานุเคราะห์ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในเวลานี้จะมีมากกว่ามาก คนเหล่านี้ถึงไม่สามารถจะเข้ามาสู่ที่เฝ้าได้ในเวลานี้ก็ดี เมื่อได้ทราบข่าวอภิลักขิตมงคลมีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท คงจะพากันอวยชัยถวายพระพรทั่วหน้าเหมือนกับความรู้สึกในน้ำใจของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เข้ามาถวายพระพรอยู่ในเวลานี้

สมเด็จพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงพระพุทธภาษิตไว้ว่าสวัสดิมงคลอันจะเป็นเหตุให้เกิดวิบูลยผล มีความเจริญชนมายุยืนนานเป็นต้นย่อมบังเกิดแต่จิตอันผ่องแผ้วพ้นจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้ามาคิดด้วยเกล้า ๆ เห็นว่า ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงระลึกดูในเวลานี้ ถึงคุณประการซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาให้บังเกิดประโยชน์และ

ความสุขแก่ประชาชนทั้งหลายทุกประการ ซึ่งสามารถจะกล่าวได้ว่า แม้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทอดพระเนตรไปยังสารทิศใดในเวลานี้ ก็จะได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งซึ่งประกอบด้วยคุณและประโยชน์อันเป็นผลที่ได้ทรงพระอุตสาหะบำเพ็ญมาโดยพระกรุณาธิคุณ มีอยู่มิมากก็น้อยทั่วทุกทิศานุทิศและจะนับประมาณผู้ซึ่งได้รับพระราชทานประโยชน์จากพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญนั้นไม่ถ้วนได้โดยแท้จริง ข้อนี้เป็นมหามงคลอัน ๑ ซึ่งผ่องแผ้วพ้นอุปกิเลส ควรทรงระลึกเฉลิมพระราชศรัทธาในเวลาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนี้ และเป็นความชื่นชมยินดีของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เกิดมาได้ประสบพบเห็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ผู้ทรงพระคุณแก่คนทั้งหลายเห็นปานฉะนี้

สมเด็จพระบรมโลกนาถ ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ประกอบแล้วด้วยพระมหากรุณายังบารมีทั้งหลายทั้งปวงให้เต็มเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ถึงความตรัสรู้อันอุดม ด้วยคำสัตย์นี้ ขอสรรพสวัสดิชัยมงคล จงมีแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนี ผู้ทรงประดับด้วยพระกรุณาคุณอันพิเศษ ให้ทรงเจริญพระชนม์ยืนยิ่งเขตอายุขัย ทรงสำราญไร้โรคาพาธ ทรงพระเจริญพระราชอิริยาบถสุขทุกทิวาวาร ให้ได้ทอดพระเนตรเห็นแต่กิจการอันเจริญอยู่เป็นนิตย์ ทั้งขอบันดาลให้เทพยเจ้าทั้งหลายที่ได้ทรงบูชาแล้วด้วยธรรมพลีและอามิสพลี จงมีหฤทัยไมตรีอภิบาลรักษาพระองค์สมเด็จพระบรมราชชนนีพระพันปีหลวง ให้ทรงประสบแต่สิ่งทั้งปวงที่จะบังเกิด สวัสดีศรีสุขทุกประการ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๖ มกราคมมาส พระพุทธศักราช ๒๔๕๖

พระราชดำรัส
ตอบข้าทูลละอองธุลีพระบาท

ขอขอบใจข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนพร้อมด้วยบุตรภรรยาญาติเหล่าผู้หญิง ที่ได้มีฉันทานุมัติมอบให้เจ้าพระยายมราชแสดงคำอำนวยพรในวันเกิดอันครบกึ่งร้อยปีครั้งนี้ ข้าพเจ้ามีความชื่นชมยินดีรับพรของท่านทั้งหลาย

และขอบใจท่านราชทูตผู้แทนรัฐบาลนานาประเทศกับทั้งภรรยาที่ได้แสดงคำอำนวยพรมาแล้ว และได้มาในที่ชุมนุมนี้อีกด้วย

ข้อความซึ่งเจ้าพระยายมราชยกขึ้นกล่าวคุณความดีของข้าพเจ้า ว่ามีแก่ข้าราชการทั้งบุตรและภรรยาและอาณาประชาชนนั้น ก็เป็นสิ่งที่ชักนำให้บังเกิดความปีติยินดีเป็นอันมาก บรรดาการที่ข้าพเจ้าได้กระทำมาจนมีผลดีดังท่านกล่าวนี้ ก็ย่อมอาศัยอยู่ด้วยเหตุสำคัญอย่างยิ่ง คือ ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เป็นหลักเป็นที่ตั้งมิให้ผิดแผกแตกต่างจากพระราชกระแสนั้น ๆ เลยเป็นอันขาด

ข้าพเจ้าขอถือเอาโอกาสนี้ เพื่อจะแสดงความขอบใจของข้าพเจ้าต่อท่านทั้งหลายทั้งปวงผู้ที่ได้มีความจงรักภักดี และมีความสามัคคีปลงใจต่อราชการโดยสุจริต มิได้คิดเอาใจออกหากจากราชการของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้มีความเจริญรุ่งเรืองสมบูรณ์แก่บ้านเมืองของเรา และให้เป็นประโยชน์และความสุขของอาณาประชาชนในพระราชอาณาจักรนี้

คุณคือความจงรักภักดีของท่านทั้งหลายต่อเจ้านายของตนนี้ เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้ามีความชื่นชมยินดีและระลึกขอบใจอยู่เสมอยิ่งนัก ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายทั้งปวง จงมีความเจริญสุขสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลทุกประการ เทอญ

คำกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการฝ่ายใน(๑)

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในที่นี้ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลแสดงความยินดีในการที่ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระชนมพรรษาได้ครบแห่งสัตพรรษกาลบริบูรณ์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายทานบริจาคในพระภิกษุสงฆ์ และโปรดให้ตั้งทานศาลาเป็นสาธารณะแก่ประชุมชนทั่วไป การที่ทรงพระปรารภพระชนมายุอันทรงพระเจริญวัย แล้วและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งนี้ ต้องตามจารีตโบราณบัณฑิตได้ประพฤติมา ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานอนุโมทนาในพระราชกุศลซึ่งทรงบำเพ็ญครั้งนี้ อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีการเลี้ยงผู้ที่เป็นสหชาติเกิดร่วมปีพระชนมพรรษา และพระราชทานสิ่งของเป็นที่ระลึกแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้อนี้ก็เป็นการแสดงพระมหากรุณาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมาระลึกถึงพระราชจริยาของฝ่าละอองธุลีพระบาท ย่อมมีพระเดชพระคุณแก่ชนทั้งปวงทุกหมู่ทุกเหล่า เพราะประกอบด้วยสังคหวัตถุสี่ประการ กล่าวคือ พระราชทานพัสดุเงินทองต่าง ๆ และมีพระวาจาทรงแสดงพระเมตตาปรานีเป็นที่เจริญใจ และทรงเกื้อในสรรพสิ่งที่จะเกิดคุณประโยชน์และทรงประพฤติพระองค์เสมอไม่ทรงถือในความผิดพลั้งต่ำสูงอย่างใดอย่างหนึ่ง และพระราชจริยาอย่างอื่นอันเป็นสัมมาปฏิบัติพ้นที่จะพรรณนาให้สิ้นสุดได้ ย่อมเป็นที่พึ่งที่เคารพของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อได้เสด็จดำรงมาถึงสมัยอันเป็นที่ควรยินดีเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้า

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์ กราบบังคมทูลถวายในนามของพระบรมวงศานุวงศ์ กับข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน

ทั้งปวงย่อมมีความโสมนัสบันเทิงใจยิ่งนัก จึงพร้อมกันขอพระราชทานกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ด้วยอ้างสัตยาธิษฐานคุณพระรัตนตรัยและความสุจริตภักดีของข้าพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง ขอให้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงบรรเทาจากสรรพทุกขโรคาพาธภัยเวรและความโศกศัตรูอุปัทว์ทั้งปวง อันตรายทั้งหลายเป็นอเนกประการจงเสื่อมสิ้นไป ขอให้บริบูรณ์ด้วยพระราชทรัพย์ พระราช-ลาภอันเป็นส่วนสวัสดี และเจริญสุขพระกายสบายพระราชหฤทัย และทรงจำเริญกำลังพระกาย และกำลังพระปรีชาญาณ พร้อมด้วยสิริโสภาคย์ มีพระชนมายุยืนนาน มีพระพรรณสีระอันผุดผ่องใส ไพบูลย์ด้วยเครื่องอุปโภค ทรงพระเจริญพระเกียรติยศพระเกียรติคุณ ดำรงอยู่ถึงร้อยพรรษกาล ขออำนาจสัตยาธิษฐานถวายชัยของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จงประสิทธิ์ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททุกประการ ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบ

กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์

หม่อมฉันมีความยินดีรับพระพร ที่ทรงรับฉันทานุมัติมาแสดงแทนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน ซึ่งได้มาประชุมในที่นี้ หม่อมฉันขอบพระทัยและขอบใจท่านทั้งหลายที่มาในครั้งนี้

คุณความดีของหม่อมฉันที่ได้ทรงพรรณนาเป็นอเนกประการนั้น หม่อมฉันนับถือว่าเป็นพยานแห่งความที่ได้มีใจรักใคร่ไมตรีต่อตัวหม่อมฉัน นับว่าเป็นสามัคคีธรรมอันประเสริฐยิ่งนัก การที่ได้บำเพ็ญการกุศลในครั้งนี้เป็นต้นไปจนมีการเลี้ยงผู้ที่เป็นสหชาติ ซึ่งทรงอนุโมทนามาด้วยนั้น หม่อมฉันขอแบ่งส่วนกุศลนี้ถวายและให้แก่ท่านทั้งปวงด้วย

คุณความดีที่หม่อนฉันได้ปฏิบัติมาดังทรงกล่าวนั้นก็ดี การบำเพ็ญกุศลจนเลี้ยงสหชาตินี้ก็ดี คงจะทรงเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า หม่อมฉันได้ถือตามทำตามพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโดยเคร่งครัดทุกอย่าง ขอให้ทรงวางพระทัยว่าตัวหม่อมฉันเป็นผู้หญิงเหมือนกันแล้ว คงจะไม่ละเลยหรือลืมพวกผู้หญิง ซึ่งนับว่ามีหัวอกอันเดียวกันไปได้เลย

หม่อมฉันมีใจไม่ผิดกับท่านทั้งหลายเหล่านี้ ที่มีประสงค์อย่เสมอว่าขอให้พวกผู้หญิงเราทั้งหลายจงประกอบด้วยพรทั้ง ๕ คือ อายุ (มีชีวิตอยู่ยืนนาน ๑) วรรณ (มีรูปงาม ๑) สุข (มีความสุข ๑) พล (มีกำลัง ๑) ปฏิภาณ (มีบัญญาและเสียงอันไพเราะ ๑) อีกทั้งยศศักดิ์ศฤงคารบริวารและสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลทุกประการ เทอญ

คำถวายชัยมงคล

ของข้าทูลละอองธุลีพระบาท[๑]

แด่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง

ในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ข้าราชการทั้งฝ่ายเสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งบุตรภรรยา ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณา แสดงความชื่นชมยินดี ในดิถีที่ตรงกับมงคลวารแห่งพระราชสมภพของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

---

(๑) คำถวายชัยมงคลนี้เข้าใจว่าเรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวาย ไม่ได้มีผู้กล่าว

ในวันอย่างนี้ทุกปีมา เป็นเหตุให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้สึกว่าเป็นวันสำคัญวันหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวงได้มีโอกาสถวายพระพรแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอันควรแก่สมัยกาลด้วยความกตัญญูกตเวทีที่ได้รับพระกรุณาปกแผ่มาโดยประการต่าง ๆ ในระหว่างปี ความยินดีที่ควรกล่าวถึงซึ่งประโยชน์อันเป็นแก่นสารที่พระราชทานทั่วไปไม่เฉพาะบุคคล เป็นต้นว่าถ้าเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถบางคราวณ ที่ใด ก็มิได้ประทับเพื่อความสุขเฉพาะพระองค์ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้สร้างสิ่งซึ่งเป็นสาธารณทาน มีการสร้างสระน้ำสำหรับบริโภคที่หัวหิน ส่วนในพระนครอันเป็นที่ประทับก็บริจาคพระราชทรัพย์ให้สร้างที่อาศัยของคนไข้ในโรงพยาบาลอีกหลายแห่ง มีโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นต้น ตามที่ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ยังขาดอยู่ไม่เพียงพอ ก็ทรงทะนุบำรุงขึ้นให้บริบูรณ์เพิ่มพูนพระราชกิจอันเป็นกุศลอยู่เนืองนิจ นี่แหละเป็นข้อที่ผังดวงจิตข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง ให้ระลึกถึงพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ที่ได้พระราชทานโดยเฉพาะทั่วหน้ากัน

เมื่อถึงวันอันเป็นมงคลสมัยในปีนี้ จึงบังเกิดความปีติยินดีมีน้ำใจอันแน่วแน่ ชวนกันตั้งสัตยาธิษฐานยึดเอาคุณพระรัตนตรัยเป็นหลัก ทั้งขอผลแห่งความจงรักภักดี และความกตัญญูกตเวทีของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถวายพระพรแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ขอสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ให้ทรงพระเจริญสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล พระชนมสุขเกษมสำราญ นิราศไร้ภัยพิบัติอุปัทวทุกข์ทั้งปวง มีพระราชประสงค์

จำนงหมายสิ่งใด ๆ ขอให้สิ่งนั้น ๆ สำเร็จสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ เสด็จสถิตเป็นประธาน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายชายหญิง จะได้เป็นที่เคารพสักการบูชาเป็นนิจนิรันดร เทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

วันที่ ๑ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

พระราชเสาวนีย์

ตอบคำถวายชัยมงคลของข้าทูลละอองธุลีพระบาท

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้รับคำอำนวยพร ของข้าราชการฝ่ายเสนา-อำมาตย์ราชบริพาร ทั้งบุตรภรรยาซึ่งได้มีน้ำใจพร้อมกันมาแสดงความรื่นเริงบันเทิงใจในวันเกิดของข้าพเจ้าในศกนี้

ข้อความที่ท่านทั้งหลายหยิบยกขึ้นมากล่าว ถึงการกุศลอันเป็นผลประโยชน์ได้แก่คนทั่วไป ที่ข้าพเจ้าได้ประกอบให้เป็นขึ้นในศกที่แล้วมานั้น กระทำให้ข้าพเจ้าเกิดความปีติโสมนัสยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าท่านทั้งหลายทั้งปวงได้พร้อมเพรียงกันตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยความอุตสาหะสวามิภักดิ์และสัตย์ซื่อสุจริตมาแล้วนั้น เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมากนัก ขอขอบใจท่านทั้งหลายทั้งปวงในการดีที่ท่านได้กระทำมาแล้วนั้น และทั้งขอบใจที่ท่านได้อำนวยพรแก่ข้าพเจ้าในครั้งนี้ด้วย

ขอให้ท่านทั้งหลายทั้งปวง จงมีความเจริญสุขและอายุยืนยาวนาน ประกอบด้วยยศศักดิ์ศฤงคารและมีความเจริญในราชการยิ่ง ๆ ขึ้นสืบไปเทอญ

พระตำหนักพญาไท

วันที่ ๑ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

พระราชหัตถเลขา

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร บางปะอิน

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๐

ถึงเจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล

พรุ่งนี้ฉันจะทำบุญวันเกิดที่นี่ตามนิยม ให้คุณจัดเบี้ครูปนางพระธรณีท่ออุทกทาน ซึ่งฉันได้ออกทรัพย์ให้หล่อทำขึ้นสำเร็จตั้งไว้ ณ เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา และขออุทิศท่ออุทกนี้ให้เป็นสาธารณทานแก่ประชาชนผู้เพื่อนแผ่นดิน ได้ใช้กินบำบัดร้อนและระหายเป็นความสบายตามปรารถนาทั่วกันเทอญ

(พระบรมนามาภิไธย) **เสาวภา**

คำกราบบังคมทูล

ของ

เจ้าพระยายมราช

ในนามของประชาชนทั้งหลายที่จะได้รับพระราชทานอุทกทาน

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ด้วยมีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้า ฯ มอบที่ตั้งอุทกทาน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นระหว่างถนนราชดำเนิน และถนนราชินี เพื่อเป็นสาธารณทาน เนื่องในงานเฉลิมพระชนมพรรษาแห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาลรับไว้สำหรับ

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

ประชาชนทั้งหลาย ในบริเวณพระมหานครตอนนั้นนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชเสาวนีย์ใส่เกล้า ฯ ไว้ด้วยความปีติยินดี

ในนามของประชาชนทั้งหลายที่จะได้รับพระราชทานอุทกทานนี้ ขอราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระราชศรัทธาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างที่ตั้งอุทกทานเป็นรูปนางพระธรณีรัดมวยผม ด้วยลักษณะอันวิจตรงดงามขน ณ ทอนเหมาะเจริญตาเจริญใจแก่ผู้สัญจรไปมาด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นอันมากนั้น ก็ด้วยทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยจะให้ราษฎรที่ผ่านไปมาได้รับพระราชทานน้ำอันใสบริสุทธิ์ปราศจากเชื้อโรคโดยสะดวก ทั้งนี้ก็ด้วยความทรงพระเมตตาอารีแก่ประชาชน พระราชกุศลคล้ายอย่างนี้เมื่อปีกลายก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ณ กรุงศรีอยุธยาโบราณก็แห่งหนึ่ง นับว่าเป็นพระราชกุศลสาธารณทานเป็นคุณประโยชน์อันนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญอยู่เนืองนิตย์

ขอเดชะอำนาจผลแห่งพระราชกุศลอันล้ำเลิศนี้ และผลแห่งความทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยดีต่อประชาชนทั้งหลายด้วยความทรงพระเมตตากรุณา จงบันดาลผลให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จดำรงพระชนมชีพอยู่ยืงร้อยพรรษกาล โดยปราศจากพระโรคาพาธ ขอให้ทรงประสบแต่สิ่งซึ่งเป็นศุภสิริสวัสดิมงคลทุกทิวาราตรีกาล มีพระราชประสงค์จำนงหมายสิ่งใด ขอให้สิ่งนั้นสำเร็จสมพระราชประสงค์จงทุกประการ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า **เจ้าพระยายมราช**

กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๗ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๐

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY